

irodalmi és kulturális folyóirat

1

XX. ÉVF. 1966. JANUÁR

653

Tiszta Táj

MUNKATÁRSAINK .

Az elemek vak közbeszólását leszámítva, az élet olyanná lesz, amilyené az ember alakítja. Buktatók, bukások és csodálatos felemelkedések tarkítják ezt az örökös küzdelmet, és hangos bizonyítások mellett, hogy az ember ma jobb és tökéletesebb, mint volt tegnap, s holnap és utána még inkább azzá lesz. Hát ezt jó lenne megvárni végésvégig, valahogy úgy, hogy én is részese maradjak e folyamatnak.

Nagy színjáték ez — mindig is az volt —, amelyben, akár tetszik, akár nem, tekintettel kell lenni a partnerekre, hiszen vannak fő- és mellékszerepek, sűgók és kulisszatologatók, mindenkéfélfőtt pedig a rendező szív és elme, amely az egészet összefogja, hogy sikert produkáljon. S mindez miért? Az emberért!

Bizony, azért, hogy „Ehess, ihass, ölelhess, alhass!” — nap mint nap meg kell feszülnöd, mert ez a rendeltetésed, bármivel is keresed a kenyered.

LÓDI FERENC

irodalmi és kulturális folyóirat

Tiszatáj

XX. évf. 1. szám 1966. január

TARTALOM

LÓDI FERENC: Versek	3
VÉGH ANTAL: Sámánok (elbeszélés)	6
RAFFAI SAROLTA: Látszat-munkában (vers)	8
RATKÓ JÓZSEF: Versek	9
KERTÉSZ LÁSZLÓ: Tücsöksírás (vers)	9
CSANÁDI JÁNOS: Versek	10
BÁRDOS PÁL: Országúton (regény, I. rész)	11
SZENTTAMÁSI NÁNDOR: Kőjáték (vers)	31

HAZAI TÜKÖR

HATVANI DÁNIEL: Füstölgő falu	32
AKÁCS LÁSZLÓ: K. Sándor asztalosmester története	39

MŰVÉSZET

PAPP ZOLTÁN: Somos Miklós kiállítása	41
SZIJ REZSŐ: Fiatal művészek — Szalay Ferenc	43
ÖKRÖS LÁSZLÓ: Thália 65	45
RIGÓ BÉLA: Úton — V. Rozov színműve a Szegedi Nemzeti Színházban	48
Ö. L.: Piros tövű nád — Tv-film Mocsár Gábor novelláiból	50

TANULMÁNY

VÖRÖS LÁSZLÓ: Nagy László	52
---------------------------------	----

KILÁTÓ

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Kommunista író kapta az 1965. évi Nobel-díjat	60
DALOS GYÖRGY—SZENTIRMAI LÁSZLÓ: Solohov kitüntetésének visszhangja a nemzetközi sajtóban	60

KRITIKA

TAMÁS ATILA: Barta János művészetelméleti tanulmányairól — Barta János: Élmény és forma ...	70
CSETRI LAJOS: Rónay György: A klasszicizmus	72
RÓNAY GYÖRGY: Romantika, szimbolizmus — Horváth Károly és Komlós Aladár antológiái	74
KRÓNIKA	80

ILLUSZTRÁCIÓK

KONDOR BÉLA	51
SOMOS MIKLÓS	Műmelléklet I., 42
SZALAY FERENC	Műmelléklet II.
SZÁNTÓ PIROSKA	69, 79

T I S Z A T Á J

Irodalmi és kulturális folyóirat
A Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportjának lapja
Megjelenik havonként
Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Főszerkesztő: **ANDRÁSSY LAJOS**
Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: **KOVÁCS LÁSZLÓ**

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 23-30, 51-98. Postafiók 153. Kiadóhivatal: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Telefon: 31-13, 35-00. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Egyes szám ára 5 forint. Előfizetési díja: negyedévre 15, fél évre 30, egy évre 60 forint. Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest, V., József Nádor ter 1.) és bármely kézbesítő postahivatalnál). Egyéni előfizetések a 61 260, közületi előfizetések a 61 006 csekkbefizetési lapra (átutalások az MNB 8. egyszámlára) küldhetők be. Kéziratot nem őrünk meg és nem adunk vissza. Indexszám: 25 916. — Szegedi Nyomda Vállalat

PROFÁN MONOLÓG

- Már vigasztalni sem tudom, anyám.
Rossz gép a szíve s nincs hozzá csavar.
S ha lenne is, a vérerek falán
rég megkövült az elhasznált anyag:
oldatlan só, az édes és fanyar,
a gondok sója, fájdalom, öröm,
mely utoljára sebként fölszakad
s végképp megül a fáradt vérkörön.
- Hiába hát, ez már az útja vége.
Fásult vagyok és hideg, mint a jég,
a segítségben pedig élhetetlen.
Átkozzon érte, jaja, kiáltsa szét!
Nem istent szült, csak engem, prolikölyköt,
kit fölszabadult hona fölemelt.
- Szegény szülém, mit hitt és hova gondolt,
szemében milyen csalfa lidérc ködlött,
hogy tegeződni hallott orvosával?
Szavunk talán csak kezdő hőfokon volt:
közömbösség a négyzetben, köbön
s a végeredmény úgy vall rá, mint rám vall.
Valahol ittam vele társasággal
vagy írtam róla féloldalnyi blöfföt,
netán egy nőre néztünk össze ketten;
vagy mit tudom én, honnan ismer engem!
- Csak azt ne várja ettől, jó anyám,
hogy befizettem gyógyulása árát
és új szívet is kaphat már talán,
a réginek egy munkabíró párját.
- Nem válthatom meg pénzzel, tegezéssel,
hétrét hajlással, istenes beszéddel,
pokolrajáró Krisztust emlegetve,
sem kapcsolatok árán. Soroljam még?
Nincs miből adnom, amit visszakapnék.
- Fehér köpenyben kioktatott mégis
egy eleven fétis.
a klinikán:
„Csodálkozom fián
— szúrte át fogán
eme alapos
szegedi lakos
a szót —,
hogy ennyi telik erejéből csak.
Bezzeg helyében... ha az én anyám...”
- Doktor úr, az ám,
a hír hogy fölkap!
Most látom, milyen óriás vagyok.
Csak mondana az á-ra b-t is,
hogy megfeszülnöm hol kell mégis, —
Csináltam párszor ily gyakorlatot...

*Micsoda mélység lent és fönt: magasság!
 Szegény anyám, a mosoly és a szó
 de sokszor volt már élesebb a késnél
 s a veszendőnek köd, vigasztaló.*

*Orvosként én is így tennék, anyám?
 Ki fogna meg a haldokló szaván,
 göcsörtös úton, át a senki földjén,
 hol elmerül a lélek és a törvény?*

*Félnék magától én is, mint a nyűgtől,
 hogy valakitől elveszi az ágyat,
 a fehér ágyat fehér lepedővel?
 Hisz heteken és hónapokon át
 a klinikát és kórházakat lakja,
 ingyen, és ennek nem lesz már kamatja...*

*Nem megy hát sokra, szidja meg fiát!
 A kíméletes bizonyosság mérge
 átjár, mint itatóst a tinta kékje.
 Így végzem egyszer én is, Csonka-fajta,
 parasztok fattya, sűrű vér-alakja,
 kútásók szeszben nemzett ivadéka,
 falut várossal összekötő téglá...*

*Nagybátyák, nénék mind így mentek el,
 estefelé, néma felelettel.
 S nekem jutott a legvégső ajándék:
 látni, hogy táncol el a csontváz-násznap.
 A trombitás még várat, nagy a láрма,
 s egyszer a csöndbe ugrik, kornyikálva.*

*

*Szegény szülém, e verset visszafogtam
 fiókom alján, nehogy kibetűzzed
 sirásaim és káromlásomat.
 Mégis most itt vagy némán kiterítve,
 csukott szemekkel, kihülő romokban.*

*Ne hallgass hát, a csönd engem megöl!
 Kínálhatnál az esti maradékkal.
 Látom, derelyét főztél, melegítsd meg,
 s én rád adom az ünneplőd az útra,
 és elszökünk a siratók elől.*

*Kivágattam már fél erdő fenyőt
 s éneklő lovak visznek feketében.
 Ott állnak meg, hol mindig is akartad,
 néhai Csonka János nagyapám
 s néhai Csonka Jánosné előtt.*

*Göröngyös útjuk te törted utánuk,
 tőlük vétettél s megtérsz. Takarózz be
 porukkal, szegény. Meg ne fázz, hidegszik.
 Itt van november, hűz a vadliba
 s rád rázzák sírva tollhullató szárnyuk.*

A GLÓBUS A TENYEREMBEN

*Az asztalom a rendetlenség dombja,
újságok, könyvek s papírlapok hátán
újabb nyomtatvány — hír a nagyvilágból,
hogy szinte már a teljes Föld korongja
begurult hozzám, s ráült asztalomra.*

*Milyen kezes! A lámpám fénykörében
sütkérezik és dorombolni hallom,
mint macskát, mely a tűz mellett lapul
s hiszi magát a gazda örökében.
Riadt, szép jószág, sírva simogatlak.*

*Karba, ölembe kaplak tengerestül,
havas erdőstül, rétjeid havával
s felhőkbe lógó hegyek tarajával,
minden élővel, aki érted zendül
s a halottakkal, kiket visszavettél.*

*Cirmos, nagy állat! Lám, a fáradt elme,
ha maga szorong, mivé nem szelídit,
hogy kedvét lelje szülő életében.
De botladozik, nincsen út semerre,
hogy glóbuszát a pusztulástól védje.*

*Az istenek, ha voltak, érte haltak,
az emberért, ki Atlasz erejével
vállára vette csillagát az éggel.
Mégis bombától terhesek a falvak,
az ős humusz, mely bölcső itt a síríg.*

*Születni, élni, halni, aljasulni
te tudsz csak itt, ó, homo sapiens, te,
kiben az állat föltámadhat egyszer
s a mozdulatból elég lesz egy ujjnyi,
hogy összeégj a földdel, tengerekkel.*

*Kezes nagy állat, glóbuszom, te Földem,
ki egy vagyok a hárommiliárdból,
hát megmaradsz-e okos századomtól?
Miattad, érted én még sosem öltem
s lehet, hogy engem ölnek meg miattad.*

SÁMÁNOK

Megy a birkák után a tarlón, nyögve, szuszogva, kezében bot, mögötte a kutya. Vastag derekú, piros képű, erős ember. Nehezen mozog, akár a juhai. Nadrágja fényes a faggyútól, sokszor maga elé veszi a jószágot, attól lesz olyan.

Csizmát nem hord, bakancsa orra furcsa, széles és tömpe. Úgy lépked benne, mintha minden lépésénél arra vigyázna, hogy előre ne bukjon.

A szederinak közt még magasabbra emeli, utána lehuppan vele a búza érdes, száraz, megmaradt csonkjai közé. Rakja, pakolja maga elé egymás után nehéz, otromba bakancsba bújtatott gumólábát.

A juh, ha rúgja magát, utána megy sántikálva, elfogja a kampóval. Megkeresi, hol ette be magát az atka az állat bőre alá. Ott körmével keresztbe, hosszába megszagatja a bőrt, utána kreolinnal dörzsöli be.

A sánta állatok körmét bicskával nyesi, hogy gyógyuljon.

Valamilyen örökös ülő foglalkozást gondolt neki az apja annak idején, de nem, neki csak ez kellett; a birka! Ment utána már akkor is, mint a gyík, küszött, ha kellett, de ott volt mindig a jószág nyomában. Amikor kijött a kórházból, botot választott magának az apja botjai közül, azzal sántikált.

Testvérek ketten voltak. Ő a kisebb. Egymást szerető, jó testvérek még ma is. Nem múlik el nap, hogy szót ne váltsanak egymással.

Arra, hogy egymást szeressék, az apja tanította őket.

Mindig azt mondta nekik, ha már árván nőttök fel, legalább testvéreknek legyetek jók.

Fogadták az apjuk szavát, jók voltak.

Úgy mentek erdőn, mezőn, patak mentén az apjuk után, mintha madzaggal kötötte volna őket maga után. A delet a tölgyfa alatt szokták tölteni. Szerették azt a helyet ők is, a birkák is.

Embert ritkán láttak. Ha otthon este jött valaki a tanyára, ők ketten be az ágy alá. Az apjuk bottal se tudta őket kiverni onnan. Szorosan egymás mellé bújva lihegték.

Ha meg itt a mezőn át-átjött valamelyik juhász, míg beszélgetett az apjukkal, addig ők bokorban, patak medrében rejtőzve lesték az idegent.

Délre mindig összeáll a juh a nagy tölgy árnyékában.

Apjuk tesz-vesz a jószág körül. Előbb bicskával lefarag egy kos pereszarvából, mert éppen belenőne a szemébe. Akár meg is vakulna a jószág.

Egyszer már megtörtént, hogy nőtt-nőtt egy bányának a szarva, a juhász csak nézte, hova akar nőni, nem nyúlt hozzá, míg aztán a szarv kinyomta az állat egyik szemét.

Ez ne járjon így.

Most, hogy félkör alakú kis darabokat vág le a kos szarvából, odaadja a fiúknak. Egymás után adogatja a kezükbe az apró szarudarabokat. A nagyobbiknak eggyel több jut. Aztán sorra megfogja azokat a juhokat, amelyeknek sánta a lába.

A juhász körmöl.

Felszedett a nyáj valahol valami sántaságot. Ki kell gyógyítani. Nem nagy munka az, csak babrás. Jó le kell szedni az állatok körmét, le egész az elevenig, hadd vérezzen, az kitisztítja belőle a rosszat.

A juh fúj kinyájában, de a juhász nem sajnálja, így gyógyul az meg. Ahol jó mélyig szedik a körmöt, ott lesz csak igazán erős, amelyik majd újra nő.

A kisebbik fiú messzebb ül, a nagyobbik kézben tartja a jószág lábát. Segít.

Egy kötéllel odakötik a juhot a tölgyhöz. Meg se tud moccanni. Így esik kézre a juhásznak.

A nagyobbik fiú szereti, ha körmölnek.

Úgy nézi az apja minden mozdulatát, mintha valaki nagyon ráparancsolt volna. Ha az apja rábízna, már ő is tudna körmölni. Bicskája neki is van, jó éles.

Körmölni tudni kell! Megette a fene, ha sajnálja az ember. Nem szükséges hozzá, csak jó erős marok, éles kés meg száraz idő. Ha esik, az nagy baj, de így, ha sárnak, latyaknak nyoma sincs, egy-két hét alatt elhagyja a nyáj a sántaságot.

A birka fájós lábát a hóna alá fogja az ember... A fiú is fogja, de még nem vágthat..., pedig tudná is vágni... meg szeretné is...

Nagy a meleg, sokáig áll együtt a juh.

A juhász átmegey a szomszédhoz. Itt lesz, mire mozdul a jószág. Addig a két fiú eljátszik.

Előbb siklókigyót fognak a patakban. Derekára rákötnek egy zsineget, úgy húzzák a tölgy alá.

— Meg kén körmölni — mondja a kisebbik.

— Lehetne, de ennek nincs körme.

A nagyapjuk a télen mesélte, hogy van annak, csak behúzza tartja. Lába száz van — mennyi köröm lehet azon —, ha füstre akasztják, kidugja mindet.

Hiába akasztották füstre, nem dugta ki.

Utána megnyúzzák. Amikor lehúzzák a bőrét, még akkor is mozog. Aztán leviszik a patakra előbb a tetemét, majd külön a bőrét, ráteszik a vízre, és nézik, hogy viszi lefelé az ár.

Az apjuk még akkor se jön.

Új játékba kezdenek. Tulajdonképpen olyan játékokat, mint az előbb, nem is nagyon szeretnek játszani. Az számukra a legkedvesebb, ha egyikőjük juhász, másik a juh.

Majd mindig a nagyobbik fiú a juhász, a kicsi a birka.

Legyek juhász, te meg juh?! — mondja a nagyobbik.

Legyünk! — egyezik bele a kicsi.

Visszamennek a tölgy alá.

A nagyobbik felveszi a botot, a kisebb engedelmesen négykézláb áll. Nyakába csengőt tesz, ugrabugrál. A másik utánalép, elkapja a lábát kampóval.

Játszanak, mindkettőjüknek tetszik a játék.

Egyik a juhász, másik a juh.

Igy játszanak sokáig.

Ugyancsak tartja magát a déli nap melege. A jószág még nem mozdul, rá se kell nézni, de mire indulna, itt lesz az apjuk.

Déltől már olyan hamar van este. Még végigmennek a nagy tábla tarlón kétszer vagy háromszor, akkorára megvastagodik a birkák dereka. Ha a nap elér a nagy tölgyfa koronájáig, onnan már egy kézmozdulattal lehúzza kampójával a napot a juhász szomszédjuk, akihez az apjuk delente mindig át szokott menni.

Azért megy át, hogy megbeszéljék ezt a dolgot.

Idejére mindig visszajön.

A nagyobbik fiú odaakasztja kötéllel a kicsit a tölgyhöz. Amaz megeg, ugrik, viháncol.

— Tudod, hogy apám se szereti a juhot, ha ugrik...!

Akkor ő nem ugrik, megvárja türelmesen, hadd kösse oda jól, erősen a tölgyhöz. Ahogy az apja szokta, ha valamelyik juhval van dolga.

Először a derekát, utána a kezét köti meg...

Aztán leszorítja egyik lábát a fához, a másikat óvatosan a hóna alá fogja.

— Most megkörmöllek — mondja komolyan.

— Körmölj, de ne fájjon! — feleli a kicsi.

Keresi a bicskáját. Először ráút a zsebére, ahogy az apja szokta, hogy ott van-é a szerszám. Bólint magának, hogy ott van. Elő is veszi. Értő szemmel megnézi, vizsgálja. Szereti a bicskát.

Kinyitja a foga hegyével. A penge mindkét oldalát megtörli, elől az ingében. Eles a kés, olyan élesre tudja már köszörülni, mint az apja. Egyik kezében a kés, másikban a kicsi fiú lába.

Nézi a kést, nézi a lábat is. Nézi hosszan, türelmesen, összehúzott szemmel. Forgatja, vizsgálgatja, jobbról, balról tekintti, honnan kezdje.

— Akkor körmöllek — mondja.

A kicsi hallgat, szípig, nem mozdul.

— Akkor én megkörmöllek — mondja megint.

Újra vizsgálja a lábat, fél szemét behunyja, úgy néz végig a kés éles pengéjén.

Arca elszánt, bátor. Tiszta fekete szemében kérlelhetetlen elszántság és segítő szelíd jóság.

— Hadd legyen jó erős a körmöd!

↳ Fáj! — nyüszít a kicsi.

— Nem baj az, hadd fájjon! Akkor lesz jó erős!

A kicsi ordít, rúgna, hemperegne, moccanni se tud.

— Nem kell azt sajnálni! — ezt csak úgy magának mondja, hátra se néz a másikra.

Nem vág összevissza, mindig megnézi, hova tegye a bicskája pengéjét.

Arra gondol, így ordítózna a birka is, amikor az apja körmöli, de a birka nem ordít, mert nem tud.

Először a kicsi egyik lábát körmöli, utána a másikat.

Olyan ez — jut eszébe —, mintha juh lenne. Előbb ficáncol, csapkod, utána megnyugszik.

Ahogy befejezi, megtörli a bicskáját.

De a kicsi fiú nem tesz úgy, mint a juh szokott. Mert azt, ha elengedik, akár-hogy megszedi az apja a körmöket, a juh elszalad. Tipeg-topog elébb, aztán három lábán is, de utána megy a nyájnak.

A kicsi meg se moccan.

Nem fájhatott neki annyira mégsem, ha közben elaludt. Szokott délután. Ő már nem! Az apjuk mindig mondja, ketten egyszerre sose aludjanak. A kicsinek mondhatja . . ., de ő, a nagyobbik, ő mégis jobban fogadja a szót.

Ahogy megjön a juhász, a kisebbik még mindig ott van a fa alatt. Lábánál piros tócsában a fű.

— Körmöltem — mondja, és szorongással néz az apjára, szeme fekete bogárját ide-oda hordozza. Tekintete hűséges, vigyázó, le nem veszi az apja arcáról. Várja, vajon mit mond, ha meglátja? Jól van-e . . .

RAFFAI SAROLTA

LÁTSZAT — MUNKÁBAN

*Ha éppen nem dolgozunk, ügyködünk.
A fontoskodás úgy feszíti szét,
gyúrja, formálja, bontja lényegünk,
hogy nem kutatjuk már egymás hitét
vagy vázát. Furcsa, új szavak
zenéje, súlya nyelvünkhöz tapad,
ízlelgetjük, próbáljuk, s könnyedén
pergetjük el, ha éppen úgy adódik,
hogy takargatni kellene az ósdit,
eredendőt: az ember fáradékony.
Hogy nem bírjuk el: szándékunk marék rom,
hogy pihenni is kéne néhanap.
Őnézetünket menteni: szavak,
nagyok, merészek, összetettek, tarkák
hagyják el szánkat, mint gyümölcs a burkát,
s már munkálkodtunk, már több a világ —
mondjuk. S magunknak hisszük legalább?*

*Nem alszom jól. A kurta éjszakák
belém rekesztik mind a másnapot,
s ha most kell szólnom nagyot, fontosat:
engem tördelnek szét a mondatok.*

AZ UJJ

(Versvázlat)

A buszban láttam. Ott pihent az ülés támlájába fogódzva, időnként meg-megmoccant, nyújtózott, billegett, s újra lefeküdt társai, a többi ujj mellé. Fáradt asszonyi ujj volt, a körömház alatt tele gyűrődésekkel, apró ráncokkal, olyanokkal, amelyeneket öreg emberek szeme körül láthatni, ha mosolyognak vagy hunyorítanak. A fénytelen köröm cserepes, repedezett szélű volt, horpadt, csorba bádog, amelyet már nem lehet simává egyengetni. Melléről, a bögyről már lekopott a vonalkák finom labirintusa, helyette, mint egy nagy, üres pályaudvaron a sínek, mély, egyenes vágások sorakoztak, párhuzamosan, szinte mértani pontossággal, s csak itt-ott szelte át ezeket egy-egy más irányba futó vonal. A kés, a munka nyomai ezek — bűnösök ujjenyomatain hiába keresnéd.

CSÖNDESEN ÉLEK

Csöndesen élek, mint az Isten;
szelíden, vallástalanul,
s mégis valami furcsa hitben,
hogy minden jóvá alakul.

Bűneim fénylenek az égen
— szűz földek, meddő, lusta bolygók.
Nem ezt, nem így gondoltam én el,
de valami jobban hasonlót

hozzám és hozzád, a világhoz,
jobban hasonlót a kenyérhez,
kőhöz, az eleven virághoz,
hasonlót a menekvő fényhez;

közelebbre a csillagot,
hogy még a gyermek is elérje!
Jó esőt, melegebb napot
akartam a szikkadt vetésre.

Akartam állatok, füvek,
emberek józan, tiszta rendjét —
De csak bűnt szült a lendület,
a munka. S nincsen erre mentség!

Mert bűn, ha félig sikerül
csupán a tett. A fénylő szándék
akárhogy világol, kihűl,
hiába fújnad, gyűjtanád még,

hiába! Végérvényesen
s örökre csak a rossz eredmény:
a bűn marad meg. Bűnösen
élek, mint az Isten; szeretném

megváltani már legalább
magam, azzal, hogy dolgozom,
hogy e halálra szánt világ
buta bűneit vállalom.

KERTÉSZ LÁSZLÓ

TÜCSÖKSÍRÁS

Tücsök sírja: — Tűrj, tűrj egyedül:
az ég bőre hülten megfeszül,
a csillagok üveges szemek,
fénypilláikon zöld légy remeg.

Tücsök sírja: — Tűrj, tűrj egyedül,
egy kigyúlt ablak lent szétterül,
ráhullnak lepkék, bolyhos molyok,
— fényből, sötétből ostort fonok.

Tücsök sírja: — Tűrj, tűrj egyedül!
a múlt ezer szála megfeszül,
és míg készül hátam verni újra,
szívemhez ér vad paráznák ujjá.

EUROPÁI ŐSZ

Ebben az európai őszben
 a marhák szelíd kolompszavára
 balatoni lepkékkel kergetőztem.
 Az út mellett, még egy kalandra várva
 kamasz kutya lapult. Nagy füle
 barnán konyult egy keserű virágra,
 majd elrohant ügyetlen-bőszén
 ebben az európai őszben,
 hol alkonyatgőzőkben, egymagamban,
 ködlő völgyekben, véres nappárákban
 világgjáró terveket kotyvasztottam,
 néhány keserű versemet kifőztem
 a barna kutya nagy füle alatt,
 Balatongyörökön, 1965-ben —
 ebben az európai őszben!

JELEN IDŐ

Elhagytuk a tragédiákat.
 Egyetlen hatalmas ököl
 tornyosul magasan fölöttünk:
 ha zuhan, annál többet öl.

Alant nincs már szerencsés kórus,
 mely túléli a végzetet,
 mert a torló idők betettek,
 és sorsunk egybevétetett.

Tudjuk. Szédítő meredélyre
 futott a föld minden lakója.
 S karunkat egyensúlyt keresve
 kitárjuk, mint szárnyát a gólya.

Sorsunk közös és hőstelen: már
 ez a nagy pátoz is kimúlt.
 Minden világos. Semmi rejtély.
 A Törvény kezünkhöz simult.

Lábunk alatt a végtelen tér,
 s egy éles késen billegünk.
 Egy-két bűvész tudja csak köztünk,
 fel mért nem billen még egünk.

A többi befele, magának
 idéz egy ősi életet,
 nem azt keresi, ami hősi
 életeket felrepített;

a fajta emlékezetében
 a tollás-kor után kutat,
 hogyan tudná visszacserélni
 szárnyra az avitt karokat?

Aztán könnyedén fellebegve
 és visszazállva a szilárd
 földre, mint az erdők, mezők
 madarai: hárommilliárd

még megnézné Tragédiánk — az
 Elektronikus Számológép
 címűt! — s sóhajtván az „idők”-re
 hallá válna a szárnyaló nép.

A vörös Leipnik álmából rázta föl, egészen közelről az arcába lihegte: — Gyere gyorsan! — rángatta, húzta magával. Kifutottak a körlebből, átbújtak a bokroktól rejtett lyukon a szögesdrót alatt, kikerülték a téglagyár mögötti mély árkokat, riadt békák ugrottak cuppanva vízbe a lépteik zajára. Átcsörtettek a sűrű gizzagon, bokrok levele surrant, az őszi fű csúszott talpuk alatt. Magaslakra értek, kitágult körülöttük az este. Hasra vágták magukat a domb tetején, s Leipnik szeme erőlködve nézett kelet felé a leszálló sötétbe. — Hallod?

Vági dobhártyájában dobolt a vér a futástól. Ahogy csendesült a szívdobogása, a tompuló lökések fátyola mögött eljutott fülebe egy tücsök cirpelése. Athatóan szólt valahol a fű között, békák esti zenéje kísérette. Fölfeslett az ég rongyos takarója, s felhők között villant ki alóla az esthajnali csillag.

— Hallod? — kérdezte izgatott lihegéssel Leipnik. — Hallod?

Vági hiába fülelt. — Semmit se hallok.

— Az ágyúk... Tisztán hallok az ágyúzást. Itt valahol a közelben...

Szél borzolta meg a bokrok levelét, összesúnlódó neszük megtörte a csendet. — Képzeldsz...

— Nem, nem / figyelts kétségbeesetten kelet felé Leipnik. — Tisztán hallottam az előbb... Ágyúzás. Nem látod a torkolattüzeket? Ott ni... Nem látod?

— Mondom, hogy képzeldsz. — Vági végigborzongott, hideg volt alatta a föld, szúrta nyakát az elszáradó fű. — Hagyd abba, mert belebolondulsz.

Leipnik könyörgő arccal fordult felé, olyan közel feküdtek egymáshoz, hogy látta szeméből kibukni a könnyet. — Biztos, hogy nem hallod?

— Biztos.

— Hát mikor érnek már ide?

— Ki tudja. Még messze vannak...

Sokáig csöndben feküdtek. Vági fűszálat rágott, és arra gondolt, milyen érdekes, azelőtt sose hallotta a tücsök hangját, mégis pontosan tudta, milyen lehet ez az esti cirpelés. Leipnik még erőtlenül hunyorgott rövidlátó szemével a sötétben, de már érezte, hogy minden hiába. Pedig előbb tisztán hallotta az ágyúzót...

Egyre hidegebb lett az este.

Olyan volt, mintha messze morajlana valami... — siránkozott Leipnik, magát vizsgálva. — Egészen biztos morajlott...

Vági fölállt, leverte magáról a fűmagokat. — Nagy marha vagy, ha ilyeneket fantáziálsz...

— Nem bírom már tovább... — mondta Leipnik —, nem bírom. Megszökök, vagy felakasztom magam...

— Hová szöknél? A halált nem kell keresni, úgys meg talál.

Szólanul hallgattak vissza a téglagyárba, ahol a századuk beszállásolva volt. A közömbös természet esti hangjai kísérték útjukat, s elcsöndesedett mögöttük a tücsök hegedúje.

Nappal minden könnyebb... A végeérhetetlen menetelések, a por, mocskok, az izmokat tépő trógerolás... ami rossz napvilágnál, sötétedéskor elviselhetetlenné válik. Az emberek álmukban nyögtek a kintól.

Egymás hegyén-hátán feküdt a század, a téglaszáritók alatt. Egymást melengették a testek. 126 munkaszolgálatos, különleges ipari szakértelemmel, Kovács János zászlós úr, falusi tanítóból lett századparancsnok, számvívó örmester, két tiszt-helyettes, négy közhonvéd, összesen 8 főnyi keret, hat puska, két pisztoly.

Vági beburkolódzott egy téglarakás árnyékába, és titokban zabált. Reggel óta várt az alkalomra. Sikerkült nagy darab gyümölcsöt organizálnia, lehetett vagy fél kiló. Jól eldugta, nehogy meglássák nála és osztoznia kelljen valakivel. Most végre ehette. Apróra összevágta, és óvatosan körülpislogva, a sapkájából kapkodta befelé. Közben a vörös Leipnik bolondériájára gondolt, és annyira sajnálta, hogy májdnem hagyott is neki valamennyit. Kellemes percek voltak, míg szétolvadt szájában a hadiszalonna, mert elég kényelmesen vackolta be magát a téglarakásba, nem volt hideg, aznap sikerült amerikáznia, s végül mert sohasem volt túlzottan ügyényes az étellel szemben. Egy zsidó ne legyen büszke — mondogatta azelőtt is gyakran. — Örüljön, hogy él. A szar élet is jobb, mint a hősi halál. A munkaszolgálaton aztán volt alkalma hasznát venni az életfilozófiájának.

A téglarakás túlsó oldalán énekelgetett a baritonista.

„En a téglagyárban lakom,

Téglaporos a kalapom...”

Nemcsak a kalapja... Azelőtt Európa-hírű hangja is téglaporos volt, hisz mindnyájan vályogot köptek. A rekedt hangszálakból csak előmászott a dal, nem szállt fölfelé, a felhők felé, visszahullott a földre, elkeveredett a horkolásban. A baritonistának mindegy volt, ő ugyanis befelé hallott, saját magának énekelt.

A magyar állam jóvoltából üdülök — gondolta Vági, és jólesően megropogtatta a csontjait. — Ezt a napot is megúsztam, kész üdülés.

Valaki nagyot nyögve fordult a másik oldalára. Mozdulata láncreakciót váltott ki, morogva, horkolva rándultak új helyzetbe az elernyed emberi testek. A baritonista megint énekelni kezdett.

„Három zsidó kiment a büргеlegelőre,
Meglátta a kormányzót fönt a levegőben...”

— Hé, — szólt át Vági — Színész!

— Mi van?

— Nem tud valami rendeset énekelni?

— Marha!

Vági vállat vont, és tovább evett. A baritonista fölállt, porolta a nadrágját, aztán előjött, és leült vele szemközt.

— Mit eszik?

— Semmi... kis gyümölcsíz...

— Én azelőtt híres ingyenc voltam. Csupa olyat ettem, aminek még a nevét se hallotta.

— Ühüm — mondta Vági tele szájjal, mert egyszerre bekapta az egész maradékot. — Sose hittem volna, hogy a híres színészek ilyen hülyeségeket énekelnek.

— Én se hittem volna — nézett makacsul mozgó állkapcsára a baritonista —, nem hittem volna. De azt se hittem, hogy idejütek...

— Mázlista. Itt legalább enni adnak. Csak rosszabb helyen voltam még...

— Igaza van. Tiszta szerencse...

Vági gyomrát becsapta az édes gyümölcsíz. Jólesően elnyújtózott, és a hosszú hallgatás után csak félálomban hallotta a mondat másik felét.

— ...De azt beláthatná, hogy itt mégsem énekelhetem ugyanazt, mint a Magyar Királyi Operaházban.

A mondat végére már aludt is. Nem részvétlenségből aludt el, hanem, mert álmos volt.

— Igazodj! — kiabált a sor előtt századparancsnok úr, Kovács János. — Igazodj! Ne álljanak úgy, mintha beszartak volna. — Aztán megenyhült hangon tette hozzá: — Civil banda!

Sok fogamatja nem lehetett a szavának, tényleg civil banda volt. Ő is inkább rutinból ordított. Elsétált a sor előtt, csipőre tette a kezét. — Cipészek, lelépni!

Két vidéki bankigazgató és három főrézsvényes kilépett, és ment a cipész-műhely felé, hogy folytassák a megzavart álmot, azután az előző napi kártyapartit. Senki se fordult utánuk, ez hozzátartozott a reggeli ceremóniákhoz.

— Lépjén ki egy intelligens elem.

Nem mozdultak. Nagy tanítómester a tapasztalat. Sose szabad önként jelentkezni semmire. Abból csak baj lehet...

— Hé, maga! — intett a zászlós Váginak. — Lépjén ki! A többi... munkacsoportonként sorakozó! Oszolj!

Szétszéledtek, a keret kezdett kiabálni. — Kubikosok, hozzám!... Téglaszárítósok, sorakozó!

Vági rejtett vigyorral bandukolt a századparancsnok után. Alighanem megint megússza a melót. Tett már néhány apró szívességet a zászlósnak, mivel a pénzét régen elszedték, és be kellett vágódnia valahogy. Most is ilyesmiről lehet szó. Fő, hogy ne kelljen kivonulni... Átkozottul nehéz a csille...

— Szeretne kimenni a frontra? — fordult hirtelen hozzá a zászlós, és megállt.

Összekapta magát, és megpróbált katonásan válaszolni. — Jelenten alásan, nem.

— Ha a frontra zavarom, ott kicsinálják magát egykettőre. Világos?

— Igenis, világos.

— No jó, örülök, hogy ért engem. Fontos megbízást kap tőlem... De ha eljár a pofája... Érti... Ha egyetlen szót elárul... Vagy olyan hülye lesz, hogy lebukik..., akkor kivágom a frontra alknát szedni. Ez is világos?

Helyben vagyunk — örvendezett Vági, s alázatosan vigyorgott. — Ebből nem lesz meló... Talán holnap se... Esetleg egész héten... No, az sok... De ha három nap..., az is kész szerencse...

— Magának jó keresztény magyar ember képe van... Rendbe hozza magát, és bemegegy Pestre...

— Igenis, zászlós úr! — kiáltotta el boldogan magát.

— Ne itt szálljon föl a HÉV-re, hanem a Rómainál... Ha elkapják, engedély nélkül távozott... Visszahozzák, és én kiköttetem. Rendben van?

Vági elgondolkodva bólintott. Már kétszer is beszökött Pestre, de akkor a maga kedvéért kockáztatott...

— Ha pedig eljár a szája, én letagadom az egészet, maga pedig repül a frontra...

— Eszerint vagy kikötés, vagy front... Igazán biztató.

— Ne humorizáljon. Ha vigyáz, akkor nem bukik le. Vállalja?

— Tessék mondani... Hol itt az én seftem?

A zászlós meghökkenve nézett rá, aztán nagyot nevetett. — Tudtam, hogy maga az én emberem. Ne féljen, megtalálja a számítását. Keresse meg Klein Samut a Pannónia u. 17-ben. Kap tőle egy borítékot és hozza. Pénz lesz benne... Legyen eszénél... Ha elkapják, a pénz a magáé, rólam szó se eshet.

— De munkaszolgálatosnak nem lehet pénze...

— No, ez az — mosolygott jószágosan századparancsnok úr, Kovács János. — Ezért még külön is kiköttetem.

— Hálásan köszönöm. Hány óra jár ezért?

— Legyen nyugodt, belegebéd. No, vállalja?

Vági vakaródzott, pedig mindenre kész volt egy Pestre menésért. — Vissza is utasíthatom?

— Nem.

— Akkor természetesen vállalom.

A Körúton német motoros oszlop zúdult végig, önkéntelenül falhoz húzódott, mint azon a márciusi vasárnapon... Akkor szaladni kezdett. Nem is tudta hová, merre, mi elől, csak futott. A sarki rendőrök mellett német, géppisztolyos katonák a középületek előtt, cirkálnak a motorosok, idegenen recsegő vezényszavak, villamos sehol, az emberek hazasietnek a rádió mellé, az arcokon zavar és szégyenkezés... Egyre üresebbek az utcák. Ő rohant cáltalanul, míg be nem bukott egy kapualjba, hogy kifújja magát s elcsöndesedjen agyában a vészjelző tam-tam dobolása. Ez a rémület még sokáig kísérte, de mindent meg lehet szokni, meg szállást, életveszélyt, mindent. Most már nyugodt külsővel járta az utcát, tudván, hogy nem szabad föltűnést kelteni... A város jobb búvóhely a Balkonynál is, csak el kell vegyülni a tömegben...

Az ajtó résnyire nyílt ki.

— Klein Samut keresem.

— Mit akar?

— Muszjos vagyok. Kovács János zászlós úr küldött...

Adacsony, kövérkés öregember, kis szakállal, a házikabátja övét csomózza. — Nem ismerem... Ki maga?

— Vági Imre vagyok... — A Kovács zászlós úr századából.

— Várjon. — Az öregember gyanakvóan visszapiillogva bement a szobába, és imakönyvvvel tért vissza: — Olvassa!

— Kérem szépen... Ez pontozatlan írás... Én neológ vagyok...

— Hát persze... gondolhattam volna... Szép kis zsidó... Egy Hágadát nem tud elolvasni...

— Viszont a maceszgombócot szeretem — mondta Vági, akinek mindenről enni-való jutott eszébe.

— No, jöjjön be...

A piszkos lépcsőház és rideg előszoba után meghökkenítő volt ez a lakás. Sokrészben intarziás bútorok, minden csillog az üvegtől és a tisztaságtól. Tömérdek váza, porcelán csecsebecsék, széles aranyrámában a képek. Az egyik falon könyv-állvány, rajta díszkiadású sorozatok. Földig érő függöny, tompa fény. Vági félt bepizskítani a fotel huzatát, inkább le se ült. Az öregember díszes dobozt tolt elé: — Gyűjtsen rá... Egyiptomi. — Majd a szemevillanását észrevéve, hozzátette: — Maga egy kiéhezett munkaszolgálatos...

— De milyen kiéhezett vagyok, kérem tisztelettel — hagyta rá, és átvillant rajta, hogy ha most nem eszik libatöpörtöt, akkor soha...

— Szegény... Szegény... — mondta az öregember, és szakálla egyszerre rezgett a hangjával —, szegény úzott kis zsidó... Mért nem ül már le?

— Félek, hogy odaragadok.

— Sómá Jiszroél! Előbb is észrevehettem volna, milyen állapotban van... Nincs kedve megfürödni?

A fürdőszoba fehér csempéi valkították. Prúszkölve tört ki a tusból a meleg víz. Hideg, meleg, hideg, meleg, a lefolyó nyelte a köpört, a szappanhabot. A téglagyárban volt ugyan zuhany, de az esti fáradtság meg a hosszú sorban állás..., legjobb olyankor ledöglölni, mert kell másnapra is erő. Csak tetű ne legyen, a

többi nem fontos... Itt meg kigyótus... Csípi a szappan a bőrét... Egyesek maaponta megfürödnek, sőt többször is... Mindenféle kenőcsök illata..., hideg víz, meleg víz, jó szagok.

Magára rántotta a házigazda fürdőköpenyét, minden lépésnél kivillant a térde alóla. A szobában már megterítve állt a kisasztal, rajta porcelánok, ezüstvilla, jókora darab sült húсок, vaj, kenyér, szalámi, tojás, tea, és isten tudja mi minden. Vági behunyta szemét: tőpörtő, gondolta, tőpörtő, és leszedült a székre.

— Egyen csak. — Klein Samu teljesen belesüppedt a fotelba, körülfogta az egyiptomi cigaretta illatos füstje. — Egyen csak. Mi volt maga azelőtt?

— Nyomdász. Szedő... — nyögte Vági, s nézte az asztalt. — És magának mi a foglalkozása

— Én gazdag vagyok, minek nekem foglalkozás — sóhajtott az öregember, aztán mintegy mentegetőzve tette hozzá: — már a nagyszülei felkínlódtták magukat a nyomorúságból.

Nem sietek az evéssel. Csak lassan, alaposan. Előbb a tojás... Vagy a szalámi... A sültet végére hagyom..., a kenyér is csodálatosan fehér, foszlik a béle... Egy falatot se hagyok. Csak most az egyszer legyen erőm... Csak ezt bírjam mind megenni... Megegyem a tányért, az asztalt... Semmit se hagyok...

— Elnézem magát... Milyen éhes... Nekem elég ebédre egy tojás... Szinte semmi se kell már... Mit tudja azt maga, milyen érzés gazdagnak lenni. Nem mondom, azelőtt még csak valahogy... De a mai időkben... Egyre arra kérem az istent, sújtsen le rám, a bal kezével... Én osztozni akarok a mártírumban. Nem jártam templomba, nem szenteltem meg a szombatot... Most gazdagsággal ver meg a mindenható... Míg a hitorsosaim, a fiam szenvednek, éheznek, pusztulnak, addig nekem egyre több és több lesz a pénzem... A házaimat elkerüli a bomba... A vállalataim sose mentek ilyen ragyogóan. És dől és dől hozzám a pénz... A háború a seftem. Érti ezt? Nem én akarom... Nekem nem kell... A kerekék forognak, és ömlik a pénz... Az ujjamat sem mozdítom érte, és egyre több lesz... Egyszer betemet, és megfulladok alatta... Meg tud nekem bocsátani?

— Persze — mondta Vági teleszájjal —, persze.

— Míg maga mocskos és éheznek, én meg se mozdítom a kezem, és egyre gazdagodom. Én szenvedni akarok, akár a többiek... Én részt kérek a mártírumból... Azelőtt eszembe se jutott, mennyi szegény zsidó van, most beleőrülök a bűntudatba... Segíteni akarok magán meg a többi szerencsétlenül... Az én fiamat is elvitték... De mit tegyek... Részt kérek a sorsukból, és engem senki se bánt... Ez rémes, hogy senki se bánt. A múltkor is... Tárgyalnom kellett a németekkel... Elképzelheti, mennyire gyűlölöm őket... Bár ezek roppant korrektt úriemberek voltak, ugye az üzlet, az üzlet. Más az üzlet, és más a politika... Ettől én meg gyűlölhetem is őket. Rajtuk is keresem, meg se merem mondani, mennyit. Meg tudja érteni az én helyzetemet?

— Hogyne — bólogatott Vági. — Látom, nem kóser. Igaza is van. Imádom a sertéssültet.

Azok a disznóvágások gyerekkorában. Kora reggel szörnyű visítás..., ki az ágyból..., hó csikorog a lába alatt... Hörög még, csordul a vére, villan a pörzsoló, láng szalad végig a sörtén, pirul a füle, a farka..., kibomlik az állat, vércsik fut a hasában..., szabad szaladni görnyedve a sonka súlya alatt... Abalé fő zuborogva, föl-fölveti a fejhúst, májat halásznak neki, és bort ihat a szájról szájra járó pohárból... Jól fizetett, mondja este az apja, jól fizetett...

Klein Samu ült a fotelban, és nézte, hogy tűnik el a tojás, a szalámi, kenyér, hús, tea, vaj, ürül a tányér. A finom cigaretta füstje körülfogta. Jól ápolt szakállá rezgett az álla alatt.

— Mindent megtennék maguként. Barátaim vannak a században, rajtam keresztül pénzelik a keretet, a századparancsnokát, sőt meg se szabad mondanom, hogy kit még. Sose féljen. Ha baj készülődik, maguk fölkerelkednek és nyugalmas helyre kerülnek. Csak dolgozzanak szorgalmasan. Ez hazafias kötelesség... Mostanáig postán küldtem a pénzt, a zászlós úr nejének, de hát a faluban ez már nagyon veszélyes... Micsoda idők..., a postában sem bízhat az ember... Nincs levéltitok, semmi se szent már. Remélem, jóllakott. Konyakot, feketét?

— Csak még egy kicsit ne ébredjek föl — gondolta Vági —, csak addig ne, amíg a konyakot megiszom...

— Kérek — mondta —, mind a kettőt.

Majdnem aludt a fotelban az italtól. Megtelt a hasa, bódultan hajtotta hátra fejét, térde kivillant a rövid, bő fürdőköpeny ráncai közt.

— Nézze, itt a boríték. El ne veszítse! Ha pedig lebukik, hallgasson, akár a sár. Magán nem segít, de sok embert bajba sodorhat, ha beszél. Nincs szüksége rendes ruhára?

— Nohát! — mondta a zászlós. — Látja, ezt szeretem! Ilyen jó ruhában akármikor belőghat.

— Kicsit rövid a szára — szerénykedett Vági, végignézve magán. — Itt a boríték.

— Nagyon jó. Semmi se történt?

Vági szájában összefutott a nyál. — A konyaktól kicsit megszedültem, de hamar elmúlt.

— Nagy csibész maga. Itt van húsz pengő, holnap, holnapután jelentkezik gyengélkedőre, hogy elmúljon a szédülése.

— Zászlós úr kérem, nem bolond ez a Klein Samu?

A századparancsnok zsebre vágta a pénzt. — Magának lenne félannyi esze...

Búgó hullámokban egyre jöttek a gépek. Óbudán és Csillaghegy körül szaporán ugattak a Pestet védő légvédelmi útegek. Csaholásuk sokszorosan visszaverődött, míg elnyelte az erdő. Fényszórók egyenes sugara pásztázta az eget, tévelygett a sugár, repülők fémteste villant, hatalmas keresztet rajzolt égre a fény, tompán mordultak a bombák.

— Csak gyertek — suttogta lázasan csillogó szemmel a vörös Leipnik —, csak gyertek.

Háton feküdtek, a téglarakások között. Volt ugyan óvóhely, de onnan kitiltották őket. Káposztát tároltak benne a konyhának, és egy riadókor mind kizabálták belőle a torzsát. Azóta tájára sē mehettek. Minek is... Ócska vacak, a legkisebb bombától beszakadna. Akkor már jobb kint az ég alatt, ott gyorsabb a halál. De nem támadták őket... Túl kicsi célpont. Inkább a környező hegyeket venték, ahol a légvédelem kutyaí ugattak.

— Mennyi repülőgép — csodálkozott Vági —, sose hāttem volna, hogy ennyi van a világon.

— Ezerszer ennyi, tízezerszer ennyi. Csak jöjjenek, szórják egész nap...

Távoli sívítások, kis csend, a végén a robbanás fölkiáltójele. Késve utána rezdül a föld. Becsapódás villanó fénye, újra sívítás, egybemosódó moraj. A hegyek tetején szaporán lüktet a torkolattűz...

— Ez bead nekik, bead nekik... Nézd, amott is ég valami...

— Csak ide ne pottyantsanak véletlenül — nézett Vági aggodalmaskodóan az égre.

— Sose félj! Amelyik fűtүүл, az nem bánt. Látod?! Az az üteg elhallgatott... Bekapták, isten bízony bekapták.

Mély bögésű, alacsonyan szálló gépek dübörögtek fölöttük, Óbuda felé. — Odanézz — mondta Vági. Sztálin-gyertyát szórtak, elhalványult a fényszóró égre-iró sugara. Reszketve imbolygott a sok valkító fényforrás az ejtőernyőkön, óriásira növelte a tárgyak tört árnyékát a fehér fény. Zúdultak a bombázórajok, éjszakai bogarak a lámpa világa körül, tompa dübörgés.

— Ez az, ez kell nekik. — Leipnik, akár a gyerek, tenyerét összeütötte örömjében. — Most bekapják a disznók. Bekapják.

Óbudán lángcsóva szaladt az égre. Aztán meglódułt a föld, fűltépő reccsenés, emberek estek halomba, dőlt a téglá, s egy csajka csörömpölő vitustáncba kezdett. Füst és korom, fűlvillanó színek, a megrendűłt világban csak lassan állt helyre a dolgok megszokott rendje.

Vági fölűłt, megrázta fejét, hogy ne csöngjön annyira a füle, leszórta magáról a port. — A gáztartály ment telibe... Marha nagy bomba lehetett. Hát neked mi bajod van?

Leipnik űłt a lezűdułt tégladarabok közt, sánt, poros arcán csfkot húztak a könnyek.

— Mi bajod van?

— Nem látod? Sztétverük Budapestet...

Távolodó zajjal búgtak a gépek.

— Gyerünk, emberek, gyerünk! — A munkavezető fel-le sétált a sínek mellett, és kiabált. Úgyesen csinálták ezt meg, az akkordmunkások fizetése a musszosok munkájától függött. Nem volt megállás. Vági nekifeszűlve tołta a csillét, a lehulló sáros agyagon megmegcsűszott támaszt kereső talpa. Vállal, mellel tołta, míg nekilódułt, aztán könnyebben szaladt az enyhe lejtőn. Ennek legalább emberi ésszel föl lehetett fogni az értelmét, agyagbánya, anyagmozgatás, téglaszárító, legfőljebb az volt érthetetlen, minek ehhez különleges ipari szakértelem. A téglá kellett, a téglagyár hadiüzem. De azelőtt... Térdig vízben állva, lapáttal próbálták átmenni a talajvizet egy csatonna töltésén, mert vödör kevés volt, s ezer munkaszolgálatos is olcsóbb, mint egyetlen szivattyú. A vízfodrozáshoz képest könnyű a csillettolás. Igen, ha le nem ugrik a kikopott ócska vasakról a csille. Mert ha kiugrik, akkor öten se bírnak vele, izmuk szakad a szőnyű emelésben. És sietni

kell, mert nyomában ott a másik, ha összeütődnek, az is kiugrik, jön a munkavezető, ordít, mi lesz már, jön a harmadik is, a megyedik, a keret összecsapja a kártyát, lötyög vállukon a puska, izzad futnak oda, emeld meg, az anyja keserves..., fröccsen a nedves agyag, izzadság csíkjai kúsznak, viszket a megfeszült emberek háta, nyaka, só festi az inget, nyögve feszülnek a pajszer nyelére, fönn van a sínen, s újra lezökken... Gyerünk, gyerünk, a kemence vár az agyagra, mi ez itt, szabotázs, ha azonnal nem indul a csille, este egy falatot se kapnak zabálni..., hó, rukk, emeld meg...

Most nincs baj, a csille gurul, Vági óvatosan még fékezi is. Kell az erő... nem szabad elpazarolni. Kiabálás a háta mögött, telt bariton, az énekes bömböl, ahogy csak kifér a torkán: — Vigyázz, odalapít! Elszabadult!

Hátul kattognak a lejtőn a kerekék. Alig maradt ideje félreugorni. Tompán összecsapódnak, mind a két csille kiugrik, Vági dühében fölkap egy téglát, ölni szeretne, az énekes elvörösödve roham, belevágni az arcába, abba a ronda, ühegő pófájába, de a mozdulat félúton áll meg...

— Ne haragudjon — lihegi a színész.

— Gyerünk, emberek, gyerünk! — kiabál a munkavezető, s ők egyszerre nyúlnak a pajszer után...

Klein Samu védenőceinek sorsa a századparancsnok kezében volt, a századparancsnok házragyújtó reményei Klein Samu pénztárcájában, Vági pedig függött a két pillér között. Klein Samu félt a századparancsnoktól, a zászlós a pénzembertől, Vági mind a kettőtől, s mindketten féltek Vágitól. Még számtalan szálon függtek mind a hárman a világtól, s számtalan félelem tartotta össze az életüket.

A zászlós jóvoltából Vági segíthetett a század gazdasági ügyeinek intézésében, és hallgathatta a számvívó őrmester vég nélküli eszme-futtatásait. Az őrmester sokat adott arra, hogy külseje megegyezzen a marcona hadfiról széltében-hosszában elterjelt képzzel, valójában azonban soha sem tudott elszakadni eredeti hivatásától. A kínosan ápoltt, hatalmas bajusz mögött megmaradt telekkönyvi hivatalnoknak. — A keservit neki... — mondta a marcona hadfi, de a hivatalnok rögtön hozzátette: — Már megbocsásson. Ez az egész munkaszolgálat zavaros dolog. Itt van mondjuk a ruha. Honvédek maguk? Nem honvédek ugyebár. Tehát az egyenruha nem dukál. De nem is civilek, ez mégis valamiféle katonai alakulat. Akkor meg nem járhatnak civilben. A civilruha rontja a fegyelmet, segíti a szökést. Hát hol itt a megoldás?

— Ezt kérdem én is, őrmester úr — bólogatott Vági jámbor képpel —, hol a megoldás?

— Viselhetnének valamiféle megkülönböztető jelzést, például karszalagot. Eleinte viseltek is nemzetiszínűt. De most az az ábra, hogy maguk az állam ellenségei. Ha az állam ellenségei, nem járhatnak nemzetiszínekkel. A sárga csillag nem jó, mert azt a civilek hordják. Akkor jött a sárga karszalag. Ez ellen a szövetségeseink tiltakoztak, mert náluk is rendszeresítve van. Tiszta zűrzavar. Megsúgok én magának egy tüköt, Vági, még a kormányzó úr őfőméltósága se tudja, mit lehetne csinálni. Hát így állunk. Tiszta zűrzavar. Nem is lesz itt rend, míg ezt meg nem oldja valaki. Mert ugye az egyenruha nem jó. A civilruha megint nem jó. Félig egyenruha, félig civilruha, ez megint nem jó. Most már mi a jó? Hogy tartson itt fegyelmet az ember?

— Legjobb lenne hazamenni — vélte Vági —, bár a világ mindenütt egyforma, a szegény itt is dolgozik, a gazdag meg itt se. Legföljebb egyformán vagyunk mindnyájan rabok.

— Ez az, hogy mindnyájan rabok vagyunk. Maga se szökhetsz meg tőlem — hajolt közel hozzá az őrmester —, de én se szökhetsz meg maguktól. Erti ezt?

— Nem — vallotta be Vági őszintén. — Nem értem.

A musszos számára az idő elvesztette Janus-képét. Nincs múlt idő és nincs jövő idő, csak jelen idő van, mert el kell felejtetni a múltat, és nem lehet tervezni a jövőt. Aki így él, a moccanatlan időben, az kívül él az időn, mert az idő maga a mozgás. Az időtlen lét pedig pusztá fikció. Ennél a halálraítéltnél is jobb a kivégzés előtt, mert legalább tudja a bűnét, vagy azt, hogy ártatlanul pusztul el. De itt se vád, se védelem, se ítélet, se indok, csak bizonytalan létezés. Minden kínzásnál rettenetesebb a hét napjainak egymásutánja, az egymást követő huszonnégy órák naptári rendje, hogy minden hétfőre kedd következik.

— De szépet álmotam — sóhajtott nyújtózkodva a bicegő bádigos —, kár volt fölébredni..., nagyon kár...

— Nem vagyunk kíváncsiak az álmaira — torkolta le Hetényi, a vidéki rőfös, aki cukorbajára való tekintettel potom ötszáz pengőért szerzett be különleges ipari szakértelmet. — Inkább igyekezne..., el fog kélni a sorakozórol.

— Hát aztán... Nem a maga baja. Különben is... Esett már maga le a templom tetejéről? Ugye nem... Na látja, akkor ne dumáljon nekem.

— Mesélje csak el, mit álmódott — nyálazta Vági nagy buzgalommal a cipője fűzője végét. — Mesélje csak. Az álom nagyon fontos dolog. Egyesek jósolni tudnak belőle.

— Marhaság! — fröccsent a rőfösből a méreg, mert már kora reggel se volt képes elviselni a többi ember közellétét.

A bádogos felé se nézett. — Álmomban hegyes vidéken, fák között táboroztunk. Út sehol, ór sehol, csak a fák. Mindenki szökhett, amerre látott.

— Nem rossz... — csettintett Vági. — Nem rossz. Mindenütt jó, csak ne legyen kerítés. Szerintem minden bajnak a kerítés az oka...

— Én is elszöktem... Mentem a fák közt... Mindenféle sziklafalak... Csak úgy sétáltam, érdekes, megfigyeltem, hogy álmomban sohasem bícegek. Pedig idestova tíz éve, hogy eltűnöm a lábam. Mikor fogok álmomban is bícegni?

— Az álom nem marhaság. — Vági a tetőfedő és az embergyűlölő rőfös között fitogtatni akarta műveltségét. — Olvastam róla egy tudományos könyvet is németül, sajnos, a címét már elfelejtettem.

— Fiúk! Káposztaleves van reggelire! — kurjant a hátuk mögött egy örvendező hang.

— Úgyis megszökök egyszer — mondta a bádogos.

Hetényi tehetetlen gyűlölettel meredt rá: — Hová szökne, könyörgöm? Hová? Iratok nélkül, pénz nélkül, csupa ellenség között. Hová szökne?

— Mit dühöng? — békítette Vági. — Magát nem hívta. Különben is..., álmódni még szabad...

A kemence szája forróságot ásitott. Szaladni kellett a talicskával. A nyers téglá nehéz, muszáj volt tanulni a talicskadöntés forszát. — Minden attól függ, hol van a súlypont — oktatta Leipniket Vági, de hiába. A vörös Leipnik a lelkét is kilihogte. Hajtotta magát, mert a kétbalkézes ember mindig azt hiszi, hogy az igyekezettel jóvá teheti valamit... Mégis rákaptak. Az előmunkás szüntelenül szentesített rá, annak jól jött a szórakozás. — Mozogjon, maga lángoló fejű, mozogjon... Ez nem zsinagóga... Na, mi lesz már? Emelje meg azt a talicskát, ne dögöljön rá, az istenit a meggömbült derekának..., gyerünk, gyerünk, mert a sziesztát levonják a bérből... — Ezt nagyon jó viccnek találta, ezért elmondta napjában többször is. — A sziesztát levonják a bérből. Szedje a lábát.

Nem volt rossz ember, mikor Leipnik nem bírta tovább, s lerogyott a porba, hagyta fekvüdni. Néha egy-egy bagót is dobott neki. Csak mikor újra megindult szédelegve, akkor kezdte előlről a heccet: — Gyerünk, gyerünk maga lángoló fejű..., ez nem zsinagóga.

Leipnik félelemből törte magát, a többi megszokásból. Legtöbbjük iparos volt, hozzászoktak a kézi dologhoz. Itt csak folytatták, amit otthon abbahagytak velük. Még a cél is ugyanaz, magukért, a családért. Hűsz az adót a munka róhatja le. Munkaszolgálat, tehát itt dolgozni kell, aki dolgozik, annak ebéd jár, annak jut hely az ég alatt, este lefekhet, másnap megint csak jár a leves. Amíg dolgozik az ember, addig hasznos tényező, addig aligha ütik agyon. Háttha fölírják kinek-kinek érdeme szerint, és a végzett munka nyomán jár a szabadság... Minden hadüzem, kell nagyon a téglá, jobb az agyagban is, mint az aknamezőn...

Vágán persze nem fogott az ilyen okoskodás, a jól fizetett szakmunkás fejlődési göggel nézi le a trógerolást. Egyébként se kedvelte az életet túlbonyolító elméleteket. Lógott, ahol csak tudott. Nem szabotált, eszébe se jutott, hogy a többiek szorgalma végtére is kiszolgálja a háborút, segíti az ellenséget, csak azt tudta, hogy meg kell őriznie ujjainak hajlékonyságát, tapintásának finomságát, szóval azt a kézügyességet, ami nélkülül a kormányzó úr elboldogulhat valahogy, a szedő csak éhen halhat. Ehhez tartotta magát.

— Elvitték őket..., elvitték... — ténfergett szeméit papírlapra meresztve a hatalmas termetű musszos, aki az első sorban szokott menetelni a jobb szélen. Vági ismerte régről, centerhalf volt a gyári csapatban. Slajmi, Slajmi, követelték a szurkolók, és ő előrefutott a tizenhatosra, és híres szabadrúgása besüvített a hálóba. — Elvitték őket..., nem értem...

Köréfutottak.

— Leveled van?

— Slajmi levelet kapott...

— Honnan van leveled?

— Elvitték őket — mondta zavaros szemmel a centerhalf. — Értitek ezt?

— Postán jött? — kérdezte Hetényi, aki már hónapok óta semmit se tudott az otthoniakról.

— Postán... — dühöngött valaki. — Ez a hülye gyógyfürdőben érzi magát...

Vági kikapta a tépett, koszos papírt a futballista kezéből, és olvasni kezdte. Fölneézett, látta, hogy a többiek teste megfeszül a várakozástól. Hangosan kezdte betűzni:

„Drágám! Kevés a papír és az idő. Elhurcoltak bennünket, Wienerneustadtban vagyunk. Apádat máshová vitték, róla semmit se tudok. Élünk, csak meg kell dolgozni érte. Ágika nem éhezik, nézd, ez itt a piszkos ujja nyoma. Csokolja apukát. Szegénykénk jó, mint az angyal. Tehervagonban jöttünk, az út rettenetes, vizünk se volt, a csendőrök, akár az állatok. Most már valamivel könnyebb. Itt mindennap van légitámadás, nem tudtam, hogy ez ilyen borzalmas. Vigyázz magadra, te erős vagy, nekem a gyerek miatt mindent ki kell bírni. Nem tudom, mi lesz velünk, de te ne aggódj, tudok dolgozni, és mindenre kész vagyok a gyerekekért. Drágám, el se búcsúztunk egymástól, lehet, hogy nem látlak többet, mindent köszönök, esténként a lányoddal imádkozunk érted, de én már tudom, hogy nincs isten fölöttünk. Te csak vigyázz magadra, ha találkozunk, elmondom, mennyire szeretlek. Az nem lehet, hogy többet ne lássalak, nekünk mindent ki kell bírni egymásért meg a gyerekekért. Vigyázz magadra...”

— Tovább — dörmögött valaki hátul.

Vági leeresztette a papírt. — Nincs tovább. Vége.

A futballista kikapta kezéből a levelet, és begyúrta a zsebébe. Véreres szemével elnézett a fejük felett. — Hát értitek ezt? Kinek ártottak, mondjátok, kinek ártottak?

Nem akaródzott válaszolni. Mindnyájan hagytak otthon valakit.

Levél..., tévelygő, gyűrött, ázott kis papírdarabok. Életjel..., szakadt papírdarabok a szél szárnyára bízva..., az egymást kereső lelkek kósza üzenetei..., szakadt levéldarab a felhő, üzenetek súlyos terhével..., szélbe szórt szavak..., ázott papírdarabok úsznak az ég alatt..., ismeretlen hullámhosszú rádióadó küldi, egyre küldi jeleit a kozmoszba..., megvagyok..., élek... Hol vagy..., hol vagy..., mi van veled..., mi lesz veled..., mi lesz velünk... Örült adók üzenetei, mind más hullámhosszon üzen, száll az üzenet, és sohasem érkezik rá a válasz... Minden ember külön rádióadó, nincs két azonos hullámhosszú adás..., csak a csillagok közti tér telik meg a felelő, egymást kereső vészjelekkel.

— Legalább tudsz róluk valamit — mondta Vági —, és a többiek rábólintották az igent.

— Most eldőlnek a dolgok, erre vagy arra — vélte Klein Samu az egyiptomi cigaretta füstje mögött —, a fegyverszünet nagy pofon a kamerádoknak.

— Miféle fegyverszünet? — csodálkozott Vági, és várta a találásztalkát.

— Ember! Hol él maga? Nem hallgat rádiót? Nem tudja, hogy a kormányzó fegyverszünetet kért?

Vági a meglepetéstől szóhoz sem jutott. — Csak most mondja! — nyögte ki végül. — Hisz ez óriási!

Klein Samu magabiztosan mosolygott. — Vártam én ezt... A németek ezt a háborút is elvesztették. Végül csak fölülkerekedik az államférfiúi bölcsesség és felelősségtudat. A szakadék szélén álltunk meg, barátom, a szakadék szélén.

— Akkor most béke lesz? — kérdezte Vági, s fejét féloldalra hajtva összehúzta a szemöldökét: — Jó ez nekünk?

Klein Samu az italszekrényhez ment, rendben sorakoztak az üvegek, kivett egyet, és töltött magának. Vági vele nyelt, mikor megitta. — Ki tudja. Fő, hogy a németek kivonuljanak innen.

— És kivonulnak?

— Reméljük, tiszteletben tartják Magyarország szuverenitását..., ha még van ilyen... Vagy az ördög tudja mit..., fő, hogy eltűnjenek..., nélkülük majd meg kell alkudnunk az angolokkal. Hiába is beszélnek nekem Amerikáról, az európai politika mindig az angolok ügye volt...

— Á — húzta el a száját csalódottan Vági, — csak nem képzeled, hogy a németek kimennek innen? Ennyire a lovastengerész se lehet naiv... Maga meg üzletember létére nem számol a körülményekkel... Álmodozik...

Klein Samu megint ivott, s mire visszafordult, eltűnt arcáról a jóindulatúan fontoskodó mosoly. Dühösen meredt Vágira, szakálla rángatózott a visszafojtott idegességtől: — Maga beszél nekem? Maga? Álmodozom? No jó, tudja meg, hogy igenis álmodozom. Már évek óta mást se csinállok. Tudja, kinek a ruháját hordja? A fiamét... Igenis, a fiamét... Minden pénzem keves ahhoz, hogy hazahozzam Ukrajnából, érti! A maga zászlósának ötszáz pengőket lökök, de a fiamért ötezzret is hiába adnék... Körül tudják ezek lövöldözni az embert... Rajtam van az isten büntetése, mindenkien segíthetek, csak a fiamon nem... (Parancsoljon, mit óhajt..., akar elbújni a budai hegyekben? Vagy mentessem fel

a munkaszolgálat alól? Kérem, parancsoljon. Mit akar? Pénzt? Ruhát? Nőt? Mindennel szolgálhatok. Csak a fiamat adná vissza az isten...

— Kérhetek valamit?

— Tessék, kérjen.

— Megkínálna abból a konyakból?

Klein Samu az ablakhoz ment, kibámult az utcára.

— Igya meg az egészset. Csak álmodhatok arról, hogy viszontlátom még a fiamat..., hát ne bántsa maga az én álmaimat...

Vági nagyot húzott az üvegből, aztán tehetetlenül széttárta a karját: — Sajnos, Klein úr kérem, az istennel nem lehet seftet csinálni...

Az utcán nyitott teherautókbán fegyveresek száguldoztak, civilek, nyilas-keresztes karszalaggal. Az egyik sarkon igazoltattak is, alig tudta kikerülni őket. Már Pestre se lehet bejönni, gondolta elkeseredetten, ennek is vége van. Legalább jól beehettem volna, semmi kedvem üres gyomorral megdögölni. Azért lövenek agyon, mert Klein Samu úrnak a fiáról eszébe jutottak az embertársai? Vagy mert a zászlós úr a zsidókat feji? Mi közöm nekem az egészshez? Mindenki csak magára gondol, magának gyűjt, magának kapar, én meg sétáljak a vadállatok közt a kis piszkos ügyeikért? Azért, hogy egyesek a cipézműhelyben üdülnek, én vigyem vásárra a bőröm... Legalább enni adott volna... most persze eszébe se jut..., nem, ebből elég volt... Keressenek más balekot maguknak..., csak túlélni..., előbb-utóbb majd vége lesz..., túl kell élni..., foggal, körömmel, mások is így csinálják. Mit bánom én a Klein Samu fiát, ha rólam van szó..., az ember csak egyszer él..., ezt az egy életemet senkiért nem adom..., haza, zsidóság; összetartás, ezek csak szavak. Én élni akarok... — Élni — mondta ki hangosan a gondolatát, aztán ijedten körülnézve futni kezdett. Csak egy a fontos, túlélni valahogy...

— Mi van a városban? — kérdezte idegesen a századparancsnok.

— Zászlós úr kérem, úgy nézem, szar az egész.

— Tudja, hogy én a körülményekhez képest méltányosan kezeltem magukat. Akárhogy fordul is, elég sokat kockáztatok. Természetesen elvárom, hogy maguk is méltányosan fogják fel az én helyzetemet.

— Hogyne kérem, hogyne... — bólogatott Vági —, emberek vagyunk.

A zászlós egy pillanatra kiesett körülményes diplomáciájából. — Látja, ebben néha már kételkedem. — Aztán erőt vett magán, mert nem látott tisztán, és nem akart fölöslegesen sokat kiadni a félelméből. — Persze, egyelőre háború van, és maguk ehhez képest tartásák magukat. Világos?

— Igenis, zászlós úr.

A kapuór felett ingott-lengett a lámpa a szélben. Alig világitott, letempította, földre verte sugarát a fényelzáró szerkezet. Vági a szedőterem fényekre gondolt, és elkeseredetten piszkálta fogaiból a ragacos kenyérmaradékokat. Mikor állhat ő megint a betűszekrény elé, ki tudja. Egyszer nagy heccet csináltak, kiszedték az igazgatójuk gyászjelentését, és a helyi újság egy példányába bele nyomták apróhirdetés helyett. Az igazgató úr minden gyászjelentést elolvasott, kis gonosz öregember, nagyon félt a haláltól, s a más halálán szórakozott. Lett is rumli, a séf idegrohamot kapott, rendőr jött szaglászni a szedőterembe, persze a szakik hallgattak, mint a ma született csecsemő. Végül az igazgató úr maga jött le. — Mivel érdemeltem ezt, kérem? — mondta, és ök összeröhögtek a háta mögött. — Legalább tudnám, hogy hova visznek — mondta valaki a sötétség mögött.

A baritonista énekelt. „Én a téglagyárban lakom, téglaporos a kalpom...”

— Nem mindegy az? — recsegett az örökké rekedt Hetényi hangja. — Nem mindegy?

— Csak nyugat felé ne vigyenek...

— Ugyan mért ne? — A rőfös mindenkibe belekötött, mert a legjobb üzletmenet közepén rántották be, mikor éppen halálra kereste volna magát, s ráadásul hírt se kapott hazulról hónapok óta. — Talán az oroszok, vagy a front sokkal jobb...

— Ha kivisznek bennünket Németországba, akkor mindennek vége — kesergett az arc nélküli hang. — A németek minden zsidót kicsinálnak...

— Ugyan, ugyan — dühöngött Hetényi, akit különösen ingerelt, ha ellentmondtak neki. — Dolgozni kell, és kész. Mi értelme lenne megölni a munkaerőt?

— Németek és értelem! Szó se eshetik itt értelemről...

— Az oroszok jobbák, ugye? Magának nyilván semmije sincs, azért beszél ilyen könnyen. Én mire várjak? Idecipeltek, a családom, ki tudja, hol jár, a boltomat meglesi a fene, de ha bejönnek az oroszok, megint csak én szorulok. Osszszám el a pénzemet, ugye, a házamat, a pénzemet, a boltomat, aztán álljak falhoz, mert hitközségi előljáró voltam... Könnyű annak, akinek semmije sincs...

— A hang gazdáját fellökte az indulat a sötétből, Hetényihez lépett, és ruhájánál fogva fölemelte a földről. — Jobb, ha hallgat... Erti?... Fogja be a száját. Egyszer agyonütök egy ilyen nyilas zsidót...

— Tegyen le... — kalimpált a rőfös. — Azonnal tegyen le...

— Hagyjátok már abba — szölt rájuk valaki. — Legalább mi ne bántuk egymást... Majd elintézik a németek... Ki tudja, hova indulunk reggel...

— Hát igen. — Vági kényelmesen beburkolódzott egy ócska lópokrócba, amit aznap organizált. — Egyesek most bajban vannak. Jön a német, mond valamit, ő meg csak áll, mint számár a hegyen, nixdajcs, nyógi a szerencsétlen. Még jó, hogy megtanultam németül. Én aztán nyugodtan tárgyalhatok velük. Mindig tudtam, ahány nyelvet beszélünk, annyi embert érünk. Ez az igazság.

— Maga minderre tud valami marhaságot mondani...

„Nem szégyenlem a kalapom, mert a téglagyárban lakom” — énekelt a színész a sötétben.

A vagon gurult, megállt. Gurult, megállt. Néhányan lestek kifelé a hasadékokon. Ütközők csattogása, mozdonycip, vágató szerelvények lüktettek el mellettük.

A század, mint minden emberi közösség, optimistákra és pesszimistákra oszlott. Jön a szabadság, kérdés, meg lehet-e élni?

Vági keservesen szidta magát, minek kellett előző nap bezabálni a káposztahulladékból. Legföljebb kidobták volna, és nem kínozná ilyen keservesen a hasgörcs.

Úgy tűnt, a vonat örökké elindul valahová, és sohasem érkezik sehova. Keskeny rés a bedrótozott ablakon, ennyiből állt a világ. Ha rándult a szerelvény, egymásra estek. Ha nagy ritkán szabad volt az út, a mozdony zakatolással előre magát. Szapora lihegése egybevegyült a kerekek monoton zakatolásával. Rohant ismeretlen célja felé, az ember iránt közömbös tárgyak kötelelességtudó fegyelmeivel. A sín csak a saját fájdalmát sírta el, a tehenkocsi mit se törődött a benne remegő masszával. A vagonnak hat ló vagy hatvan ember teljesen egyre megy.

Este lett, mire káromkodás közt ajtót nyitott a keret. Tumultus, lökdösődés, senki se tudta a helyét. Sorakozó, erőltetett menet. Vágit egyre kísérte a hasgörcs. Bal, jobb, bal, mozdultak a lábak, zsibbadság hangyái mászkáltak rajtuk. Az utcán kétfelől emberek, bal, jobb, bal, részvetlen halszemek bámulnak, amerre elmegy a század, bal, jobb, bal, jobb, bal, jobb, nehezen megy a lépés, ropog a talpak sortüze, vezényszó, bal, jobb, bal, a sarkon suhancok, hangos, nyérítő röhögés, nézd csak, libások, hé, zsidó, szedjed a lábad, vállból lendül a kar, valaki felnyög, fejbe találta a kő. Megint repül egy, megint nyög valaki, aztán kétfelől is jön az áldás. Az őrmester előreszalad, lökdösi félre a kőlyköket, bal, jobb, nótát az élen, kiabálja, s a színész Európa-hírű baritonja vezényel, nagyságos kisasszony, kettő, három, négy, nagyságos kisasszony fölmászott a fára, belement az alkácsa szálkájá a lábaszárába... Lehajtott fejfelé énekel a század, senkire se kelljen nézni. A sarkon elegáns öregúr, karján esemyő, hosszan bámul utánuk.

A vörös Leinik könyökével oldalba lökte a mellette szaporázó Vágit: — Semmi baj... itthon maradtunk...

Cementgyár, piszkoskerke betonkerítés, szögesdrót, hideg vasak, merev, kemény kövek. Hodály istálló, meg egy romépület a szállás. A kapun iparvasúti vágány kanyarodik be, a kapun kívül szétvetett lábakkal géppisztolyos német őrség... Fémzínék, cementpor. Csupa kiálló szöglet, ipani négyszögek, csőrendszer keszekuszája, szigorú célszerűséggel metszik egymást a síkok.

Vági földérintésre ment. A környék dombos-erdős, ezt látta este az úton, de hibátlanul zárnak a kőfalak. Német rendszámú ponyvás teherautók, vesztglő, csukott vagonok. Mi lehet bennük? Két irdatlan épület, most alighanem raktár, azok előtt is őr. Ha ennyire őrzik, valaminek lennie kell benne. Kérdés, hogy fegyver, vagy ennivaló... Irdatlan faladák... Abba is jó lenne bekukkantani... Két német katona az épület sarka mögött, őt észre se veszik. Nagyokat nevetve játszanak egy gubancos kutyával. Csontot hajítanak, a kutya utánarohan, visszahozza, leteszi a lábuk elé, és nyelvét lógatva liheg. Repül a csont, nagy röhögés, a kutya iramodik utána.

Ronda dög — gondolta Vági. — Mindegy neki, hogy ki dobja, csak csont legyen. De azért vissza-visszanézegetett, olyan önfeledten játszottak, a két katona meg a gubancos kutya, hogy a jókedvük órá is átragadt. Majd csak lesz valahogy, biztatja magát, s hunyorogva fölbámult az ősi napba. A nap egyformán melegít németet, zsidót, kutyát, a nap teljesen objektív, még a süket kötőmeg parányi üvegszemét is teliszönta aranyuló csillámaival.

Az emberekben robbant az idegesség, arcuk hozzászürkült a betonhoz a félelemtől. Az ismert rossz is jobb az ismeretlen jövőnél.

— Mi lesz velünk? — kérdezte valaki.

Hetényi, mint volt hitközségi elöljáró, azt hitte, mindenre neki kell felelnie. — Mi lenne? Dolgozni fogunk.

— És a németek?

— Németek, németek... Emberek azok is. A németiség Európa kultúrmépe. Őket is meg kell érteni, elvégre háború van. Előfordulnak persze atrocitások... Végére mégis csak egy háborút vívunk... Amit a zsidókkal csinálnak, az persze roppant sajnálatos. Én hajlandó vagyok ezt úgy fogni föl, mint fatális félreértést. A mi feladatunk, hogy dolgozzunk. A háború mindenkitől áldozatokat követel... Mi munkával bizonyíthatjuk be a hazafiasságunkat. A háború után benyújtjuk a számlát.

A hatalmas termetű centerhalf fölállt, és odaballagott hozzá. — Befejezte? — kérdezte, és megfogta a rőfös mellén a szövetet, aztán módszeres alaposággal kezdte pofozni jobbról, balról. — Segítség! — üvöltött Hetényi, de a másik egyre jobban belejött, már azt se nézte, hová hull az ökle, csak csépelte. Hetényi vinyogva emelgette kezét, az emberek szótlamul álltak körül. — Segítség! — Az őrmester meg az egyik tizedes futva jött valahonnan. — Abbahagyni! Vigyázz! Abbahagyni! — kiabálta. — Mi van magukkal? — Mind a kettőt lecsukatom. A futballista utolsó ütésétől a rőfös földre került, onnan vinyogta vért törülgetve az orra alatt: — Ez örült... Szó nélkül nekemesett..., megörült.

— Mi volt ez? — kérdezte az őrmester.

— Őrmester úr, alázatosan jelentem — mondta Vági szinte kifogástalan vigyázzállásban —, ez a földön fekvő musszos egyén tiszteletlen megjegyzést tett a főméltóságú kormányzó úr nagyrabecsült nejeére, de — tette hozzá mélységes igazságérzettel — mint tetszik látni, meg is kapta, amit érdemelt.

— Nem igaz. Hazudik — tápáskodott föl a rőfös.

— Még egyszer kérdem, mi volt ez?

Mindenki hallgatott, Hetényi is jobbnak látta tartani a száját, csak gyűlölködő tekintetével mérte végig a körülállókat. A számvívó őrmester zavarba jött, részint mert a Szálasi-féle puccs után bizonytalanná vált a kormányzósértés fogalma részint mert Váginak egy szavát se hitte el. Mindenesetre, mert a tizedes is ott volt, ajánlatosnak érezte, hogy nagyot ordítson: — Disznó zsidók! Verekszenek a zsidó urak, azt hiszik a Dob utcában vannak. Három napig nem kap kenyeret ez a két erős ember, majd megnézem, milyen erősek lesznek utána.

— Nagyon helyes, őrmester úr — lelkesedett Vági —, úgyis rászorul a magyar állam arra a megtakarított kenyérre.

Az őrmester mentében szolt vissza. — Vági úr se kap három napig kenyeret. Legalább leszokik a pofázásról...

A tizedes csipőre tette kezét, arcát elöntötte a jóságos apai mosoly. — No látják..., kellett ez maguknak... Így megharagítani az őrmester urat. — Azbán hirtelen nagyot ordított. — Feküdj! Föl! Feküdj! Föl! Feküdj! Kúzás! Föl! — Mikor már szakadt róluk a víz, újra jóságosan elmosolyodott. — Látják, édes fiaim, ha rendszeren viselkedtek volna, most nyugodt lenne a lelkiismeretük, és nem másztak volna bele a legnagyobb porba. Ezentúl ehhez tartsák magukat.

Leverték magukról a koszt, aztán szó nélkül visszafeküdtek napozni. Ki kell használni az őszi jó időt meg a rövid pihenőt. Csak Vági morgott dühösen.

— Mi bajod? — kérdezte Leipnik. — Olcsón megúsztuk. Az hittem, estig is elszorakozik velünk ez a vadparaszt.

— Könnyen beszélsz, az úristenit — káromkodott Vági —, háromnapig kenyér..., ezért még beleteszem a kést..., isten engem úgy segítsen, beleteszem...

Nagyon nagy ládákat kellett volna emelgetnie, meg a kenyér is hiányzott, így Vági beügyeskedte magát a konyhára, segíteni. Krumplihámozás közben az idő is jobban telik. Persze, örökké ennivalóról folyt a duma.

— Ha hiszitek, ha nem — dicsekedett egy kopasz sebész —, képes voltam egy ültömben megenni tizenöt tojást.

— Kemény tojást? Az lehetetlen.

— Nem lehetetlen, de én a rántottát szeretem. Abból akármennyit meg lehet enni. Ha módom volt rá, magam készítettem el, hagymát vágtam bele, szalonnát apró kockákra..., isteni étel. Még a háború előtt utaztam Pestre... Persze végig étkezéskocsiban, mondom a főlsholgálónak, hozzon tizenöt tojásból rántottát..., rám néz, és elmegy..., egyszer csak jön a séf..., azt mondja: képzelve, főorvos úr, ez a sültparaszt azzal jön hozzám, hogyan lehet tizenöt tojásból rendelni rántottát, mikor három egy adag... Mondom neki, hát össze kell ütni öt adagot..., mire ő: nem bolond ez az úr? No, mondom erre neki, sose tanulsz te meg úriemberek közt forogni..., majd én szolgálom ki a főorvos urat. Hozott is olyan reggelit..., jól megpaprikázta..., persze bevágtam az egészét..., mondta is a séf, isten tartsa meg az étvágyát, főorvos úr. Hát az étvágyam az megmaradt...

Gyors, hosszú ujjával többet hámozott még beszéd közben is, mint a másik négy együttvéve. Vági nem állta megjegyzés nélkül. — Úgy pucolja a krumplit, mintha mindig ezt csinálta volna.

A sebész örült a dicséretnek, kedvtelve nézegette a kezét: — Hja, öregem, a praxis...

— Mozgás, mozgás — kiabált a szakács —, dumából nem élünk meg.

— Ha én még egyszer a Gundelnél ebédelhetnék — sóhajtott Vági —, egyszer ettem ott életemben. Borzasztó az a tudat, hogy esetleg megdöglik az ember, mikor még hírből sem ismeri a legjobb ételeket... Milyen lehet az a fogoly-pecsénye..., vagy a medvetalpleves? Állítólag a medve talpából csodálatos levest főznek.

— Medvetalp, ugyan kérem — legyintett a kopasz sebész —, bableves füstölt oldalassal, főtt marhahús tormával, vesevelő, és tojás kérem szépen, tojás, húsz tojásból rántotta, az igen.

— No de doktorikám, a bácskai módra készített tejfölös hal se kutya — csetintett Vági.

— Hagyják abba! — dühöngött az egyik krumplihámozó —, mindjárt belevágom valamelyikbe a kést.

— Vigyázz! — üvöltött a szakács. — Zászlós úr, alázatosan jelentem, három szakács, négy fő kisegítő, előkészítjük az ebédet.

— Folytassák, folytassák — intett a zászlós. — Mi lesz ma?

— Zászlós úrnak alázatosan jelentem, paprikás krumpli.

— Aztán zsír is lesz benne?

— Igenis, természetesen.

— Nono — intett figyelmeztetően a századparancsnok. — Jó lesz vigyázni. Ha kilopják az ételből a zsírt, abból nagy baj lesz. Ezerszer megmondtam maguknak, erre nagyon kényes vagyok. Ami jár, az jár, azt a herkópáter se lopja el. Azt se ajánlom, hogy odakozmálják, mert magukkal zabáltatom meg. Az én századom nem ehét moslékot, megértették?

— Zászlós úr kérem, jóformán semmi nyersanyagunk sincs, a krumpli fekete, romlott, és nagyon szaporátlan.

— Nem érdekel. Maguk dolgozó embereknek főznek, a fajtájukbelieknek, kövessenek el mindent. Osztás előtt megkóstolom az ételt... Úgy vigyázzanak.

— Fulladj meg a kóstolásban — morgott utána a szakács —, szarból nem lehet várat építeni.

— Hogy ugrál a zászlós úr..., így a századom, meg úgy a herkópáter... — kontrázott Vági, mert a szakács rokonszenve roppant fontos, azt mindennap újra és újra meg kell nyerni. — Főzzön ő rendes ebédet a szemétből...

— A zászlós megteszi, amit lehet. Azt hiszi, cserkészcsapatot vezet, de alapjában véve nem rossz ember.

— Hát igen, alapjában véve főnyeremény az ilyen főcserkész — mondta, és buzgó krumplítisztításba merült.

Vági sietősen loholt összevissza a gyántelegen, mintha fontos küldetésben járna. A németek közelsége, no meg a sárga karszalag miatt leszokni kényszerült slampos lődörgéséről. Lázás semmittevással loholt fel s alá, s aki látta, meg lehetett győződve megbízatásának fontosságáról. A német örök átnéztek rajta, akár a levegőn, ládát cipelni pedig senki se zavarhat egy gondterhelt képű munkaszolgálatost, aki lélekszakadva teljesít valami rendkívüli feladatot. Szimata elcsalta a gyár vasúti állomásához is, amely előtt a többiek kínlódtak a vagonrakással. Feléjük lesett az épület sarka mögül, átbújt néhány sor száradó ágynemű alatt, s meghökkenve állt meg. Csinos, fiatal nő tergetett, s ahogy fölágaskodott a kötélig, szinte fenekéig kilátszott a combja a fölhúzódó szoknya alatt. Alaposan megnézte a rózsaszínt játszó bokákat, a térd gödrös hajlatát, s a felső combon megrezdülő izmok szempillantás alatt működésbe hozták a belseőválasztású mirigyeit. Aranika — gondolta, és a fekete hajú özvegyasszony fején át lehúzta a kombinéját, ott áll meztelenül, kis mellei tömör kúpját becézte a ferdén besütő fény; no, siess már, tudod, menyinyire utalok ruhában szeretkezni...

A nő megfordult, előlről is csupa gömbölyűség, mellei ki akartak esni a kigombolt blúzából, meztelen karján gőzölgött a meleg víz. — Keres valakit?

— Tulajdonképpen senkit..., csak erre jártam...

Az éhesen tapogató férfiszemek csiklandozták az asszonyt, lehajolt a kiürült lavórért, hóna alá csapta. — Mit bámul? Sose látott még... nagymosást?

— Nem segíthetnék valamit?

— Miért ne? Akad munka... — intett fejével a konyha felé, s már indult is rezzenő melleivel, Vági utána. — Ott a balta, vágjon fát. Vízet is hozhat, ha annyira ráér. De figyelmeztetem, a német őrmester bent van az uramnál...

Vági nyúlt a balta után, a konyha gőzzel és az asszony szagával volt tele. A szobában kiabálás, cifra káromkodások németül a kékszakállú istenről meg a magyarokról, akik csak a maguk ázsiai mekegését éntük. Közben bocsánatkérő mor-molás. Nyílt az ajtó, s kivágódott rajta egy öles termetű német őrmester, nyomában fülleg vörösen vasutasruhás férfi, izzadt nyakát törülgetve. A tiszthelyettes még próbálkozott, három fedett vagon kell, de a vasutas egyre azt hajtogatta jó dunántúli akcentussal: nix ferstéhen, nix ferstéhen. Vági főlegyenesedett, s talán, hogy az asszonynak imponáljon, hibátlan németiséggel jelentkezett, s felajánlotta a szolgálatait.

— Maga beszél németül?

— Igenis, őrmester úr.

— Fordítsa le ennek a süket magyarnak, szerezen holnap reggel három fedett teherkocsit, de ne legyen lyukas a tetejük, mint a múltkoraiaknak.

— Igenis. Azt mondja az őrmester, szerezen reggelre három fedett vagon, de ne legyenek lyukasak.

— Megpróbálom... — nyögte az állomásfőnök, és a zubbony nyaka alatt törülgette az izzadságot. — Nagyon nehéz ügy ez..., egyre mennek kifelé a koc-sik, és semmi se jön vissza..., az istenért, ezt le ne fordítsa.

— Őrmester úr, az állomásfőnök megpróbál szerezeni, de a bombázások miatt nagyon kevés maradt...

— Miút hadar neki? — idegeskedett a vasutas.

— Ez az ő dolga... — A német kifelé indult, de visszalépett. — Maga pedig tolmácsolni fog nekünk. Legalább nem tagadhatják le a kocsikat... A magyarok képtelenek emberi nyelven beszélni..., még ilyen barbár népséget sose láttam.

— Őrmester úr, engedje meg, hogy figyelmeztessenem, én zsidó vagyok — mutatta Vági a sárga szalagot.

— Ki kérdezte? Maga ne figyelmeztessen engem, maga engedelmeskedjen. Je-lentkezik a parancsnoknál, hogy a mai naptól kezdve a mi rendelkezésünkre áll. Hogy hívják?

— Jelentem, Vági munkaszolgálatos.

— Szóval Vági úr. (Így mondta: herr Vági.) Utána jelentkezik a mi körlet-parancsnokunknál, Pettinger őrnagy úrnál szolgálattételre. Lélephet. — Azzal sar-kon fordult, és ő lépett le, mentében is szidva az idióta magyarokat. Csabtant utána az ajtó.

Vági lehajolt volna a baltáért, de az állomásfőnök megfogta a karját. — Hagyja csak, uram. Nem inna meg egy pohár bort? — A kedves felesége hívott segíteni — magyarzokodott, de a vasutas betuszkolta a szobába.

— Jöjjön, üljön le. Ne féljen, én nem azt nézem, ki zsidó, ki nem. Emberek vagyunk, ugye. Mit beszélt ezzel a vadállattal?

— Rámparancsolt, hogy ezentúl tolmácsoljak neki.

— Rólam semmit se mondott?

— Egy árva szót sem. Az idióta általában a magyarokra vonatkozott.

— Hála istennek — lélegzett föl az állomásfőnök —, szóval maga lesz a tol-mácsuk? Remélem, mi megéntjük majd egymást. Kóstolja meg kérem, saját ter-mésű...

— Köszönöm. Bár éhgyomorra...

— Persze, persze. Szólok az asszonynak, biztos kerül majd valami a kony-hán... Szeretném, ha megértetné a németekkel az én helyzetemet..., állandó halálfélelemben élek...

Vági átnézett a boron, megkóstolta, csettintett egyet, és kiitta. — Ez igen — mondta —, még éhesen is csúszik. Ne féljen. Számíthat rám...

— Honnan tud ilyen jól németül? — kérdezte az őrnagy, aranykeretes szem-üvegét törölgetve.

— Gyerekkorom óta tanultam. Mindig tisztelője voltam az önök kultúrájá-nak. Nem dicsekvésképp mondom, de közöm volt jó néhány magyarra fordított Goethe-kötet megjelenéséhez.

A jó hazugság alapja az igazság. Váginak csakugyan volt köze néhány Goethe-kötethez, szerencsére az őrnagy nem firtatta a körülményeket. Végigmustrálta a feszesen álló musszost, aki meglehetősen mulatságos volt ebben a katonás tartás-ban, s a karja felé intett. — Azt a sárga szemetet leveheti..., amíg nekünk dol-gozzák, addig fölösleges. Remélem, nem él vissza bizalmunkkal. Figyelmeztetem, hogy ha katonai titkok jutnak a tudomására, és azokat továbbadja, hadbíróság elé kerül..., illetve sokkal egyszerűbb a dolog, ment az első baklövésénél agyon-lövetem.

— Remélem, erre nem kerül sor — mondta Vági.

A tiszt elnevette magát. — Reméljük. A szakácsommal ismerkedjen össze. Gondolom, vár valamit a szolgálataiért...

Vági szeme fölragyogott. — De mennyire, ónagyré, ónagyré... persze, tisztü menázsit nem is reméltem..., nagyon köszönöm. Ugyanis kissé nagyétkü vagyok, és az itteni ellátás..., tetszik érteni...

Az órnagy rábámult, aztán még nagyobbat nevetett. — Nahát, maga aztán..., tudtam, hogy a zsidók élelmесek, de hogy ennyire... No jó, nekünk tolmács kell, magának meg enniváló..., tiszta üzlet..., a német hadsereg nem kíván aján-déket kapni magától. A mi ellátásunk se valami kitűnő, de hát háború van. Háború az háború, ezt megértheti.

— Hogyne, kérem — helyeselt Vági buzgón —, hogyne. Nem fontos, milyen a koszt, csak sok legyen belőle. Nem igaz?

Az órnagy nyelt egyet, mert ennek a munkaszolgálatosnak határozottan tenyérbemászó volt a képe, mikor ilyen bizalmaskodón vigyorgott. Ez vagy bolondi — gondolta —, vagy nagyon agyafümt csinkerfogó. Hadd szaladjon..., amíg szükség van rá..., aztán gyorsan meg kell szabadulni tőle.

— Leléphet — szólt rá szárazon.

A vörös Leipnik örökké sebes tenyerét kötözgette piszkos rongyokba, és sziszegett a fájdalomtól. Vági annyira sajnálta, hogy megfelezte vele a németektől szerzett kenyeret, a hozzá járó darabka margarinnal együtt. A szeplős, nagy orrú Leipnik, alkiből már szinte csak az orra maradt meg, képtelen volt ellenállni a kísértésnek, falt, szégyellte magát a falánkságáért, és kétszeres indulattal szidta Vágit, aki szerinte elárulta a fajtájabelieket. — Nem értelek — mondta. — Teljességgel érthetetlen vagy a számomra. Mindnyájan dolgozunk, ez rendben van, ez kötelező, ha dolgozunk, jobban is bánunk velünk, ha lazásalunk, kizavarnak a frontra. Én is igyekszem, pedig hidd el, nehezebb a helyzetem, mint sokaknak. No jó, megteszük, amit muszáj. De téged ki kötelezett arra, hogy fordíts nekik? Önként jelentkeztél, ne is vitatkozz, teljesen önként. Mit akarsz ezzel elérni? Ugyis ki nyírnak téged is. A németektől semmi jót se lehet vágni, kihasználják, aztán eldobnak. Persze, ha ki akartad húzni magad a közös sorsból, azt elérheted. Nekünk jut a te részed is a cipelésből. Meglátod, szóba se fognak állni veled, hal-lanád, miket mondanak rólad..., ha mindnyájan szenvedünk, te milyen jögon vonod ki magad?

— No, várjál csak — pislogott Vági, és kifogásokon tönte a fejét —, és a cipézműhely? Azok helyett is mások dolgoznak...

— Összekevered az egészet — Leipnik fogával próbálta csomózni a kötést. — Azok ott gazdag emberek, te pedig szegény zsidó vagy. Hogy nem jártál templomba, hogy azelőtt is zabáltad a tréflit, az a te dolgod meg a mindenhatóé..., de kivonni magad a közös sorsból, már megbocsáss, az aljasság.

— Szóval a gazdagoknak szabad, csak nekem nem szabad? — kérdezte Vági, és őszintén csodálkozott, hogy nincs lelkiismeretfurdalása. Pedig nem volt.

— Ha tudni akarod, azoknak szabad. Nem lehet változtatni az élet rendjén, vannak gazdagok, és vannak szegények. Te se képzeled, hogy a Weisz Mannfréd bevonult munkaszolgálatra. De az ilyen kiszsídó ne lógjon el a kötelessége elől.

A kötelesség szóra Vági dühös lett, mert úgy hitte, az ő kötelessége a hibátlan betűszedés. Nem ingyen kapott minden decemberben kéthavi fizetést. Vági úr, mondta a főnök kedveskedve, volna egy kis postamunka, persze, csak ha meg tudja csinálni, beszélje meg a szaktársakkal; fejkamarás; hát igazgató úr, úgylis restanciában vagyunk; na de Vági úr, a maga arany keze..., hát mi az magának? Hagyja itt, nem bánom, majd ráverünk... Olyan főnöke nem volt Váginak, aki őt a kötelességére merte volna figyelmeztetni.

— Ne lógjak? Hát idefigyelj. Én nem szólok a más dolgába... De azt se tűröm el, hogy nekem pofázzanak. Te meg különösen ne pofázz, mert még most büfögöd föl az én margarinomtat.

Ez fájt Leipniknek, mert igaz volt. Nem is válaszolt azonnal, csak bámult maga elé. — Azért csak disznóság — nyögte ki végül. — Néhány falatért adjuk el magunkat.

— Az egyik így, a másik úgy — vont vállat Vági —, teljesen mindegy. Rendben van, én mindent megteszek a hasamért. Van, aki politizál, a másik vagyont gyűjt, a harmadik leimádkozza az istent az égből, a negyedik ászik, mint a kefe-kötő, az ötödik, mit tudom én, mit csinál. Én zabálni szeretek. Éhes vagyok, örökké éhes vagyok, megkerestem becsületes munkával a hasambavalót, sose kellett figyelmeztetni a kötelességemre, hát minek cipeltek ide? Nekem a hasam az istenem, én nem vagyok hős, se mántúr, se próféta, nem is akarok lenni. Én csak kenyeret akarok, kolbászt, sült húsokat, vagy kecskecsöcsű szőlőt enni. Mindent megteszek a hasamért, tudd meg, akkor is, ha nem álltok szóba velem. Mikor

pedig ti már fölfordultok az éhségtől, jöhettek könyörögni. Nektek is lökök, ha marad. Enni kell, élni kell, ez a lényeg, a többi csak szó... Üres szó. Minden eladó, mért csak én ne adhatnám el magamat? Semmi kedvem a hitközséget éhen döglenni... Hé! Te alszol?

Leipnik gyomrát becsapta a margarinos kenyér, és már régen elaludt ültében. Aki nagyon álmos, azt nem lehet a legésszerűbb érvekkel se ébren tartani.

Hideget lehelt a Duna, lassan elsírták leveleiket a fák. Hajnalonként finom hártya fagyott a tócsák felületén, fölkíváncozott a kucsma, bekecs, amit reggel víz ért, nyirkos maradt estélig is. Csípős szelével üzent a tél. Fázósan borzongtak az emberek, meleg vakot kutattak éjszakára. Még egy tél, még egy háborús tél. De lehet, hogy az utolsó... Vallami jön kelet felől, húzódik hátra a front, szorul a németekben a tudó, s szemük sarkában bizonytalan ráncokat és a jövőtől való félelem. Vagy nagyon csöndesek, vagy nagyon hangosak. A raktár ürül, mennek a szerelvények kifelé, és semmi se jön vissza belőlük. Tehenkocsik százai, mozdony elől, hátul, az országúton baktató, poros katonák. Háborúban az országút a legjobb hírszolgálat, hazudhat a rádió, az újság, a hadijelentés, de a menetoszlopok iránya igazat beszél. Kishír a futárgépkocsi, helyzetjelentés a menetszázad és az ellátóoszlop, hírmagyarázat a bakák képe, csak olvasni kell tudni belőle. Váginak maradt elég ideje kilógni a bécsi országútra, figyelte a nyüzsgést, vagy a napot lopta a fagycsipte fűben. Dolga nem sok akadt. Reggelenként az örmestermek beszámolt az üres vagonok számáról, az állomásfőnök jól beabáltatta, aztán sétálhatott, amerre csak akart. Pléhpfával elment az örbódék előtt, karszalagja nem volt, kilóghatott a kapun, az örök egy-két nap alatt megszokták ki-be lödörgését. Kicsit csodálkozott is a szabadságon, később értette csak meg, mi is volt az oka. Egy reggel épp az országút szélén számolgatta az elfutó autókat, mikor szeplős, savószemű német telepedett mellé. Felugrott tisztelegve, de a tiszt-helyettes leintette. — Maradjon csak ülve. Maga az, aki olyan szépen beszél németül?

— Igen, én.

— Szép időnk van, nem gondolja?

— Hogyne... Ragyogó idő... Bár kissé hideg.

— Hát igen. — A német elmerülten morzsolgatott egy rögöt a kezében, mintha olyat még sose látott volna. — Jó földek vannak erre. Mifelénk csupa kő meg kő. De itt csuda jó földek vannak.

— A jó föld... az nagyon fontos — bólogatott Vági, és leste, mi sült ki ebből.

A savószemű tiszt-helyettes közel hajolt hozzá, és körülnézegetve a fülébe súgta:

— Ne féljen tőlem. Én nem vagyok párttag.

— Én se — mondta Vági. Hát aztán? Miért fontos ez?

— Nagyon is fontos. Tudja, mit akar a Führer?

— Nem tudom.

— A Führer búzát akar Ukrajnából, olajat Odesszából, gumit a trópusokról. És tudja, mit akarok én?

— Nem tudom.

— Én pálinkát akarok.

Vági megütközve meredt rá. — Pálinkát?

— Igen. És kacsát, libát vagy bort, ha lehet.

— Értem — mondta Vági, de nem értette. — Maga kacsát akar. Esetleg bort, vagy pálinkát...

— Erről van szó — nézett várakozóan a német, és újra közel hajolva suttogetta:

— A háború egy szar, nekem elhiheti. Elegem van belőle. Otthon pusztul minden, a feleségem kurválkodik, de ha egyszer hazamehetek, kitekerem a nyakát..., addig is... élni kell valahogy..., itt meg mindent eldugnak előlünk. Hiába magyarázom, hogy nem kívánom ingyen, a paraszt csak rázza a fejét. Egy szót se ért. Nem mondom, a helyébe én is így csinálnék..., de ha maga eljönne és megmagyarázná nekik...

Vági kezdte megérteni. Gyors számvetést csinált, mit kockáztat, ha vállalja, és mit, ha visszautasítja. A tiszt-helyettes olyan bizalomgerjesztő butasággal megsztette savószín szemeit, hogy a félelme elpárolgott. Ez se akarhat mást, csak a hasát teletönni. Mi szüksége lenne az orosz olajra? Pálinka kell neki, isten a belébe, magyar pálinka, ha már idevetődött. Ez is csak a száján eszik, akár az emberek. — Nem baj, hogy én zsidó vagyok?

— A tiszt uraknak talán baj? — kérdezte a német, és nagyot köpött. — Sose féljen. Semmi bajom magával. Segítsen pálinkát szerezni, akkor a fiúktól se kell félni... Inkább a tisztekre vigyázzon... Az őrnagy... látszólag nagyon jó ember..., de tudjuk, amit tudunk. Az alakulatunk nem megbízható, érti? Mi a frontra nem is megyünk, csak ameddig a raktár. Hát ehhez tartsa magát.

Vági fölállt, s mert a viszonylag jó ruha fokozta biztonságérzetét, gondosan leporolta magát. Katonaszapkáját, mely megjelenését kellően talányossá tette, s hivatalos külsőt kölcsönözött, szabályosan a fejére illesztette, s ántett a legközelebbi ház felé: — Gyerünk.

A tanya udvarán öregasszony veszködött a kútnál. Vági készségesen föl húzta a vödört, a német kissé odább bámulozott, mit lehet itt szerezni. Jóságának semmi nyoma, heverő ócska szerszámok, csak a kutya marta dühében a láncot.

Az öregasszony lekapta a vödört, s csak mentében morogta oda: — Mit akartok? Itt nincs semmi...

— Dehogyan nincs, néni... — szaporázott mellette Vági. — Ne legyen már ilyen szívtelen. A szövetségeseink pálinkára szomjaztak, de a bor is megteszi, ha akad.

— Ki hívta ide őket? Vedeljenek otthon.

Ahogy elmentek a tiszthelyettes mellett, az elővett egy marék egypengőt, és megcsörgette. — Mondja neki, hogy fizetek..., nem ingyen kívánom.

Vági körülugrálta az öregasszonyt, és fordított.

— Azt mondja a tiszthelyettes úr, hogy neki éppen ilyen édesanyja van valahol a fatornyos hazájában. Ilyen alacsony, ősz hajú, éppen így viszi a vödört is.

— Isten bocsássa meg — rázta fejét az öregasszony —, néha azt is elfelejtem már, hogy őket is anya szülte. A múltkor a Veszterek óljából kilopták a malacot...

— Az biztos másfajta német volt, ott se egyformák ám a népek. Ez fizet mindenért..., magunk között szólva, kicsit ütődött is szegény.

— Ne jöjjön tovább — az öregasszony letette a vödört. — Nem szeretem, ha itt szaglászna. Azt mondja, fizet rendszeren.

— Azt hát. Van ennek pénze...

— Hát akkor... isten nevében megpróbálhatjuk. Várjanak itt.

Térült-fordult a tanya mögött, s demizsonnal tért vissza. Apró szemei közé szarkallábakat húzott a kapzsóság. — Tíz pengő... Ez az ára...

— Drága lesz az, néni.

— Olcsó bort a kocsmában vegyének — húzta mindjárt vissza a demizsonnt, de a német is utánanyúlt, másik kezében nyújtva az egypengősöket. Az öregasszony egyenként kiszámolta, megnézegette őket, csak azután engedte el a fület. — Így mindjárt más... Hoci-nesze. Csak mehogy puskával jöjjenek a többiért, ha ez izlett. Nincs több... Nix... — mutogatott a németnek..., elvitte az adó..., este héttől nyolcig nyitva a kocsmá..., ott nyolcvan fillér literje, ha van boruk véletlenül...

— Sose féljen — ölegette meg Vági —, senki se bántja magát. Inkább kerítsen holnapra pálinkát meg libát, szóval enni-inni valót. Eljövünk a kameráddal, és pengővel fizetünk... Maga se jár rosszul..., érti-e?

Az öregasszony görcsösen szorongatta a pengősöket, és laposan pislogva bólogatott. A német nagyot húzott a demizsonnból, és meglegedetlen vigyorgott. — Jó kis bor..., ez kell nekünk. Hogy volt szíve eddig letagadni előlünk?

— Bizalom kérdése — mondta Vági —, rá kell szolgálni a bizalomra.

— Maga ezentúl mindig velem jön — dugaszolta be a demizsonnt a tiszthelyettes. — Segít a beszerzésben.

— Ki tudja, mikor érek megint rá — sóhajtott lemondóan Vági —, lehet, ki se engednek többet a kapun.

— Attól ne tartson, bizza rám. Maga oda megy, ahová akar, amíg mi adjuk az őriséget. Nem fog ráfizetni, ha jóba van velünk, és tartja a száját...

— Isten áldja..., menjenek már... — morgott az öregasszony.

— A századparancsnok névnapjára — kuncsgott pénzt rázva sapkájában Leipnik —, a zászlós úr névnapjára...

— Már megint?! — hördült föl Hetényi, akinek minden alkalom jó volt a dühöngésre. — Megint tarhál a zászlós úr? Hányszor van ennek névnapja egy évben? Ha nem tévedek, már megünnepeltük...

— Igen — vigyorgott Leipnik, és rendületlenül rázta a sapkát —, és még fogjuk is. Június 26-án csak félig volt János, mert akkor Pállal osztózik a nap-tárban. Viszont december 27-én megint János lesz. Van, akinek három névnapot juttat a sors, főleg, ha századparancsnok. Szúrja csak le, Hetényi úr, a stekszet, örüljön, hogy ilyen olcsón megússza.

A sánta bádogos lobogtatva dobta sapkába a tíz pengőt, csakhogy a rőföst bosszantsa. — Jó parancsnok ez, én mondom. Háromszor tíz pengőért megveheti egy évre a magamfajta. Persze, Hetényi úrnak többé kerül, mert ő hitközségi előljáró. Gondolja, hogy snóderol, Hetényi úr..., meg ne szakadjon az az adakozó szíve...

Hetényi nem tehetett mást, leguberált tizenöt pengőt, különféle rejtett zsebekből szedegetve az aprót. — Ha még sokáig tart a háború, a zászlós úr villát épít belőlünk a Rózsadombon.

Vági is adott valamennyit, grimaszolva Leipniknek, menjen már előre a sapkával. Az aprópénzt persze nagy dumával toldotta meg. — Hadd építsen. Nem rossz ember a főcserkész, megérdemli. Mindenki feji a zsidókat, éppen ő legyen szent? A keretnek fröccs, a tiszthelyettesnek liter bor, a századparancsnoknak névnap. Elvégre a hazát se lehet ingyen védeni. Az volna a baj, ha semmit se fogadna el. Hallottam egy főhadnagyról, annak elvei voltak. Mentesen az örökkévaló az ilyenről. Legyen nyilas, legyen zsidófaló, legyen jutasi vad barom, az a kisebbik baj. Csak a pénzt fogadja el. Mert ha valakinek elvei vannak, az rémes. Az olyan tönkreteszi a századát.

— A századparancsnok névnapjára — tarhált tovább Leipnik.

A színész már három sálat tekert a nyakára, mégis rekedt volt. — Pénzt adok, de előre megmondom, kórust nem vezetek. Ennyi botfülű alakot még sohase hallottam énekelni.

— Én is csak egyszer... igaz, ennél rondább helyen... — mondta Vági.

— Hol? — kérdezte a színész, aki minden hülye viccnek beugrott.

— Az Operában.

Leipnik sapkájában csörgött a pénz. — A századparancsnok névnapjára...

A tagbaszakadt német toporzékolt dühében, az öreg váltóór mosolyogva ingatta fejét. Vági pedig fölváltva kapacitálta őket, de eredménytelenül.

— Az őrmester azt mondja, nem érdeklő a mellébeszélés, kerítsen mozdonyt. — Nincsen, hát honnan vegyünk? Nézz meg, sehol sincs mozdony. — Mondjon már valamit, jó ember, mert ez az istenverte alak mindjárt falhoz állít bennünket. — Mít mondanék? — mosolygott a váltóór —, nincs és nincs. Minden elfogy egyszer. Küldjenek vissza abból, ami már kiment.

— Jól adja..., csak nem képzeli, hogy ezt lefordítom? Találjon ki valami értelmest.

— A szerelvénynek el kell menni — ordított a német —, háború van..., ne is törjék kifogásokon a fejüket.

— Dögölnél meg... — morgott Vági, aztán németre kapcsolt. — A gyár területén ma nem járt mozdony... fulladj meg — mosolyodott el szívélyesen, mintha a szavakat keresgelné —, a váltóór egyébként sem illetékes, legjobb lenne táviratozni Esztergomba. — Majd tárgyilagosan hozzátette: — Te rohadt.

— Vigyázzon! — szólt rá a váltóór.

— Egy szót se ért magyarul a marha.

Mozdony sípolt, elébük lihegett a raktár mögül. A német szeme elkerekült, diadalmasan felüvöltött: — Hát ez mi? Szélhámos banda, szabotálnak. Tudják, mi jár ezért?

Vági magabiztossága szempillantás alatt eltűnt, és két térdre összeütdött a remegéstől. A váltóór azonban nem zavartatta magát. — Ez a tolatómozdonyunk..., szerelvényt nem továbbíthat.

— Mi nem akartuk letagadni, de ez nem mozdony, csak olyan... — hebegte Vági, s egyszerűbe szűknek bizonyult a szókincse —, magyarul kávédaráló..., tesszik érteni? Ez csak tolat... Ide-oda lökdös... Azt is alig bírja szegény. Tetszik hallani? Súsúsú... súsúsú... hát ilyen hangja van a mozdonynak? Ocskavas az egész.

— Ezért még számolok az öreg gazemberrel. Mondja meg neki, azonnal álljanak a szerelvény elé.

A váltóór odaintette a mozdonyvezetőt. Jött is, rongyba törülgetve olajos kezét. — Mi van?

— Vigye be a kettes vágányról a szerelvényt Esztergomba.

— Na ne hülyéskedjen, papa!

— Nekem mindegy. A németnek mondja...

— Mi az? mi az? — tekintgetett rájuk az őrmester.

Vági készségesen fordított. — Ez a személtáda csak a gyáron belül közlekedhet. A szerelvényeket állítja össze, a rakodóra tolat, szóval sehová se mehet innen.

— Nem? — kérdezte az őrmester, és kigombolta a pisztolytáskát. — Nem mehet innen? — elővette a fegyvert, ráfogta a mozdonyvezetőre. — Induljon. Hatvan másodperc múlva lövök.

— Menjen, az isten szerelmére — könyörgött Vági.

A masiniszta megfordult, és ment, a német utána. Fölszállt a gépre, dühösen odavágta a rongyot, az őrmester is fölépett háta mögé a pisztollyal. A váltóór tehetetlenül széttárta a karját, a mozdonyvezető hátranézett, aztán gőzt adott. Előbb nehezen fordult a kerék, aztán átkattogott a váltón, s felgyorsulva tűnt

el az épület túlsó vége mögött. Vági lerogyott egy kőre, és bámult utána. — Ennek is pont most kellett idejönni...

— A marha — nevetett a váltóór —, nincs szeneskocsija. Feleúton megáll, aztán tolhatja az őrmester úr.

— Baj lesz... — sopánkodott Vági —, nagyon dühös magára.

— Hát aztán. Nem leszek itt sokáig. A rossebb ezt a dunántúli levegőt, nagyon fojtja a tüdőmet. Elmegyek kicsit arrább...

— Nyugatra?

— Nem ettem meszet. A Tisza felé megyek..., arra hamarabb lesz tiszta levegő..., érti?

Vági kivételesen értette. — Mit gondol? Soká ér ide is el... az a jó levegő?

A váltóór elnézett kelet felé, és rázta a fejét. — Aligha hinném..., érzik a csontjaim az időváltozást.

— Isten áldja meg a reumáját.

Az országút egyre népesebb lett. Vági a gödörben heverve elnézegette a forgalmat, és találgatott. Páncélos oszlop megy kelet felé, jelent valamit. Leventeszázadok vonulnak nyugatra, vállukon kispuska, ez is áruklódó jel. Német teherautók hosszú sora, öreg népfölkelők marhacsordát hajtának, a tehének szájából csorog a fehér nyál. Közeledhet a front, viszik, ami ellopható. Ha ennek egyszer vége lesz, gondolta, gatyára vetkőzik az ország. Ha így megy tovább, a szöveget is kilopják a falból..., csak túlélni..., kibírni..., ami még hátravan..., megőrizni az erőt, mert ki tudja, mi jön még... Meztelenül, szegényen, csak élni..., csak túlélni valahogy..., nem tarthat soká.

Az állomásfőnök felesége elnyúlt az ágyon, bőre rózsaszínje megvillant a félhomályos szobában. — Bolond ez a világ. Azt mondják, aki lefekszik egy zsidóval, vérfertőzést követ el. Most mondja, hát van ennek valami értelme? Minek kerülnek ebbe is bele a politikák?

Vági bámulta a nő mellét, a ruhán áttűnő kemény combjait, s nagyokat nyelt zavarában. Azelőtt is... úgy kellett mindig elcsábítani. Most meg nagyon elszakított már a női test formáitól.

— Nekem ugyan még sose volt dolgom zsidóval — tekergette az asszony a haját —, mondja, van abban valami különös?

— Ki kell próbálni... — nyögte Vági zavarában.

A nyíló ajtó ferde fénysávval vágta szét a szavát. Az állomásfőnök jött be, ránézett az ágyon heverő asszonnyra, aztán Vágira, s annak jámbor ikéjétől megnyugodott. — Hozz bort...

Az asszony lustán kelt fel, kivillantva telt combját, végigmérte a két férfit, aztán vállát rángatva kiment.

— A nyomorult... — nézett utána az állomásfőnök, és kétségbeesetten kezdte panaszkodni: — Örökké a nyomában kell lennem..., ha félórára íthagyom, biztos, hogy kilkezd valakivel. Tönkretesz ez a nő, tönkretesz az életemet...

— Ugyan — vigasztalta Vági —, képzelődik.

— Képzelődők? Maga nem ismeri... Ennek mindenki jó, csak nadrág legyen..., a németekre is olyan szemeket mereszt, nem vette még észre? De egyszer megölöm..., megölöm, aztán fölakasztom magam. Nem élet ez így. Örökké a nyomában, nincs egy nyugodt pillanatom se. Hiába minden, a jó szón nevet, már verést is kapott, mikor lefeküdt a gyóntatójával..., az se segített. Ha szolgálatban vagyok, rettegés minden pillanatom, kivel hentereg az ágyamon. Csak legálább a németekkel ne állna össze...

Az állomásfőnök nagykokás zsebkendővel törülgette szüntelenül izzadó zsiros nyakát. Leült az asztal mellé, és maga elé bámult. — Már százszor elhatároztam, kidobom..., de nem bírom megtenni..., hát mondja, hogy van ez? Miért nem bírom kihajítani?

Vági toporgott, és szidta magát. Kis híján belemászott a tésztába. A nőkkel nagyon kell vigyázni, miattuk van a legtöbb baj, a legszebb nő se éri meg, hogy miatta kalamajka legyen. Egyetlen elhibázott lépés, és mehet trógerolni a többiekkel. — Ugye, csak beszélgettem a nagyságos asszonnyal..., roppant művelt nő a nagyságos asszony...

— Ugyan, Vági úr, művelt..., az ágyban..., ott kiművelődött, szó se róla. Látná, milyen szemeket mereszt az őrnagyra... Meg kellene hívni a németeket vacsorára, no, félre ne értse, korántsem rokonszenvből..., nagyon félek. Alig jön szerelvény, ezek képesek falhoz állítani..., de ha meghívom őket, akkor kezdődik a szemforgatás, és előbb-utóbb lefekszik valamelyikkel. Gondoltam, addig elküldöm a háztól, de hát ő a gazdasszony, főzés, miegymás..., látom, magával is kikezdett...

— Kérem, biztosíthatom... — tiltakozott volna, de a vasutas leintette.

— Hagyja csak. Ismerem én őt. Tragédia ez a nő. Háború, németek, és még ez is..., rongy élet, ennél a kutyának is jobb. Nagyon kérem, próbálja észhez téríteni..., én a szolgálatot igyekszem pontosan ellátni, abból nem lehet baj, ha majd a fordulat jön, mert csak a kötelességem teljesítem. De ha az ágyamba is belefekszenek, mindjárt más színben tűnik föl az egész. Rögtön politikai kérdés lesz..., pedig higgye el, én se akarok mást, mint maga. Túlélni valahogy. Biztos azt hiszi, hogy a vasutasok mind nyilasok, de hát én nem vagyok nyilas. Engem a magyar állam fizet, én magyar vagyok, az apám, a nagyapám, minden őszám kurucézésű magyar ember. Szolgálók a németeknek is, mert ez a kötelességem..., de nem akarok osztozni velük a feleségemen. Nekem is vannak elveim..., és végtére mindennek van határa...

— Igen bólogatott Vági —, teljesen érthető...

Az asszony bort hozott, asztalhoz vágta a kancsót. — Megint csupa sár a cipőd..., azt hiszed, örökké takarítok utánad?

A vasutas pislogott apró szemével, és izdadt. — Ne veszekedj, no. Kínáld meg a vendéget.

— Nagyon kedves — mondta Vági, és arra gondolt, mégis jobb lett volna kihasználni az alkalmat. Egyrészt, mert a nő csupa kívánatos gömbölyűség, másrészt, mert ha ővele fekszik le, az nem politikai kérdés. Sőt, bizonyos dolgokat is más színben tüntet föl...

Az állomásfőnök ugyanerre gondolt.

Szaporodott a nappali bombázás a környéken. Már nemcsak a liberátorok zümögtek az irdatlan magásban, jöttek az orosz gépek is, sűrűn. A messzerek eltűntek az égről. Egy nap vadászgép szállt az országútra, nem lőtt, csak le-leereszkedett és újra a magasba csapott. A kipuór rövid sorozatot küldött utána, majd ész nélkül rohant a gödörbe, földbe fúrta a fejét. A vadászgép körözött még fölöttük, aztán továbbrepült. Jó a madárnak... — gondolta Vági —, annak jó..., az ég már szabad...

A zászlós legénye bevezette őket a századparancsnokhoz. Kovács János hevert az ágyon, és ponyvaregényt olvasott. Azelőtt sose olvashatott eleget, osztatlan iskolában tanított, meg cserkészcsapatot vezetett, levanteoktató volt, és körülzárták az ivócimborák. Most végre fölszabadult, és falta a detektívregényeket, egyiket a másik után. A legényét is célszerűen választotta meg, annak civilben kölcsönkönyvtára volt, és az már régen egyes-egyedül az ő rendelkezésére állt. Jöttek is rendszeren a csomagok teli könyvvel, hiába, mindenki azzal fizet, amije van, de hát mióta a családot deportálták, bedugult a forrás. Azért a legény maradhatott, s élte a tisztiszola aranyéletét. Idősebb, tekintélyes úriember volt, aki visszaélve kivételezett helyzetével, örökké halálunalmas klasszikus művekről áradozott, ami teljesen érthetetlen, ment a csomagokból itélve kölcsönkönyvtára főleg késedobáló és csipőből tüzelő sánga könyveket forgalmazott.

— Mi van, fiúk? — nézett rájuk a zászlós —, mit akarnak?

Jött a szokásos ceremónia. Leipnik vörösödött, Vági pedig beszélt összeviassa. Alázatos tiszteletünk jeléül... szerény megemlékezés..., a század tisztelettel kíván a mévnapjára..., fogadja jó szívvel legmelegebb..., és a többi. Szerencsére Kovács zászlós tapintata átsegítette őket a nehéz pillanatokon. — Jól van fiúk, nagyon köszönöm.

Csönrent az asztalon a pénzzel telt boríték.

— Igazán nagyon kedves ez a megemlékezés. Sajnos, arra kell kérnem magukat, dalárdával ne tiszteljenek meg este..., ugye a körülmények...

— Igenis — helyeselt szolgálatkészen Vági —, a dalárda ugrott, ahogy parancsolja, zászlós úr.

— Én nem szívesen fosztom meg magukat a szórakozástól — mentegetődzött a századparancsnok —, de itt a németek közt..., nem tartozik rájuk, milyen bensőséges a mi kapcsolatunk...

— Hát persze... — mondta Leipnik a legjobb szándékkal. — Az énekesünk úgymint mongott, hogy nem hajlandó még egyszer az alkácus utat előbátatni.

— Miért? Mi kifogásolnivalót talál a művész úr az én nótámban?

— Nem az ő hangfalkvése..., illetve a hangszín... vagyis hát ő baritonista — nézett Vági gyilkos szemekkel Leipnikre —, hát azért. Tudniillik baritonista.

— Ja értem — nyugodott meg Kovács János, ment amit tudni illik, azt nem feszegeti az ember. — Szóval ne énekeljenek. A kedvességüket még egyszer köszönöm, őszintén meglepett. Mindig is azt szerettem, ha úgy élünk, mint valami nagy család. Mindenünk közös. Imádkozhatnak az istenükhöz, hogy ilyen jó emberre akadtak. Elmehetnek.

Már újra olvasott. Az ismeretlen gyilkos áldozatainak homlokára hotelcédulát ragasztott. Az azonban fölfoghatatlan volt, hogy minden számba jöhető gyanúsított éppen egy másik szállodában lakott.

— Nagy az isten állatkertje — sóhajtott Vági az ajtó mögött.

— Miért? Csak nem mondtam valami rosszat? — hüledezett Leipnik.

A savószemű német tiszthelyettes áldotta azt a pillanatot, mikor Vágit sikerült bevonnia a beszerzésbe. Attól kezdve könnyen ment a seftelés, mert mindenki megtalálta a számítását. A paraszt jól járt, kockázat nélkül és borsos áron adott el. Váginak csurrant-cseppent a szerzeményből, az őrmester leszedte a maga sápját, a katonák ettek-ittak, s mentek hazafelé a csomagok tele mindenféle jóval. A család örült, hisz fölárral lehetett túladni a jó magyar borokon, s a nemzeti szocialista öntudat szerencsésen egészült ki némi készpénzzel. Egyszóval az élet természetes rendje érvényesült, mindenki keresett a másikon. Hanem indítótólke nélkül reménytelen a vállalkozás. A beszerzéshez pénz kell, mert ha visszatérnek a szokásos módszerre, akkor a parasztok megint eldugnak mindent, és kérdés, ki lehet-e többet csalogatni tőlük valamit. A pengő pedig vészesen fogyott. Ez még nem lett volna baj. Ha nincs közvetítőeszköz, életbe lép a terménycsere, ez mindig így van a munkamegosztás kialakulása óta, s e tekintetben a katonák találékonyasága végtelennek bizonyult az átháborúzott évszázadok alatt. Természetesen a katona csak kincstári holmival cseréberélhet, mert nem termel semmit, s az okos ember onnan vesz, ahol készen talál. A raktár pedig csupa értékes valuta: só, petróleum, szög, fejsze, lapát, csak a lőszer meg a kintüntetési érme eladhatatlan. Könnyű kiemelni akármit, meg fölöttébb értelmes dolog is, mert ha szaladásra kerül a sor, ügyös fölrobbantják az egészet. Csakhogy ez rázós dolog, ehhez ismerni kellett Vági hajlandóságát is. Ezért az őrmester csavaros parasztesze szerint hátulról mellbe alapon tért rá a dologra: — Tudja-e, Vági úr, hogy Németország elvesztette a háborút?

— Ne mondja — ámuldozott Vági. — Éppen most, mikor olyan jól kezdenek menni a dolgok?

A német nem fogta föl az iróniát, és nem hagyta magát elterelni a céljától. Előre kitervelte a beszélgetést, és ragaszkodott a menetrendhez. — Ördögöt mennek jól. Nyalkunkon az orosz..., a városaink szétbombázva..., ennek vége, ha mondom, mehetünk haza nemsokára...

— A hadiszerencse forgandó — vizagstalta Vági —, ma így, holnap úgy. Majd kitalál valamit a Führerük.

Az őrmester akkorát köpött, hogy azonnal elvitte volna a Gestapo, ha megtudják. Ezt nem tervezte, ez a legőszintébb véleményének ellenállhatatlan kitörése volt. Ilyen nyomós érveléssel Vági se vitatkozhatott, inkább beleegyezett, hogy a Führer se mászhat ki a slamasztikából. De azért óvatoskodott. — Meglátjuk, mit rejt a jövő. Csak érjük meg a végét...

— En el se kezdtem volna — kesergett a német —, minek ez nekem? Szóval tőlem ne féljen, semmi bajom magával, meg a többi zsidóval. Volt a falumban is három család, el se merem mondani, milyen borzalmasan bántak el velük. En meg katolikus vagyok, és várhatom, mikor kerül rám a sor. Igyekszik az ember alkalmazkodni, alakoskodni, dicséri Hitlert meg a tábornok urakat, meg a nemzeti szocializmust, de hát ez nem sokat ér. Az egyik ember ilyen, a másik olyan, és a nácioknak nagyon kifinomult a szaglása. Mindjárt megérzik, ki az ő emberük, ki nem, és tudják a módját, hogy eltüntessék az ellenségeiket. Sose tudhatjuk, meddig tart, addig kell ügyeskedni, amíg élünk. Magára se vigyáznak angyalok, ezt az életet kell kihasználni. Jobb helyeken a halálraítélt is megtömhethi utoljára a gyomrát.

— Ebben nagyon igaza van — fedezte fel Vági meglepetten a rokonlelket. Lehet, hogy a németek közt is vannak emberek? — ötlött föl benne a gondolat, de elhessegette. — Amit megszerezhetünk, kár elmulasztani.

— Itt ez a raktár, tele kincset érő holmival. Addig őrizzük, míg egy szép nap lebombázzák, vagy mi magunk röpitjük a levegőbe. Láttam márilyent, de hány-szor! Sír a lelkem ezért a szörnyű pocskolásért..., maholnap arra se kerül szög, hogy a koporsót lezárják vele, itt meg vagonszám hever mindenféle méretben. No és még mi minden hasznos szerszám, nem is beszélve a sóról..., csak jót tenne, aki szétosztaná az emberek között. Így pocskba megy, úgy meg használt venné valaki..., és mi se járnánk rosszul.

Vági tudta, észnél kell lennie. Ha most hibát követ el, az jóvátehető. Nem erkölcsi aggályai voltak, de félt a kockázattól. A vonakodással elvesztheti a német bizalmát, pedig még nagy szüksége lehet erre a kapcsolatra. A beleegyezés is veszedelmes..., belebonyolódni a lopásba..., katonai raktár..., kincstári holmi..., ha lebuknak, a németek elintézik valahogy maguk közt, de ő csak egyféleképp

végezheti..., ez az, csak egyféleképp..., de hisz így is, úgy is, mindenhogy az lehet a vége..., végtére egyre megy...

Az őrmester rohammal előzte meg a halogatódzást: — Tíz százalékért benne van?

— Húszért — vágta rá —, de lehet alkudni...

Tizenötben megegyeztek. Kezet ráztak, és föl se fogták, hogy összecsomózták az életüket.

A tizedes szórakozott. Feszés vigyázzban állt előtte a század, vállukat húzta az egész napos trógerolás. Tenyerüket feltörte a láda éle, derekuk fájt az emelés-től, hajladozástól. — Feküdj! — vezényelt a tizedes. Estek a földre. — Föl! — Aztán újra: — Feküdj!

Vági is a szórásba került. Ő legalább kipihenten..., a többi agyában gondolat már nem volt, csak a vágy: lefeküdni. Földre szorította az arcát, sütött a hideg, nyári vasárnap, Aranka jár-kei, térde kivillan a pongyola szárnyai közt. A szekrény tetején bírsalma, kávé gőze és tiszta asszonyi szag... — Feküdj! Föl! — Vártalak, mondja, szája körül csúfolódó mosoly, megyek Aranka drágám, megyek, már vártalak, mondja, Imre, te vagy? En vagyok, én... vártalak, tudtam, hogy jössz, nézd, megfőztem a kávé, igyad csak, apró virágok a csészén, elvesszel egyszer, meglátod, mennyire foglak szeretni... — Feküdj! Föl! — Ne, most ne még, várj, majd ha én akarom, te boldog, no egyél csak, Aranka, ne hagyj itt, nélküled én se vagyok... — Feküdj! Föl! — nem hittem volna, hogy ennyire kellesz, maradj itt, ne menj el... — Feküdj! Föl! — Aranka! Ne menj el! — Feküdj! Föl! — Semmi. Üresség. — Feküdj! Föl!

Hetényi arccal előre kibukott a sorból. A többi tántorog.

— Ne szimuláljon! — üvöltött a tizedes.

A kopasz sebész odatérdelt, fordított egyet a testen, vércsík a szája alatt..., fölhúzta a szemhéját, széttépte rajta az inget. A rőfös erről már semmit se tudott.

— Ne szimuláljon!

— Már nem szimulál — a sebész visszalépett a sorba.

A tizedes hitetlenkedve meredt rá, megrázta a testet, hát ennyi az emberi élet? Nagy verekedő volt azelőtt a tanyán, de embert még sosem ölt. Ez az első..., lépett kettőt, de nem tudta, hová. — A zsidókkal nem kell elszámolni — mondta csöndesen, aztán elindult, a század nézte, amint ment, s ahogy lehajtott fejjel távolodott, egyre kisebb lett a felhők s az irdatlan itávból fénylő csillagok alatt.

(Folytatjuk.)

SZENTTAMÁSI NÁNDOR

KÖZJÁTÉK

*Spárgaszatyor kevés krumplival
zacskók. A test az aszfaltból
másfél métert magdénak mond
vele már az orvos sem vitázik.*

*körötte állunk többszörös sorban
döbbenet szaggatja gombjainkat.*

*Siessünk siessünk
a néma csomagolópapír fel-fellebben
kivillannak visszerei*

hogy kérlelne takarjatok le!

*Melegéből ruhája többet egy többet veszít
teljesedik a törvény.*

*Csak a mézfolt ne világítson
a mézfolt.*

HAZAI TÜKÖR

FÜSTÖLGŐ FALU

I.

A kalocsai járási tanácsház előtt megáll az ütött-kopott kék színű autóbusz. Vezetője kiszól a felkapaszkodni igyekvőknek:

— Csak azok szálljanak fel, akik Foktőre mennek. Ez a járat nem megy tovább.

En Foktőre megyek. Bent, a buszban már foglaltak az üléshelyek. Néhányan még fellépnek. A sofőr, miután megváltották nála a jegyeket, indít. Rátérünk a Foktőre vezető útra. Az útjelző tábla szerint csak négy kilométerre van a falu.

Szétnézek a buszban. Idős, bőszoknyás asszonyok az utasok. Biztosan a piacról igyekeznek hazafelé. Mellettem egy fiatal lány áll, kabátja hajtókáján kék szalag, rajta két évszámmal, jelezvén, hogy viselője az idén érettségizik.

Egy órával ezelőtt még a járási tanácsnál voltam. Az elnök betegszabadságon van — mondották —, a mezőgazdasági helyettes pedig már nem dolgozik itt. Egy évig sem volt a járásnál. Ideiglenesen az ipari helyettes vette át feladat-körét.

— Kovács Gyula vagyok — mutatkozik be a vállas, harmincöt évesnél idősebb férfi. Hellyel kínál, leülünk. — Már értesültem arról, hogy a mezőgazdasági munkaerő-ellátottság felől érdeklődik. Sok jót erről nem mondhatok.

— Gondolom.

— A helyzet évről évre rosszabbodik. Az átszervezés óta sokan elköltöztek a járás 15 községéből. Pestre, Kalocsára meg a Dunántúlra is. Reggelente legalább háromezren járnak be. A város lendületesen iparosodik. Paprikaüzem, konzervgyár, műanyagfeldolgozó, vibrátorgyár. Kell a munkáskéz. A járás keleti feléről a kiskörösi és a keceli szakszövetkezetek szívják el a munkaerőt. Százhusz forintos napszámot is fizetnek, amikor permetezni vagy szüretelni kell. Hasonlítsa össze a nyolc-tíz forintos munkaegységgel!

— Értem. De a járásnak kitűnőek a szántóföldjei. A tsz-ek is gazdagok lehetnének...

— Tudom, mire gondol. Mi is látjuk a problémát. Pár évvel ezelőtt megengedtük, hogy a kapásokat kiadják százalékos művelésre. Mi történt? Az, hogy a tag elvállalta a kukoricát, a paprikát meg a többi részese, a közösbe viszont nem megy dolgozni. És műveli a háztájit, némelyik kétszer-háromszor is hasznosítja egy évben, piacol és szépen megél. Igen, az a helyzet, hogy nem szorul rá a közösré. A tsz pedig így nem tud az ötről a hatra menni. Mindenesetre ez is jobb, mintha csak a munkaegységgel akarnák megváltani a világot. Az egyik hajósi tsz-ben az elnök és a brigádvezetők etetik az állatokat. Az idén ott is rátérnek a százalékosra.

— Gépesítés?

— Az sem old meg mindent. Éppen azok a növények nem gépesíthetők, amelyek a nagy pénzt hoznák. A fűszerpaprika és a zöldségféle. A kapacitás különben is korlátozott. Az idén elsősorban az öntözőfűrt tsz-eit kell ellátnunk traktorokkal.

Az öntözőfűrt, Kalocsától délre, tavaly készült el. Nyolcvanmilleót költöttek rá, a földbe 140 kilométer hosszú eternit csövet fektettek le. Csak meg kell nyitni a csapokat, és egyszerre hétezer holdon hull a mesterséges áldás.

De ezen a területen még mérleghiányos tsz-ek gazdálkodnak. És reggelenként színültig telt buszok robognak Kalocsa felé.

Lent, a mezőgazdasági osztályon a statisztikus kiteríti előttem a tavalyi év végén készült felmérést a tsz-tagok kor szerinti megoszlásáról. A járás 10 302 tsz-gazdája közül 4248 a 60 éven felüli. Az 50 és 60 év közötti korban 2448-an vannak. Vagyis a tagságnak több mint a fele felül van az ötvenen. 40 és 50 év között még viszonylag jó az arány: 3305-en tartoznak ebbe a csoportba. De innen lefelé már hatalmas az esés: mindössze 249-en vannak, akik a 20 és 40 év közötti — tehát a legmunkaképesebb — korosztályba sorolhatók. A 20 év alattiak száma pedig már csak ötvenkettő.

Kézenfekvő, hogy a faluról elsősorban a fiatalok mennek el. Pár évvel ezelőtt a szintén az e járáshoz tartozó Szakmáron jártam, ahol az iskolaigazgató közölte velem az elgondolkozató ténytet, hogy az utolsó hat évben a végzett nyolcadikosok közül senki nem maradt a községben.

II.

S én most Foktőre igyekszem. Bent járunk már a faluban, ide-oda kanyarog az út, átlendülünk a csatorna hídján, s aztán a busz fékez is az új iskola előtt.

A tanácsháza felé indulok. Itt van a szomszédságban. Ahogy lelépek a kövesútról, bokáig merülök a sárba.

Két lány támaszkodik a tanácsháza napsütötte falának. Láthatóan nem a buszra várnak, hiszen az épp most indul visszafelé.

— A tanácselnököt várjuk — mondja az egyik, a szeplős arcú.

— És mit akarnak az elnöktől?

— A tanácsi igazolást szeretnék megújítani. Hogy mehecsünk dolgozni Kaloocsára, a konzervgyárba.

— Mennyit tudnak ott keresni?

— Ezerkettőt, ezerhármát. Mikor hogy.

— A faluban nem akad munka?

— Hol, azt mondja meg.

— Például a tsz-ben...

Halk kuncogás a válasz. A lányok 16—17 évesek lehetnek.

Negyedóra múlva friss igazolással a kezükben távoznak az irodából.

Az elnök, Vajda Lajos nyugodt tempójú, kissé nehézkes mozgású ember. Csupa megfontoltság, sűrű haja alatt értelmes homlok, mélyen ülő szemek. Idevalósi. Jó néhány évig a megyénél dolgozott, Kecskeméten. Ötvenhat után jött vissza.

Rövid faggatás után ezt mondja:

— Erőszakkal nem tarthatom itt őket. És senkit nem lehet erőszakkal idekötni. Az iparnak is emberre van szüksége. S ha messzibbre tekintünk, nem is az a baj, hogy elmennek, hanem az, hogy még reményünk sincs a visszajövetelükre. A mostani fiatalokat egyszerűen nem érdekli a falu. Csak aludni járnak haza. Egyik este előadást tartottam a kultúrházban. A 35 főnyi hallgatóság kétharmad része fiatal volt. A község fejlődéséről, gondjairól beszéltem egy órányt. Utána vártam a kérdéseket. Kínos és tömény közöny. Végül is az egyikőjük megkérdi, mikor lesz bevezetve a víz az utcájukba. Semmi egyéb. En beszélhettem arról, hogy a faluba 1949-ben hozták be a villanyt, s hogy az tíz év múlva minden házig eljutott. Erre egymillió forintot áldoztunk. Pár évvel ezelőtt egymillió 200 ezerért épült fel az új kultúrház. Mi van benne? Tánc, az is egyre ritkábban.

Közben átjön a vb-titkár, Schlamm Gábor is. Fiatalember, éveinek száma alig harminc. Félig-meddig szintén idevalósi születésű. Most ő is megszólal:

— KISZ-életéről alig beszélhetünk. Kéthavonként váltják a vezetőséget. A titkárunk most Bíró János, rendes gyerek, de ő is Kalocsán dolgozik. Mikor foglalkozzon szervezeti ügyekkel? Vállalni sok mindent vállalnak, de semmit nem teljesítenek. Vállalták például a tsz silókukoricájának a betakarítását. Semmi nem lett belőle. Pedig elfogadható bért kaptak volna érte. Ugyanúgy jártunk a kétezer facemete elültetésével is. Tavaly kudarcral végződött a színjátszó kör szereplése; mert a bemutató előtt többen lemondták a szereplésüket. Vannak kirívóbb esetek is. A kultúrház hidrofórja a múltkoriban nem működött, s az egyik ifjú a vízcsap fejét lecsavarta. Majd amikor befejeződött a rendezvény, s mindenki elment, megindult a motor és két órán át nyomta a vizet a padlóra. Gyakran előfordul, hogy beverik az ablakot, leszedik a kilincset. Annak idején, nem azért mondom, hogy én voltam itt akkor a DISZ titkára, de ilyesmi nem fordult elő. Ellenben az igen; hogy a tanácselnökhöz fordultunk: legyen segítségünkre a színpad felépítésében. Nem segített. Erre mi észrevettük, hogy nagy halom deszka van a tanácsháza udvarán. Esténként elloptunk belőle két szálát, s egy szép napon összeácsoltuk a színpadot. Abban a kis sötét lyukban, amely az egyetlen, összejövételre alkalmas hely volt a faluban. A fenekünket vertük volna a földhöz örömmünkben, ha ilyen kultúrházunk lett volna, mint a mostani.

Keserűség, lázongás lüktet a hangjában. Különösen amikor a fiatalok vandál viselkedéséről beszél. Ami egyébként falun figyelemre méltó jelenség mostanában. Öt-hat évvel ezelőtt többször megfigyeltem, hogy szülőfalum velem egykorú fiataljai, akik Pesten dolgoztak, egészen szolidán viselkedtek munkahelyükön és általában a városi környezetben. De a hét végi munkásvonaton már megkezdődött

a haddel, amely aztán a falusi kocsmában csúcsosodott ki, nemegyszer bicskás jelenetekkel variálva. A városon dolgozó falusi fiatal odahaza tombolja ki magát. Munkahelyének környezetéhez még nem asszimilálódott eléggé, a munkásság problémáitól idegenkedik. A huligán galerik dörzsölt fiúi között pedig még kevésbé találja fel magát.

E fiatalok se falun, se városon nincsenek igazán otthon. Csak a munkásvonatokon, illetve a be- és hazajáró buszokon.

Később felkeresem az iskola igazgatóját, Farkas Lászlót. Húsz évvel ezelőtt jött ide, jól ismeri a falut.

— Reggelenként legalább négyszázan ülnek fel a buszokra, biciklire, motorra — mondja. — Irány: Kalocsa. Pedig nagyobb részük csak segédmunkás. És mennek, mennek... A most végző harminchét nyolcadikos közül egy sem akar itt maradni. Hiába beszélünk nekik a mezőgazdaság nagyszerű távlatairól, ha odahaza azt hallják, hogy a tsz nem fejlődik, nincs jövedelem belőle. És hiába beszél Bak Sándor, a tsz elnöke is...

— Igen, az év végi vizsgák előtt mindig elmegyek az iskolába, hogy a nyolcadikosok lelkére beszéljek, maradjanak, legyenek ők a közös gazdálkodás felvirágoztatói — mondja Bak Sándor, amikor találkozom vele a tsz irodájában. — Körül is hordozzuk őket a határban, lássák a mi szemünkkel is, hogy milyen egy szövetkezet. Eredmény nincs. Én ebben az iskolai oktatást is elmarasztalom. Nincsenek új módszerei a mezőgazdaság megszerettetésére. Csak a megszokott verki... Pedig, ha elgondolom, hogy a Horthy-rendszer oktatási politikájának megvoltak a sajátos eszközei arra, hogy céljainak megfelelő eszményeket állítsanak az ifjúság elé... Mennyivel magasztosabbak a mi céljaink! És mennyivel többet érdemelnének!

Ez is egyik igazság, talán ez is egyik oka az elvándorlásnak. De vannak mélyebb, nehezebben kibogozható okok is. A tanácselnökkel való beszélgetés alkalmával szóba került a népesedés. Az adatok megdöbbentők: 1949-ben még több mint háromezer lelket számlált a község. Jelenleg már csak 2652 a lélekszám. 1900-ban, a századforduló évében száztízven születtek. Mostanában: évenként 20—25-en. A halálozások száma ennek majdnem a kétszerese.

— Művi vetélés?

Az elnök maga elé néz.

— Ez egészségügyi kérdés — mondja vontatottan. — De ilyen kis faluban az ember értesül az intimebb dolgokról is. Azt hiszem, legalább annyi kaparás történik, mint amennyi születés.

Most veszem észre a vb-titkár asztalán az autótípusok több tucatnyi fényképét. A fiának készítette őket, Kalocsán.

III.

Megyek a Béke Tsz központja felé vezető, jó másfél kilométer hosszú utcán. Az úttest kövезetlen, mély kerékvágások a csillogó sárban. Dél van, süt a nap. Ablakok, kapuk becsukva. Mindössze egy idős emberrel találkozom, aki lapáttal a kezében a háza előtti tócsát terelgeti az árokba.

Éppen vezetőségi ülést tartanak az elnök szobájában. Reggel kilenckor kezdtek, de úgy látszik, nagyon belemelegedtek, mert fél kettőkor is csak nehezen akarják abbahagyni. Az asztalfőn Bak Sándor ül, telve figyelemmel, minden felvetés, javaslat megtételekor ríposztózásra készen. Nyvenéves elmúlt már, a tsz vezetését négy évvel ezelőtt, a három kisebb közös gazdaság egyesítésekor vette át. Úgy mondják, azóta több mint tíz évet öregedett. Korábban hosszú évekig a járási mezőgazdasági osztály vezetője volt. Állami fizetéskiegészítést kapott, amikor elnöknek hazahívták — hiszen idevalósi ő is. Három év letelte után meghosszabbították a dotációt, csakhogy továbbra is maradjon. És ő maradt. „Ha háromszor annyi dotációt kapnék, akkor se lennék ott elnök” — mondotta róla az imént a vb-titkár. S ez nyilván nem akármilyen elismerés.

— Miről tárgyaltak?

Éleltem teszi a jegyzőkönyvet. Határozatok. A párttitkárnak, Jakus Istvánnak minden délutánját a tsz-ben kell töltenie, már csak azért is, mert fele fizetését itt kapja. Kopasz Gábor fogatos engedély nélküli fuvarozást végzett. A fuvardíjat be kell fizetnie a szövetkezet kasszájába, őt pedig írásbeli figyelmeztetésben kell részesíteni. Aztán a háztáji föld kiadása. Horváth Jánosnének meghalt a férje, és az asszony kéri a háztájit. Lépjön a tsz-be, és akkor a férj jogait élvezheti. A paprikaipari vállalat részére a halastó melletti öt hold földet bérbe adják, holdanként 1700 forint bér és kétezer palánta fejében.

Érdeklődöm a tsz ügyes-bajos dolgairól.

— Most 300 ezer, tavaly egymillió 200 ezer forintos mérleghiánnyal zártunk — kezdi. — A múlt év volt az első, amikor a rendszeres munkát végzők nem jártak rosszul. Részükre garantált, 24 forintos munkaegységet fizettünk. Ezek szerződést kötnek a tsz-szel, s vállalják, hogy mindennap jönnek dolgozni. Az 561 tag közül 125-en vannak ilyenek. Jelenleg. Mert tavaly még ennyien sem voltak. A többiek munkaegysége 18 forintot ér. Az a véleményünk, hogy a rendszeres munkát honorálni kell. Különösen nálunk. Azonkívül ott van a százalékos részesedés a paprikából, a kukoricából és a többi kapás növényből.

— Ez a népszerűbb?

— Ez sem népszerű. Március közepéig a paprikának még csak a kétharmadát vállalták. Pedig 45 százalékos részesedést kapnak. Ennél tovább nem mehet el a közös, mert az már kész ráfizetés lenne.

Ilyen körülmények között kínos a munkaszervezés. A 2800 hold szántóhoz kevés a 12 traktor is. Ha kapnak is még két-három újat, a munkagépek közül jó néhány továbbra is hiányozni fog. A terület négyötöd részét lehetne öntözni. Édenkertnek való hely ez. És mégis...

Egyre jobban gyötör a kérdés: miért nem boldogulnak? Még tartott a vezetési ülés, amikor a szomszéd szobában Pénzes Jani bácsival, az idős bérszámfejtővel beszélgettem. Ötvenhat előtt az itteni párszáz holdas tsz-nek volt az elnöke.

— A gép csak addig gazdaságos — mondotta —, amíg el nem romlik. Utána a rengeteg szaladgálás az alkatrészéért, rágondolni is rossz. És a traktor hamar elromlik, mert nem viselik gondját.

Tamás István brigádvezető:

— Egyéni koromban éjszaka, még éjfél előtt hozzáfogtam a somkóró vágásához. Kézikaszával. A mag éppen érni kezdett. Most? A gépállomásról akkor jön a gép, amikor már túlért a buga. Két hétig is eltart a vágás. Elpereg a sok szem. A tsz még nem kapott rendrevágót, a gépállomás pedig csak traktorral együtt adja ide.

A tanácselnök:

— A negyven hold spenótnak a felét szedték le tavaly. Százhatvanezer forint maradt a földön. A tsz csak részben hibás. De mindannyian okolhatók vagyunk, akik nem üvöltöttünk idejében: Emberek, az atyaúristenit, hát nincs szükségetek a pénzre? Hová tettétek a józan eszetekeket? A pedagógusoknak ilyenkor kellett volna kivinni a földre a gyerekeket. És megfelelő részesedést adni nekik. Azonkívül észre kellene venni az ilyesmit a kéregető cigányoktól a körzeti orvosig mindenkinél, akit látással vert meg az isten. A felvásárló se csak azzal törődjék, hogy mit visznek be hozzá, hanem azzal is, ami megtermett.

Az iskolaigazgató:

— Közelről ismerek egy idevalósi parasztembert. A neve nem érdekes. Ez az illető hater az negyszögölon gazdálkodott egyéni korában. Számítsa ki, ez alig haladja meg a három és fél katasztrális holdat. Hatszáz negyszögölon szőlője volt. Egy holdra mindig paprikát ültetett. A többin kukorica, egy kis búza, krumpli, meg ami még kellett. Voltak állatai is, három év alatt az egész területet megtrágyázta. És ez az ember 50 ezer forint jövedelmet ért el minden évben. Igaz, segített neki a felesége, a nagylány és a nagymama is. Ha ez így lenne a közösben is... Nem itt tartanánk!

Az irodában kezembe nyomják a tagnyilvántartót. A tsz-nek 561 tagja van. Közülük 261 a 60 éven felüli. Ötven és hatvan között 128-an, 40 és 50 között 83-an, 20 és 40 között 87-en és húszon alul csupán ketten vannak.

Átlagos életkor 57 év.

Lapozom a nyilvántartót. Négyzet alakú keretben a tagok személyi adatai. Tintával húzott átlós vonalakra lesznek figyelmes. Mi ez? — Meghalt — mondják a hátam mögött. Majd minden második lapon egy-egy átlós vonal. Sokszor 4—5 egymás után. Az „áthúzottak” legtöbbször 1894 előtt született. Más jelentése is van a vonalzóval húzott egyeseknek. Csáki István, született 1936-ban. Hozzájárulással kilépett. Kiss Józsefné, született 1928-ban. Hozzájárulással kilépett. Petróczi Mihályné, született 1921-ben. Hozzájárulással kilépett. Pénzes Istvánné, született 1935-ben. Hozzájárulással kilépett. Tamási Ferencné, született 1923-ban. Hozzájárulással kilépett. Vannak olyanok is, akik elköltöztek.

— Van-e belépés?

— Évente négy-öt — így a bérszámfejtő. — De egy év után újból elmennek. Pedig tavaly a traktorosok kétezren felül kerestek havi átlagban.

Az átlagos életkor 57 év. Jövőre 58 lesz, aztán 59, 60. Meddig mehet ez így?

IV.

— Mit csinál a pártszervezet? Mit tehetnének az elöregedés megakadályozására?

Jakus István, a fiatal, vékony arcú párttitkár jó ideig magában töpreng, majd így válaszol:

— Egységes községi alapszervezetünk van. A tsz-párttagok száma tíz. Tehát nagyon kevés. Nem vagyunk elég erősek ahhoz, hogy tehesünk valamit. Legtöbbjüknek nincs is önálló véleménye az eseményekről. Ambíció nélküli idős emberek.

Az az igazság, hogy nem is érezzük a párt jelenlétét — mondja keserűen Bak Sándor. — Szomorú igazság, de a párttagoknak nincs tekintélyük.

Már a tanácstítkártól hallottam a halór esetét. A halór veterán párttag. Egyszer rajta kapták, hogy a jelenlétében idegenek halásznak a tavon. A többi már könnyen kiderült: száz-kétszáz forintokat kapott az illetőktől, hogy háborítatlanul pecázhassanak. Fegyelmi indult ellene, a tagkönyvét bevonták.

— Nincs vége a történetnek — szól újra a tsz-elnök. — Kétezer forint kártérítésre köteleztük. Az ügyész nem emelt vádat ellene. A faluban elterjedt: azért, mert kommunista. És most a polgári bíróságon beperelt bennünket. Alperesek vagyunk. Érti ezt?

Értem. Az elnök arcán a két mély ránc be nem fejezett ellipszist alkot. Újabb történetbe kezd:

— Tavalay a szerfás juhhodály egyik vége összerogyott. Kértünk a járástól soron kívüli kiutalást, szerfára. Nem adtak. Erre a Duna-parti kis erdőnkől kivágtunk néhány nyárfát. Ezt az ügyész megszimatoalta, nyomozók jöttek ki, vizsgálták, hogy a fa tényleg beépítésre került-e, vagy pedig én használtam fel, maszek célra. Azt is tudakolták: iszom-e, kurvázom-e? A faluban mindenki tudja, hogy ilyesmiről szó sincs. A bűnvádi eljárást azért megindították, de bizonyíték hiányában két hónap múlva beszüntették. Mellékesen megjegyzem, hogy naponta találkozunk a tagjainkkal, amint a hátton viszik hazafelé a gallyat. Most vacakoljunk néhány szál gally miatt? De azért így nagyon sokat elvisznek.

Pár évvel ezelőtt megpróbálták összeszedni a tagoknál levő lovakat. Már mindjárt a másodiknál megkezdődött a késelés. Az egy szál rendőr hanyatt-homlok menekült a helyszínről. Végül is a két tagot, akik a provokációt elkövették, hathónapi javító-nevelő munkára ítélték. Vállaltak részes paprikát, így letöltötték a büntetést. Az egyik a fegyelmi, a másik az ellenőrző bizottság tagja volt.

V.

Néhány hónappal ezelőtt kezembe került a megyei népkutatók által összeállított füzet, amely a foktői őslakosok leszármazottainak antropológiai adatait közölte, fényképes portrékkal.

— Megküldték nekünk is a református könyvet — mutatja kaján mosollyal a vb-titkár.

— Milyen könyvet? — kérdezem meghökkenve.

— Református könyvet. A katolikusok nevezik így, nem kis irigységgel. Foktői ősi kálvinista község. Később beszivárogtak a katolikusok. Az őslakosokkal azóta sem békültek össze. Elsősorban nem vallási, hanem gazdasági eredetű az ellentét. A katolikusok képviselték a szegényebb réteget, szemben a jobb módú reformátusokkal.

Természetes, hogy az antropológiai felmérés a kálvinistákra terjedt ki — ők az őslakosok utódai. De ezt a másik tábor — a kisebbség — nem veszi figyelembe.

— Bak Sándor református?

— Nem. Kommunista. Csak reformátusnak keresztelték. Húsz év óta felé sem néz a templomnak. Az elnökhelyettes, Vastagh Gábor viszont tartja a vallását. Apjának 30 hold földje volt és saját cséplőgépe. Az ötvenes évek elején rajta volt a kuláklistán.

Az elnökhelyettes egytöbbszörös faragott, mackó mozgású parasztember. Széles pofacsontú, jellegzetes turáni típus. Ilyen arcok találhatók a „református könyvben”. Kisujjában van a gazdálkodás. Egész nap szervez, irányít, átcsoportosítja a munkaerőt. Minden idejét a közösnek áldozza.

Ilyen ember Tamás István brigádvezető is.

A hat brigádvezető közül három a református, három a katolikus. A fogatosok brigádvezetője katolikus, de egy szállítócédula kitöltését nem lehet rábízni. Mégis meg kell tartani beosztásában, mert ha leváltják, a kisebbség azonnal lázadzik.

— Így is a fejünkhöz vágják, hogy az elnök körülvette magát a kálomistákkal. — panaszkodik Bak Sándor. — Múltkor is mi történt? Két baromfigondozót keresztünk az asszonyok között. Végül is kettővel megállapodtunk. Kiderült, hogy mindketten reformátusok. Kénytelen voltam az egyiknek megmondani, hogy inkább katolikust keresünk helyette.

A vallási békétlenség vulkánja, ha nem is tör ki elemi erővel, állandóan füstölög. Mibe kapaszkodjanak a józanabb, tisztább légrétegek felé igyekvők, akik fulladoznak a füstben?

Az elnök igyekszik messzibbre tekinteni. Mikor visszajött, összehívta a faluban lakó cigányokat, hogy van munkaalkalom, jöjjenek dolgozni a tsz-be. Jöttek is. Egy részük ugyan nem dolgozni, hanem azt nézni, mit lehet elcsenni. Más részük azonban megragadt, és megbarátkozott a gazdasággal is, a munkával is.

Két évvel ezelőtt, ősszel, nem akart haladni a vetés. Bak Sándor az összes irodistát kiküldte a földre, a gépállomástól kunyerált még néhány vetőgépet, és ő maga is traktorra ült. Ki is szórták a magot idejében.

VI.

Ismerte a tanácselnököt, aki ötvenhat előtt volt itt? — kérdi a bérszámfejtő. — Nem? Belevaló gyerek volt. Nekem mindig azt mondta: „Csak rámenősen, Pénzes elvtárs, csak rámenősen!” Az olyan rámenős világ volt...

Vasárnap reggelenként a kulákoknak frissen borotválva és hófehér ingben, kapával a vállukon kellett felsorakozniuk a tanácsháza udvarán. A belevaló tanácselnök rövid eligazítást tartott részükre, aztán kiadta a vezényszót: „Az egész vigyázz! Irány: a tsz kukoricaföldje, lépés, in-dulj!”

Mikor kiértek a kapun, újabb vezényszó csattant: „Nótát!”

És nótáznuk kellett. Mint katonakorokban.

— Ötvenegyben kiadta a parancsot, hogy négy nap alatt el kell vetni — emlékezik Tamás István. — Mit tehattünk? Bevetettük a felhántott tarlót. Másik évben négy mázsát arattunk egy holdról.

A rámenős világ vezényszavai még visszhangzanak a befelé fordult lelkekben.

A parancsszavak még inkább összekuszálták, amit már akkor ki kellett volna bogozni. A korábbi múlt is súlyosan kikezdte az itteni törpe- és kisbirtokos parasztság ősi kezdeményező kedvét, illetve azt a földműveléstől idegen ténykedés felé irányította. A 30—50 holdas módosabb gazdák is műveltek ugyan két-három holdat, de a többit kiadták bérbe, a szomszéd falubelieknek. A terményt, elsősorban a paprikát, felrakták a hajóra, vitték Pestre. Uralkodóvá vált a piacolás. Az itteni áradmányos fekete föld nem kedvez a szőlőnek, ezért 30 kilométerre innét, a keceli homokon vásároltak olcsó parcellákat, s betelepítették venyigével.

Ezek a szőlősparellák most is megvannak, s egykori gazdáik, illetve fiaik, unokáik művelik őket. A termést elhozzák, és literjét 16—17 forintért kimérik. „Az emberek szeretik a jó házi bort” — vélekedik Pénzes Jancsi bácsi.

— És megtanultak egy holdon gazdálkodni — teszi hozzá a tanácselnök. — Van, aki húszezer forintot is árul az egy holdon termesztett korai salátából. Utána még beülteti paprikával. És nem megy a közösbe. Legfeljebb százalékos vállal.

A szülők halálukig tulajdonukban tartották a földet, az ősi, íratlan törvények szerint, nehogy a gyerekük kijátssza őket birtokukból. Így biztosították öregkori megélhetésüket. A fiataloknak csak a megmunkáláshoz volt joguk, mire élvezték volna a tulajdont, maguk is megöregedtek. A föld tulajdonképpen soha nem nőtt hozzájuk egészen, ezért is adták bérbe könnyűszerrel. Amikor jött az átszervezés, egyszerűen búcsút mondtak az addigi életformának. Elindultak a város fényei felé. Az öregek pedig — az ő nevükön volt a föld — beléptek a tsz-be.

Az átlagos életkor 57 év. 1964 végén.

VII.

Röviddel azelőtt, hogy e fájdalmas sorokat rovom, a megyei tanács munkaügyi osztálya felmérést készített Bács-Kiskun termelőszövetkezeteinek munkaerővel való ellátottságáról. A dolgozat kitér a változtatás lehetőségeire is. A munkaképes koron túli tsz-tagok száma egy év alatt 1,8 százalékkal, vagyis több mint 25 ezerre növekedett. A felmérés időpontjában 78 680 tagot tartottak nyilván. Ha a belépések aránya a jelenlegi szinten marad, úgy 1970-ig a most munkaképes korban levők 14,5 százaléka lépi át a nyugdíjas korhatárt. De már két év múlva is a tagok 40,9 százaléka (31 800 fő) képezi majd a nyugdíjas korcsoportot.

Egy dolgozó tagra jelenleg 12,4 hold szántóegység jut. A húszéves távlati terv szerint 1980-ig a munkaerő iránti szükséglet mindössze 0,8 százalékkal csökken. Négy év alatt 47 ezer holdon telepítettek új szőlőt és gyümölcsöst Bács-Kiskunban. Ezek mind rohamosan fordulnak termőre. Ki műveli meg őket, ki takarítja be a tömémentelen termést?

Ez a kérdés egyre több álmatlan éjszakát kell hogy okozzon mindenkinek, akinek csak hajszálnyi köze van az ország jövőjéhez. Mert zászlót kell hajtanunk a falusi gyerekek továbbtanulási vágya és lehetősége előtt, de rá kell döbbszennünk őket, hogy szükség van a visszatérésükre, hogy ők a letéteményesei a magyar mezőgazdaság további sorsának. Mit tehet a foktői és a hozzá hasonló sok-sok termelőszövetkezet? A mostaninál sokkal többet. Tanulmányozzák azokat a községek, ahol nagy számmal dolgoznak megelégedett fiatalok a tsz-ekben. Vannak már ilyenek; sajnos, számuk még elenyésző. Próbálkozzanak meg önálló ifjúsági munkacsoportok szervezésével, tagjai részére fizessenek rendszeres havi bért. Reméljük, mielőbb országos rendezésre érik a termelőszövetkezeti nyugdíj is, oly módon, hogy azonos szintre kerül az ipari biztosítottakéval. Nem ártana a mezőgazdasági szakoktatásban részt vevőket sem az eddiginél nagyobb előnyökhöz juttatni.

Nagyon el kell gondolkoznunk a mindinkább vállunkra súlyosodó tenni-valókról.

VIII.

Elgondolkozva lépkedek én is a járdán, azon veszem észre magam, hogy a Duna-part felé igyekszem. Egy órára van még a busz indulásáig. Napsütéses a délután, a parti erdők felől nagy, iromba felhők szakadnak fel az égbe.

A töltés felé acéloszlopok viszik a sok ezer voltos feszültséget, oda, ahol a reverzibilis szivattyú áll. Öt- vagy tízmillióba került? Nem is emlékszem rá pontosan. Azért reverzibilis, mert ha szükséges, a Dunából a csatornába, vagy a csatornából a Dunába emeli át a vizet. Voltaképpen az öntözőfürt kiszolgálására épült.

Innen, a töltésről kissé felülről látni a falut. Görbe, szűk, sáros utcái vannak, sөvénykerítéses udvarai, megrogyant falú istállóik.

És 57 éves átlagéletkora. Meg szaporodó átlós vonalai a nyilvántartó könyvben. Van fiatalosága is, mely reggelenként zsúfolt buszokon gördül ki a faluból. Vallási békétlenség, tehetetlen pártszervezet, lidércálmó a katonásdit játszó hajdani tanácselnökről — mind-mind a mai falu képletéhez tartozik.

Hogy vannak „pozitív jelenségek” is? Bizonyára. Milliókra rúg a takarékbá rakott pénz. Százhusz tv-antenna nyúlik ki a tetőkből. Háztartási gépeket vásárolnak, néhányan már gépkocsira is beadták a kérvényt.

De feledtethetik ezek az átlós vonalakat?

Túl a falun, a mezőkről füst szállong felfelé. Ilyenkor, tavasszal meggyűjtják a gízgázt, töppedő kukoricaszárat, azt, ami már csak a földet csúfítja. Ám a múlt nem ég el ilyen könnyen; nehéz párája még befödi a nyiladozó tavaszi eget.

...Visszanézek a város felé igyekvő délutáni buszról. Egészen közel van egymáshoz a két torony: a református meg a katolikus. S közöttük ott az óvoda, amelynek ablakain tíz perccel ezelőtt, csak úgy menetközben, beleskelődtem. Éppen aludtak a község ifjú lakói. Ők lesznek azok talán, akik az átlós vonallal áthúzóttak helyett kitöltik az új rubrikákat?

A következő kanyarban az egyik torony a másik mögé bújik. S aztán már csak a falu szélén terjengő füstöt látom.

HATVANI DÁNIEL

Hatvani Dániel fiatal újságíró, költő fenti riportjában szenvedélyes hangon számol be foktői tapasztalatairól. Nem válaszol (mit is válaszolhatna ennyi kérdésre egyetlen riport keretében?), csak kérdez, ám azt szenvedélyesen, néha keserű hangon, de a fejlődésért, továbbjutásért érzett őszinte felelősséggel teszi. Néhol sejteti, de nem bontja ki a megoldás lehetőségeit; nem általánosít, csak megállapít — mégis, az olvasóban felmerül a kérdés: helyhez kötöttek vagy jellegzetesek a foktői problémák, azaz mi bennük az általános, a másból is fellelhető, s mi lehet a megoldás útja? Mi is ezt kérdezzük az olvasóval együtt, s szeretnénk, ha a probléma — vagy hasonló problémák — ismerői, szakemberek és nem szakemberek e rovatunk szerény keretei között tapasztalataik közreadásával hozzájárulnának a kérdés mélyebb kifejtéséhez, a megoldás lehetőségeinek megmutatásához.

Ugy érezzük, hogy a cikkek közlésével a továbblépés érdekében jó szolgálatot teszünk szocialista forradalmunk egyik fontos szakaszánál. (A szerk.)

K. SÁNDOR ASZTALOSMESTER TÖRTÉNETE

— Most hova megy?

— Tanítani. Van még egy órám ma délután.

— Az iskolában?

— Nem. Egy idős férfihoz megyek. Ötvenéves, és most tanul beszélni.

• Gyógypedagógus tanárnő ismerősömtől akkor hallottam először K. Sándor nevét.

Az ilyen dolog — afféle szellemi bogáncs — könnyen megtapad az ember tudatában, s akarva-akaratlan gondolkodásra készítet.

Már másnap jelentkeztem telefonon:

— Megnézhetném egy óráját?

— Szívesen!

Amikor ott ültünk a megsüllyedt külvárosi ház nylonterítős asztalánál, szemközt a törődött arcú férfival, még csak az izgatott, *hogyan* tanul egy ötvenéves férfi beszélni.

A tanárnő kis papírlapokat vett elő, amelyeken különféle ábrák sorakoztak. A legfelsőt odatette a férfi elé, rámutatott, s gondosan formált ajakkal többször megismételte:

— *Ház.*

Aztán intett, hogy a férfi is mondja.

Az eddig mereven összezárt száj lassan szétnyílt, majd görcsösen köralakra igazodott, s valami különös, torz hang tört fel belőle:

— *Áááá...*

— *Ház!*

— *Áááá...*

— *Szék!*

— *Éééé...*

— *Szék!*

— *Éééé...*

A papírlapok után a tanárnő a fejét kezdte ingatni, s lassan utána mondta:

— *Nem!*

A férfi arca most megrándult, a szája is megremegett, s a hirtelen indulattól a hang még több fájdalommal tört fel belőle:

— *Eeee...*

Aztán lehajtotta a fejét. A nagy erőlködéstől lassan veritékcsöppek lepték el a homlokát.

Amikor eljöttünk, az utcán könnyen adódott az első kérdés:

— Miért ilyen későn kezdte a beszédet tanulni ez az ember?

A kapott válasz nemcsak furcsa, de egyenesen megdöbbentő:

— *Egyszer már tudott! Még németül is...*

— És mi történt vele, hogy most újra...?

— Valami szerencsétlenség érte.

Vajon miért akarja K. Sándor *ennyire*, hogy ismét beszélni tudjon? Vajon mi vált ki belőle ilyen elemi erejű, szinte érthetetlen elszántságot?

A „*hogyan*” után a „*miért*” bogáncs is megtapadt. Az előbbinél hatványozottan erősebben.

Aztán megkezdődik az elodázhatatlan „letapogató” kérdezősködés.

K. Sándor asztalosmester későn nősült. Negyvenhárom éves volt, felesége huszonhét. A házasság első éveit mégcsak valahogy elteltek, de ahogy az asszony érezni kezdte az idő múlását, mind többet akart táncolni, szórakozni. Az ura — mit tehetett egyebet? — vitte, hiszen szerette is, féltette is a feleségét.

A sok eljárogatásnak aztán az lett az eredménye, hogy az asszony megismerkedett egy fiatal, mutatós szobafestővel. Előbb csak titokban találkozgattak, aztán az egész utca róluk beszélt.

Egy szombat este valamelyik zenés vendéglőből tartott hazafelé a házaspár, mikor — valószerűleg előzetes megbeszélés szerint — szembetalálkoztak a szobafestővel, aki egy barátjával álldogált a sarkon. A szobafestő belekötött K. Sándorba. A két fiatalember könnyen elbánt az idősebb férfival...

A mentők másnap reggel az árokpartról vitték be a félig agyonvert, eszméletlen embert, akinek különösen a fejét borították csúnya, mély sebek.

K. Sándornak a külső sérülések mellett egyéb baja is történt: az ütésektől *vércsomó* keletkezett a fejében; ez izgatja az agy egyik gócat, s időnként *epilepsziás* rohamokat okoz. Ahhoz, hogy ezt megszüntessék, meg kellett operálni. Behívták a feleségét, mi a véleménye a veszélyes műtétről. Az asszony előbb azt mondta, csináljanak, amit akarnak, de pár nap múlva bejelentette, kéri a műtétet. Még annak is utána járt, ki végezze el.

K. Sándort megoperálták. A vércsomót sikerült ugyan eltávolítani, de műtét közben megsérült a *beszédközpont*, és a beteg az operáció után nem tudott többé megszólalni, s írni sem.

— Kuka lett szegény Sándor — mesélte lassú bólogatások között a sarki trafikos. — Mert az a semmirevaló asszony meg a latorja lefizették a doktort, hogy amíg ott matat a fejében, csináljon neki valamit! Nagy pénzekről beszéltek annak idején az emberek...

Egy kideríthetetlen részlet. De az mindenesetre tény, hogy az operációt végző sebészt *műhiba* miatt felelősségre vonták, majd fegyelmi úton áthelyezték.

K. Sándoron az újabb operációk sem segítettek. A verekedés után jó félévvel előhalottként, némán vitték haza a mentők.

Innen kezdve már szinte teljesen megszakadnak az öntevékeny felderítő számára ellenőrizhető nyomok. De ami a megkérdezettek félmondataiból kiderül, az is épp elég a történet e szakaszának jellemzésére:

— Alig adtak neki enni — mondta az egyik szomszéd.

— Hideg kamrában, vetetlen ágyon altatták — mondta a másik.

— Ott szerelmeskedtek előtte — mondta a harmadik.

Aztán az asszony fogta magát, és odaköltözött a szobafestőhöz. Magával vitt mindent, amit megfoghatott.

Hogy K. Sándor ne maradjon egyedül meg a ház se álljon üresen, egy vasutascsalád költözött oda hozzá, a lakásért meg az időközben kiutalt nyugdíjáért gondját viseljék.

A kérdés — hogy mindez csak úgy, a hatóságok tudta és beavatkozása nélkül megtörténhetett — mindenkiben szükségszerűen felvetődik. A válasz azonban nemcsak a *jogi* vonatkozásokat világítja meg, de — ami K. Sándor történetét tulajdonképpen érdekessé teszi — az *ügy emberi tragikumának* mélységeit is megmutatja.

Persze, a rendőrség tudott a dologról, s már a verekedés után nyomozni kezdett. Akkor azonban a szobafestő még valahogy ki tudta menteni magát. Az operáció ügyében orvosi szakértő bizottság folytatott vizsgálatot. De — s itt következik: a történet rémregényekhez méltó kulcsa — a kegyetlenségek egyetlen hiteles tanúja maga K. Sándor volt. Ő pedig hiába tudott minden tetteleges vagy lelki sérelemről, ha azokat képtelen volt elmondani!

— De hát miért nem írta le?

A mindenkiben önkéntelenül felvetődő kérdésre a szakorvos így válaszol:

— Az ember csak azt tudja leírni, amit elmondani is képes. Ez biológiai tény!

A történet utolsó — részben már ismert — fejezetében, s itt emelkedik az ügy formai szenciáció szintjéről tartalmi szenciációvá, azaz emberi élménnyé, K. Sándor megdöbbentő lépésre szánta el magát: elhatározta: újra megtanul beszélni.

Amint annyira rendbe jött, hogy menni tudott, felkereste a *gyógypedagógiai* iskolát. Ott kézzel, lábbal, szájra s fejre mutogatással „elmondta”, mit szeretne. Az iskolában nagy nehezen megértették szándékát. Megvizsgálták, s megállapították, hogy a súlyos sérülések ellenére van még remény, hogy — bár nagy erőfeszítések és gyötrődések árán — újra beszélni tudjon. Azóta a tanárnő hetenként négyszer eljár hozzá...

Közben — egyrészt a szobafestő újabb viselt dolgai, másrészt a tanács illetéke-seinek feljelentése alapján — a rendőrség újabb, még alaposabb nyomozást folytatott, amely minden bizonnyal, az itt felvázolt történethez még számos, tragikusan jól illeszkedő, de nyilvánosságra még nem hozható részletet derített fel.

Az asszonyt meg az „élettársát” most már letartóztatták, s ügyüket átadták a bíróságnak, amely a tárgyalás időpontját hamarosan ki is tűzte.

De ha a tárgyalást a tervezett napon megtartják, azon K. Sándor még jóformán semmit nem tud a vele történekről elmondani, s így különös erőfeszítése nem éri el célját. Ha azonban csak néhány hónapot is várnak, K. Sándor tíz vagy húsz szóval többet tud, s az igazság tízszer vagy hússzor tisztábban tűnik elő. Az igazság, amit ez az emberi tett a maga bizarrságával is oly tiszteletet parancsolóan emel minden más dolgok fölé.

Az ügy befejezése az áldozat nagyságához méltóan *optimista*: a gyógypedagógiai iskola igazgatójának közbenjárására az eset tárgyalására kijelölt bíró a tárgyalást bizonytalan időre *elnapolta*, sőt azóta szinte hetenként érdeklődik, hogy haladnak a tanulással.

*

A napokban ismét elmentem K. Sándor egyik „órájára”. Ha szenvedve, ha erőlködve is, de már érthetően ki tudja mondani: *nem!*

AKÁCZ LÁSZLÓ

M Ű V É S Z E T

SOMOS MIKLÓS KIÁLLÍTÁSA

(ERNST MÚZEUM 1965)

Somos Miklós a fiatal festőgeneráció egyik jelentős képviselője. Műveivel több országos kiállításon — köztük a *Vásárhelyi Őszi Tárlatokon* — találkozhattunk, s noha az egercsehi bányatelepen rendezett egyéni tárlata akkoriban (1961) bizonyos okokból még nem is haladta meg a lokális jelentőséget, képeire, a műveiből áradó sajátos, egyéni hangra már eddig is fel kellett figyelnünk.

Mindezeket figyelembe véve is *meglepetésnek hat* mostani, az Ernst Múzeumban helyet kapott kiállítása, melyet Rittly Valéria példás, jól hangsúlyozó, világos szerkezetű — néhol az „ellenpontozás” lehetőségeivel is élő — rendezésében láthatott a közönség. Nem véletlenül szólnak meglepetésről, hiszen e mostani, mintegy százhusz alkotást felsorakoztató tárlat olyan alkotóval ismertet meg bennünket, aki viszonylag rövid és lényegében zökkenőmentes kísérletezési szakasz után *rátalált egyéni hangjára, kialakította stílusát*, nagy biztonsággal él azokkal a formai, kifejezésbeli lehetőségekkel, amelyeket mondanivalója egyéni megjelenítésének szolgálátaba tud állítani. Ugyanakkor az „egyéni” hang nem valamiféle vagabund eredetiség, hanem az *egyetemességre törés* nagy volumenű szándékával párosul, az analízis munkája részeredményein túllépve egy olyan hatású szintézis megteremtésén fáradozik, mely valahol és valamiben a reneszánsz, a trecento és a román kor művészetével rokon, de mégis huszadik századi valóságunk talajában gyökeredzik.

Somos világának uralkodó eleme a *harmónia*. Formai kivetítődése ennek a világos, zárt szerkezet, a mindig egységlőt tartó kompozíció, a kissé hűvös — de nem rideg — kolorit. Az a szándéka, hogy túllépve a valóság egyedi jegyein, az emberek, dolgok, történések mögött az *általánost*, a minden fontosat kifejező lényegest kutassa, nem jelenti világának leszűkülését, privatizálódását. Érzékeny marad a tragikum, a szenvedés iránt, de enged a humor, a derű kísértéseinek is — ezért amellett, hogy hajlik az elidegenedést is magában hordozó korunk néholi komorabb színeinek megjelenítésére, van benne valami ironizált játékosság is. Erős intellektusa, nagy formakultúrája és -fegyelme jobbra megóvja a túlzásoktól, attól, hogy világának *bármelyik* eleme eluralkodjék művészetén.

Szereti a *portrét*. Az emberi arc sok lehetőséget kínál számára, hogy túl a múlt-köny és félrevezető „egyéni” vonásokon, keresse-kutassa a *kortípus* jegyeit, azokat az összetevőket (szeretet, gyűlölet, öröm, bánat, fájdalom, elidegenedés és feloldódottság), amelyeknek az arc lehet ugyan tükre, de amelyek mégis az egyénién túlmutató *egész embert*, s az emberben sajátos módon feloldódott, tetet öltött, „*emberiesült*” kort jelentik. (*Ezüstke, Nagyszemű, Szomorúszemű, Vöröske, Szerzetes, Kékkalapos nő*).

Expresszív és formailag szigorúan zártak ezek a portrék. A kissé tojásdad fejformákat mindig lesimitott, fejhez tapadó és a fej formáit követő hajkorona keretezi. A „lekerekített” vonalvezetés, a tömörségre ösztönző kompozíciós cél nem engedélyezi az oldottabb formákat is elbíró szeszélyességet, groteszk töréseket, kiugró részleteket — inkább a *síkszerűséghez* közelít, megtagadva magától még a mélység-perspektíva csábító előnyeit is. Ez is jelzi, hogy — bár nem szívesen használjuk a jelölést, mert van benne valami gyanúsán félrevezető, megtévesztő — ezek a Somos-portrék az *ikonok* világából is átmentettek, megújítottak, újrateremtettek bizonyos jegyeket, szemléleti elemeket, *részint levetkőzve, részint megtartva* a me-revséget, az állapotszerűséget, mely itt új alakot ölt, korszerű mondanivaló szolgálóleánya lesz.

Alakos kompozícióin is szembetűnők e jellegzetességek, bár ezeken több szerephez jut a játékosság. A meglesett fürdőző Zsuzsanna két kép festésére is ihlette (*Zsuzsanna, Zsuzsanna I.*) Az ismert és sokszor feldolgozott témát Somos sok találékonysággal, de stílusához illő *tartással* eleveníti meg. A két leselkedő férfi arcát vágy feszíti, a meglesett és megmerevedve áll — arcának ikonszerű mozdulatlansága a bensejében feszülő érzelmeiket sejteti (*Zsuzsanna I.*) Hálóban vergődik: tudja, hogy nézik, s büszke is viruló szépségére, meg szégyelli is meztelenségét. Az ellenhatások ellényegtelenítik a témában bujkáló erotikát, és a helyzet mosolygató, kissé ironikus felhangú derűjét terítik szét a képen. A *Zsuzsanna* című alkotása ugyanennek a helyzetnek egy bravúrosabb, szerkezetileg is merészebb

megoldása. Érdeemes alaposabban megvizsgálni, milyen mesteri egységbe ötvözi Somos a kompozíció alkotó elemeit: a hangsúlyosra festett medenceszél hogyan emeli ki a törülköző nő sudár alakját, a kép bal felső sarkába helyezett sötét négy-szög mint teremti meg a nőalakkal szemben — „ellenpontozva” — a kép *egyensúlyát*, s a három sokágú fa (kettő mögött lefelé fordított férfiakkal) mint fogja körül a nőalakot, s a mögéje komponált kőfallal hogyan zárja le a képet.

Játékosság uralja a *Hónapok I—XII.* sorozatot is. A kis méretű vásznakon az év hónapjai elevenednek meg egy-egy alak, életképpé szélesített apró jelenet — természetesen szimbolikus értelmű — megfestésével. Vidám derű uralja e kis felületeket, melyeken egyaránt ott bujkál a már-már *balladai* tömörség, s a *pogány (reneszánsz?)* életöröm.

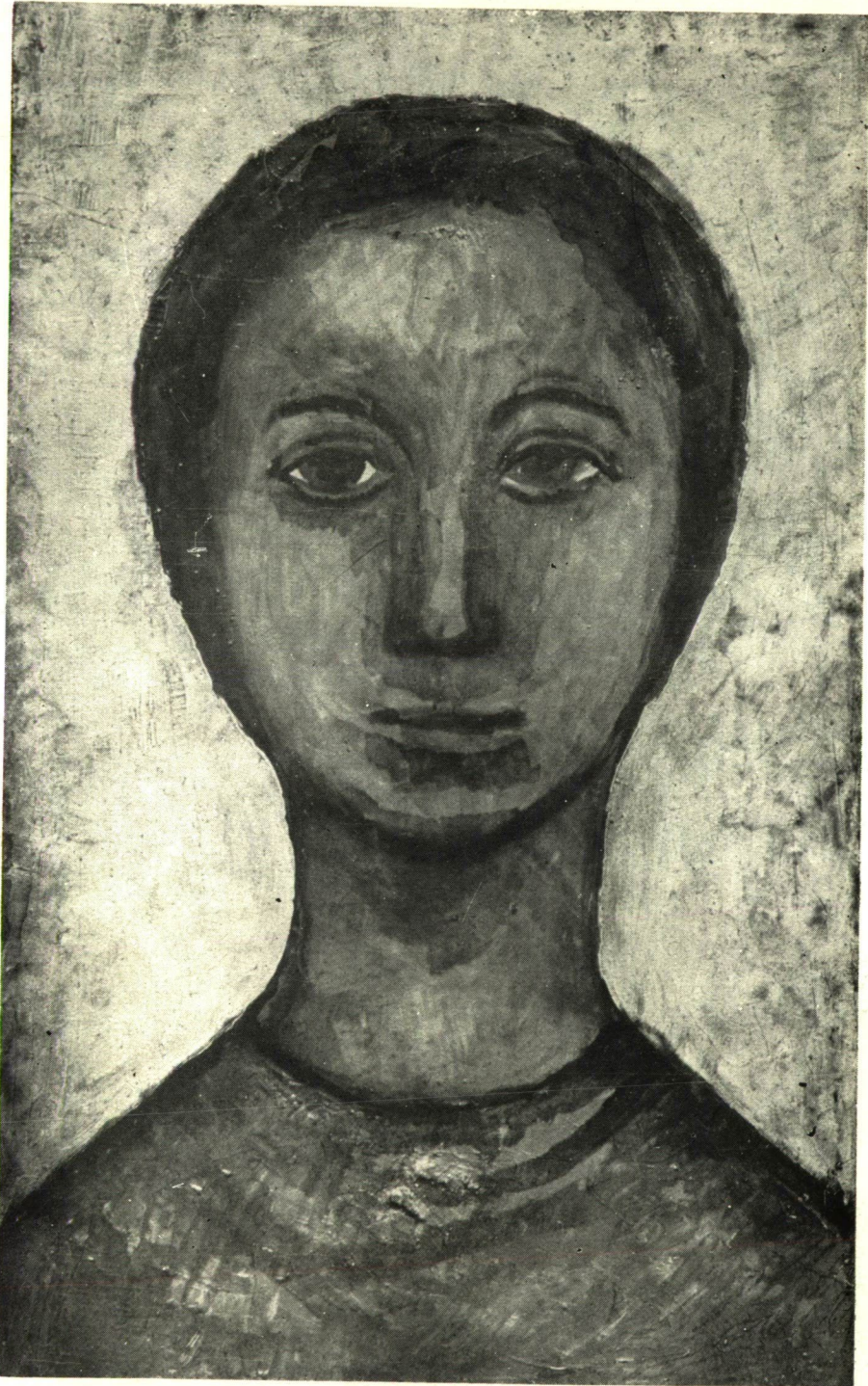
Somos közismerten a *vásárhelyi iskola* néven emlegetett csoportosuláshoz tartozik. A szálak, melyek az „alföldiekhez” fűzik, azonban lazák, mint ahogy maga a csoportosulás sem követel a csatlakozóktól szolgai stílusazonosságot, hanem megelégszik bizonyos szemléleti és felfogásbeli jegyek — néha elég távoli — rokonságának konstatálásával. A tág körön belül, mint mások, úgy Somos is halad a maga útján. Nem kötődik annyira a parasztsághoz, az alföldi tájhoz, mint a többi vásárhelyi, de a lényegeset kutató nagyvonalúságban, az ember-központúságot valló meggyőződésben *egy platformon van* az „alföldiek” legjobbjával.

Akiről szoltunk, harminckét éves. „Gyermekkornak” számít ez a szépművészetekben. Somos azonban rácsáfolt azokra, akik — általában — későbbre, „hosszabb távra” datálják az önálló festői nyelv és szemlélet kialakítását. Neki már sikerült. Kiverelkedte saját stílusát, *világot teremtett*. Igaz, ez a világ még nem akkora volumenű, mint amekkorát a célkitűzések sejtetnek, de már az övé. Tehát szuverén. S mert ilyenkor nem oktan a félelem, hogy szerencsétlen esetben a megtalált stílusjegyekből esetleg ön-manír is lehet, további kísérletezésre biztatjuk. Arra, hogy nap mint nap küzdjön meg a rutin, a megszokás lefelé fordított veszedelmeivel: önmaga tehetségéért.

PAPP ZOLTÁN

Somos Miklós: Táj fehér állatokkal

Somos Miklós: Teodóra

Szalay Ferenc: Kantáta

SZALAY FERENC

Ötgyermekes értelmiségi családból származik, Mosonmagyaróvárott született 1931-ben. A Képzőművészeti Főiskola elvégzése után 1957-ben került Dél-Magyarország egyik művészeti központjába, Hódmezővásárhelyre, s neve néhány év alatt elválaszthatatlanul forrott össze az alföldi város képzőművészeti életével. 1958-ban Derkovits-díjat kapott, 1962-ben pedig elnyerte a Tornyai-plakettet. 1963-ban rendezte meg első gyűjteményes kiállítását Hódmezővásárhelyen, de közben kiállított országos jellegű kiállításokon is. 1963-as vásárhelyi kiállításán a képek zömét helyi gyűjtők vették meg, jeléül annak, hogy a helyi társadalom megérezte benne a maga fiát, az Alföld festőjét, aminthogy Szalay neve fiatal kora ellenére is összeforrott az ún. alföldi iskoláéval. Nem ok nélkül szereti idézni patriotizmusa igazolására a hazaszeretet egyik legszebb hitvallását, a tragikus helyzetekben is vigaszt és igazolást adó Radnóti-sorokat:

*Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton,
s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfalokról csorgó, vöröslő fájdalom.*

Kevés olyan vers akad, amely úgy fejezi ki egy másik alkotóművész programját, művészete tartalmát, mint ez a „tornyot, szelíd tanyát” s „dolgaért remegő” munkás ember alakját elélni rajzoló vers Szalayét. A táj és embere pontosan azt jelenti az ő számára is, amit egykor Radnótinak. Ez az érzelmi világ tükröződik Szalay festészetén, egyszerű táji motívumain, mindenekelőtt emberein.

Szalay freskófestőnek indult, olyan műfajt választott, amelynek korszerűsége felett sok-sok vita folyik, miközben számos kitűnő freskó születik szerte a világon. Úgy látszik, halott műfajok nincsenek, csak művészkell, aki új lelket lehel a régi formákba. A freskó egyszerűbb, kevesebb színnel, nagyobb színfoltokkal fogja össze a tematikát, a kompozíció sok tekintetben zártabb, mint más műfajoknál. Szalay ide tartozó tervei közül a *Színházi freskóterv* kétalakos kompozíció, egyetlen szín árnyalataiból. Az egyik alak ül, állat kezébe támasztva, a másik távolabbról lép feléje, s közben kinyújtott kézzel magyaráz. Valami ógörög egyszerűségű színpadra emlékeztet, legalábbis első pillantásra, hogy aztán mégis inkább a szövetkezetek magtárából, kocsmából átalakított kultúrtermeinek szegényesen eszkábált színpadjaira gondoljunk. Ily kevés színnel talán még a kolorizmus reakciójaképpen sem tanácsos élni, színérzékeny szem ennyivel nem érheti be, hiszen a színbeli leszűkítés csak akkor helyénvaló, ha általa többet lehet mondani, ha a több színnel édeskésé válna a kép.

Ugyanez a puritánizmus figyelhető meg a *Házasságkötő-falukép* c. freskóján is. Egyetlen színnek: a sárgának árnyalataival dolgozik, feledve azt, hogy harmónia csak ellentétből születhetik. Itt a színbeli megoldatlanság mellé a két alak is lehangoló: nem a vidámságot kérjük számon rajtuk, inkább az esetlegességet, az ijedséget sokalljuk, a szánalomraméltósággal nem tudunk kibékülni. Esztétikai varázsát is hiányoljuk. — Pedig, hogy milyen kitűnő freskófestő Szalay, az 1964-es kiállításán szereplő *Freskóterve* bizonyította. Egy felsőtestén hiányos öltözetű alak fekszik az előtérben, mellette üldögélő társával beszélget. Tőlük jobbra kissé távolabb egy háromalakos társaság. A létezés, az „élni jó” öröme árad a képen, amely a föld és az emberi test színeiből készült s minden ízében freskószerűen hat.

Szalay színskálája ma még kissé szűk területet ölel fel, a falképfestő kolorisztikus lehetőségei eleve mérsékeltébbek, részben a technikából következően, arról nem is beszélve, hogy bizonyos színek a freskónál határozottabban érvényesülnek s ezért gyakoribbak is. De Szalay színskálájának ez csak egyik magyarázó oka. A freskót olyan tömör műfajnak érzi, mint a költészetben az epigrammát: ahogy ez kevés szóval, úgy mond sokat a freskó viszonylag kevés színnel. Talán ezért a tömörségért szereti annyira Vörösmarty Mihály epigrammáit is: ezek is az igazságot fejezik ki, kendőzés, szépítés nélkül. Szalay festészete ugyancsak az igazságnak megfelelő valóságot jeleníti meg. Ez a valóság pedig elsősorban a föld színeit közvetíti a művészhez, aki a természet, az ember és világa kifejezésekor nem véletlenül marad e színek közelében.

Ahol azonban a téma megengedi, hogy bővebb színskálával éljen, ott ez sem hiányzik. Az *Ülő lány* (Nap) erőteljes színeivel s ezek összehangoltságával vonja magára a figyelmet. A hangsúly minden tekintetben a szoborszerűen megmunkált lányalakra esik, aki sötét ruhájában, térdén összekulcsolt kezekkel egy távoli vi-

lábból révedezik vissza, tört hitekkel, csalódásokkal kémlelve, mit hozhat még a jövő. Szalay karakterábrázoló képességének egyik legszebb példája e kép. Finom lélektani megfigyelések, árnyalt színkezelés, erős és beszédes arc néz velünk szembe. Ahogy a háttérrel egybehangolja a kiemelt lányalakkal, ahogy a színek átmeneteit megteremti, nemcsak festői, de egyben plasztikus hatásokat is ébreszt.

A *Szék zöld drapériával* megint a mindennapok természetes színeit idézi. A szegényes lakások széles deszkájú padlózata frissen sárgítva fénylik, s rajta, mintegy tükrön emelkedik a barnás-vöröses szék, azon az üdezőld drapéria, a vetődések mentén finom árnyékokkal. A világos zöldes-barnás háttérben a falra akasztott tésztamerítő mintegy megkoronázza a kép tulajdonképpeni mondanivalóját. Színből egyike leggazdagabb képe Szalaynak.

Asszonyok a rizsföldön — a hatalmas, végtelenbe tűnő termőföldet a csatornák kék szalagjai bontják részekre, s vezetik vissza a szemet a napbarnította asszonyokhoz. Közülük egyik szembenéz velünk, a másik előre, a harmadik befelé, a képmezőbe. Ez a ritmus nem játék, ellenkezőleg, éppen a komolyság érzetese: a munka várja ezeket az asszonyokat, a munka neheze, s éppen ezért a színek sem bokrétságban vidámítóak. Nyomasztó feszültséggel terhelt ez a világ — mondhatná valaki —, de hát nem az? — adhatjuk vissza kérdés formájában a ráduplázó feleletet.

Ugyanez a komolyság már-már komorsággá fokozódva áll előttünk *A tsz vezetősége* c. képen. Négy alak: kettő közülük egészen hajlott korú, tar fejük mint a bölcsesség két világító lámpása veszi közre a másik kettőt, akik közepen ülnek, fiatalabbak, de nem kisebb felelősségérzet tükröződik arcukon. Az asztalon kancsó, mindössze két pohárral. A háttér zöldes-kékes sík felület, az ablakok ruházata sötét-barnás, mélykébbe játszó árnyalatokkal. — Ugyanez a komorság uralkodik a *Közgyűlés* c. képen is, amely az 1965-i nemzeti kiállításon volt látható.

Van valami nehéz, fojtott sűrűség Szalay portréiban, újszerű zsánerképein. S: csakugyan mi lenne, ha megszólalnának alakjai? Fülnek kedves beszédet mondanának-e *Vonaton* utazó alakjai, akiket a fáradtság s a vonatolás naponta órákra elvon az otthontól?

Szalay valóságérzékének ereje mutatkozik meg abban is, hogy az erős felületeket nem bontja meg még a saját szín különböző árnyalataival sem, vagy csak ritkán él ezzel a lehetőséggel. Már ami az összbenyomást illeti, mert alaposabb vizsgálatnál azért kitűnik, hogy ezek az árnyalatok jelen vannak, csak éppen nem tolakszanak, nem keresik a feltűnést. Példa erre az *Ülő alak*, egy lánán elhelyezkedő mozaikszerű ember — nagyjából eggyé olvadva a környezettel s még a feje körüli glóriászerű valami is az uralkodó szín mélyebb tónusával hívja fel a figyelmet.

Már ezen a képen, de kimondottan portrészere munkáin is érződik Szalay erős karakterizáló képessége. Mivel nevével kapcsolatban egyre többször hangzik el a megállapítás, amely szerint ecsetje alatt újjászületett a magyar zsánerkép, nem árt megjegyezni, hogy ennek semmi köze sincs a múlt század vagy a századforduló megszokott derűs, életvidám népi életképeikhez, ezek negédes jeleneteihez. Eppen ellenkezőleg: Szalayt portréin, életképein is erős valóságérzék jellemzi, annyira, hogy képei fojtott, drámai feszültségük miatt nemegyszer már-már leverően hatnak. *Öreg parasztja*, maga előtt nagy kék köténnyel — mintegy keregetve, a mögötte, a kopott házfalon függő két kaszanyéllal — oly árván néz a világba, mintha azt mondaná, hogy annyi mindenből csak a reá fölkapaszkodó kutya hűsége maradt meg. — *Tél* című képen egy asszonyt látunk, fekete hárász-kendőbe burkolózva, amelyből csak arca látszik, amint felénk fordulva kinéz a képmezőből, oly vesébe nyilalló riadalommal a szemében, mintha kísértetet nézne, s az ijeszténé. — *Öregek* című képe kétalakos kompozíció. Az idő alaposan megkoptatta a ház egykor fehérre meszelt falát, mintha apró sebek borítanák a lepatogott, lemállott mészhelyén. S ez előtt a sivár fal előtt egymástól kissé távol áll a két öreg, a férfi és az asszony, megtörve, oly árván, oly elhagyatottan, hogy szinte várjuk, mikor dől össze mögöttük a ház is, mikor nyílik meg előttük a sír. Hát ennyi volt s ennyi marad végül is, mire eltántorgunk a sír széléhez? Mily beszédesek ezek az arcok, pedig úgy néznek ránk, mint akik már a szót is fölöslegesnek tartják. Szalay alakjainak a lelkében a hallatlan fegyelem alatt is nagy viharok dúlnak, csak nem robbannak, nem törnek a felszínre.

Ennek a karakterizáló jellegnek mindent alárendel. A természet fáinak csak jelképi, vagy szerkezeti szerepük van. *Ölekezés* című képen egy fiatal fűcska vékony ágai ellensúlyozzák a széles képmező másik felén ölelkező párt. Akárcsak az ölelkezők, a fa sem ugrik ki tónusaival az alapszínből, kompozíciós érdekből sem engedhetette meg a festő, ellensúlynak pedig a vékony ágú fa a kép bal szélén pontosan elég.

A pár színre egyszerűsödött foltok, alakjainak, portréinak erőteljes vonalai, a tekintetek acélos keménysége, a felületek határozott kontúrjai arról beszélnek, hogy az élet ma sem játék, a munkának nemcsak szépsége van, hanem testet őrli nehézsége is, melybe a lélek bele is rokkanhat.

Képein valami újfajta, barbár egyszerűség jelentkezik, ezért nem fulladhat idillbe az élet, amely nála mindig súlyos problémáktól terhes. Még egyik leg-szebb képe, az *Eneklő lányok* késő gótikus szépségű kompozíciója sem kivétel ez alól. Embereit, legényeit (*Fiúfej, Legény*), asszonyait, leányait kemény fából faragta a történelem; erőt, ellenállást sugároznak, az izmokat takaró vonalak mögött olyan indulatok feszülnek, amelyeket nem lenne jó szabadjára engedni. Mindebből az is következik, hogy Szalay nemcsak megállapít, nemcsak rögzíti a valóságos helyzetet, hanem állást is foglal. Ezzel belőlünk is indulatot vált ki, ezért nem állhatunk képei elé pusztán esztétizáló várakozással. Ábrázolása hiteles tudósítás valamiről, ami ma történik, az életben, magában az emberben. Művészi öszintésége bizalmat vált ki belőlünk a művész további fejlődése iránt.

A budapesti Fényes Adolf-teremben, 1964 áprilisában, a megnyitón tolongó tömeget látva úgy éreztük, hogy egy nagy jövő előtt álló művésznünk realista alkotásai találtak utat a magyar színekre vágó közönség lelkéhez. Mert igazat kell adnunk a művész vallomásának, amit katalógusa előszavában olvashattunk: „Nekünk is van magyar anyanyelvünk a képzőművészetben. Nem kell ezért a szomszédba szaladnunk, ha valamit közölni akarunk.”

SZÍJ REZSÓ

THÁLIA 65

A kezdet kezdetén, amikor a dráma és a színjátszás született, *Thália* még csak a komédia műzsája volt. A tragédia *Melpomenének* jutott. Kettőjük közül a színház számára már csak Thália létezik, ez a repkénykoszorús nőalak, kezében az álarcokkal és a pásztorbottal. Nemcsak műzsa ő: jelkép is egyben. A dráma és a színház, a színpad és a színjátékos mesterség jelképe. Ha a nevét halljuk, a színházra gondolunk.

Amikor a pesti *Thália Színház* megalakult, még nem lehetett látni, hogy ez a névválasztás mennyire szerencsés, és hogy mennyire kifejező lesz majd évek múlva. Azóta nyilvánvaló, hogy a Thália, ez az izig-vérig modern, nyugtalan, kísérteties együttes, a szónak olyan *ösi és elemi értelmében színház*, ahogyan a neve ezt jelenti és ahogyan erre kötelezi is. A legjobb mai magyar színház lenne? Nem ezt akarjuk mondani. Inkább azt, hogy a Thália munkájában, mint egy lenyűgöző fény, úgy sűrűsödnek össze és fejeződnek ki nagy intenzitással azok a törekvések, amelyek a mai magyar színházakat foglalkoztatják.

ÚJDONSÁGÉHSÉG ÉS ÚJDONSÁGÉLMÉNY

Természetesen nem úgy gondoljuk ezt, hogy a Thália ugyanazt csinálja, mint a többi színház, csak jobban, magasabb színvonalon. A Thália mást csinál, s másképpen is. Arculatának markáns karaktere éppen ebből a másból következik és éppen ebben a másban mutatkozik meg az említett törekvések tömény sűrűsödése is. Nincs ebben semmi ellentmondás. A mi színházaink egy része — valljuk be — egy kicsit lusta. Nem akarják vagy nem tudják megérteni, hogy a mai közönség újat, újdonságot vár a színházról. A régiék éppen fordítva voltak ezzel. Olyan történeteket akartak látni a színpadon, amelyeket jól, sőt nagyon jól ismertek. Számukra az újította a legnagyobb élményt, ha ezeket az ismert történeteket újszerű feldolgozásban láthatták. Sok pesti és vidéki színház azt hiszi azonban, még ma is, hogy ez a régi közönség ül nézőterén. S ha új darabot választanak, gyakran azokból a drámákból tűznek műsorra, melyek könyv alakban vagy folyóiratokban évekkal ezelőtt már megjelentek. Az ilyen előadások újdonságélménye kicsi. Nálunk, sajnos, a közönség dráma-újdonságéhsége ezért nem elsősorban a színházakban, hanem a könyvekben és a folyóiratokban találja meg táplálékát.

A Thália viszont tudja, hogy a közönségnek újdonság kell. S nem elsősorban a színpadi fogalmazás — a Tháliában ismeretlen a felszínes és a formai bravúrokban kimerülő külsőséges modernkedés —, hanem a lényeg, a történet, a drámai cselekmény, a problematika és a mondanivaló újdonsága. A valóság megismerésének, színházi felfedezésének újdonsága. A mai néző kielégíthetetlen, ha egy színházi előadásról csak azt tudja megállapítani, hogy a produkció „szép” volt.

Az újdonság keresésének tudatossága, szenvedélyessége és következetessége: ez a Thália sajátos izgalmaságának egyik legfőbb oka. Még ha könyvből vagy folyóiratban megjelent darabot tűz is műsorára, mindig igyekeznek a lehető leggyorsabb lenni, hogy a dráma megjelenése és előadása között minél kisebb legyen az időbeli távolság.

A felfedezés élményét és izalmát nyújtotta a Thália egyik legrangosabb ideai produkciója, *Babel Alkony*-ának bemutatása is. Pedig a mű — éppen egy évvel az előadás előtt — könyv alakban már megjelent. Csakhogy nem váltott ki külföldösebb visszhangot. A Thália azonban látott benne fantáziát és — nyert. Az első magyarországi *Babel*-bemutató dicsőségén felül — sajnálhatjuk, hogy nem a szegedi színház vállalkozott az odesszai író Odesszában játszódó drámájának előadására — megszerezte az igényes nézők teljes elismerését is. A darab különös és varázsos atmoszférájú, számunkra már-már szinte mesebelien egzotikus, de azért mégis ízigvérig reális világot, az első világháború előtti Odessza zsidó lakosainak furcsa világát állítja színpadra. Az előadás még annak a nézőnek is teljes és zavartalan újdonságélményt nyújtott, aki olvasta már a darabot. Egyrészt életanyagának megdöbbentő újszerűsége, másrészt amiatt, hogy az előadás — érthetően — egész atmoszférájában, hangulatában és apró részleteiben is többet adott erről a világról, mint amit a néző a premier előtt olvasás közben elképzelt.

ABSZURD-E AZ ABSZURD-DRÁMA?

A Tháliának köszönhető, hogy ezt a kérdést egyáltalán feltehetjük. A színház *Stúdiójában* mutatta be Samuel *Beckett Godot-ra várva* című színművét, azt a drámát, amely faltörő kosa volt az úgynevezett *abszurd*- vagy *anti*-drámának, az ellenszínháznak. Amikor 1953-ban Párizsban bemutatták, nemcsak a darab világsikere született meg, hanem ez az új fogalomé is. Az előadásból most többek között az is kiderült, hogy ezek az elnevezések félrevezetők.

Elég egy pillantás *Beckett* drámájára, hogy megállapítsuk, *kiindulópontja, alaphelyzete egyáltalán nem abszurd*. A *Godot* a várakozás, a reménykedés drámája. Alapvető emberi magatartásforma ez, mindennapos és hétköznapi élmény, egész életünket átfogja. Az élet úgy telik el, hogy állandóan várakozunk és reménykedünk. Ebben az égvilágon semmi abszurd sincs. De — mondhatná valaki — nem is erről van szó. Ezt az alaphelyzetet abszurdnak is lehet ábrázolni. Csakugyan lehet. *Beckett* úgy is ábrázolná? A darab két főhőse, *Vladimir* és *Estragon*, két ágrólszakadt csavargó. Elhagyott, kopár vidéken egy országút mellett — rongyosan, éhesen — várnak *Godot*ra, akiről nem lehet tudni egészen pontosan, hogy kicsoda. Számukra mindenestre a megváltást, a szabadulást jelentené, valamint, ami kiszabadítja őket nyomorúságos helyzetükből. De *Godot* nem jön. *Vladimir* és *Estragon* a darab elején még reménykednek, hisznek abban, hogy egyszer csak megjelenik. De mire a darab véget ér, már a két csavargó is tudja, hogy nem jön. Biztosak abban, hogy most már sohasem találkozhatnak vele. Mégis várnak rá. Reménytelenül és eszeveszetten várnak rá.

Világos, hogy itt nem egyszerűen a két csavargóról van szó. A két alak a modern emberi lét szimbólumaként jelenik meg a színpadon. Ilyenek vagytok, mondja *Beckett*, mint *Vladimir* és *Estragon*, ez a két csúszómászó csavargó, autóitok, pompás, fürdőszobás, központi fűtéses lakásaitok, kényelmes, civilizált életetek ellenére is. Ilyen mélyre zuhanva, ilyen nyomorúságban, ilyen kiszolgáltatottságban éltek. Ott álltok az elhagyott országúton, kietlen, sivatár vidéken, s vártok a megváltásra, a segítségre, tökéletesen és teljesen hiába, reménytelenül.

Abszurd ez?

Századunk szörnyűségei, a második világháború, Auschwitz és a többi modern pokol után? A kiszolgáltatottságnak, a nyomorúságnak ilyen mélységei után? Tényleg teljesen abszurd ez?

Beckett drámája a *mai valóságra, századunk valóságára épül*. Amit mond, sajnos, semmiképpen nem abszurd. Bár az lenne!

De — mondhatná újra valaki — az említett terminus technikusok a formára, a drámaépítésre vonatkoznak. Hogy az abszurd- és anti-drámának — s a *Godot*-nak is — nincs se cselekményük, se konfliktusuk. Igaz lenne ez? *Beckett* színpada tele van akciókkal, játékkal, csupa mozgalmasság az egész. Hogy ezek apróságok? Cselekménymorzszák, epizód-értékű töredékek? Hogy az egésznek nincs átfogó, nagy íve? Hogy a cselekmény, mint a kör vonala, önmagába tér vissza?

A *Godot*-ban tényleg senki sem ránt kardot, szereplői nem rontanak egymásra, hogy a közönség gyönyörűségére lemészárolják egymást. De azért a darab nem konfliktusmentes. A *Godot* szereplői a Sorssal viaskodnak. Az összeütközés köztük

és a Világ között jön létre, amely az örök várakozás kegyetlenül nyomorult állapotába kényszeríti őket. Természetesen egészen más ez az összeütközés, egyáltalán az egész drámai hangszerelés, mint a hagyományos intonáció. Beckett dramaturgiája sajátos. De bármennyire *szükségesen és végtelenen* jelentkezik is benne a tradícióktól való elfordulás, a folyamat, amely ide vezetett, már jóval, évtizedekkel előtte megkezdődött; a drámai tradíciók felbontása nem az „abszurd”-drámaírásból indult ki.

A *Godot cselekménye* például nem önmagába tér vissza. A várakozás motívumának visszatérése a darab végén nem szimpla ismétlés. Ahogyan a szimfóniában is lényegesen különbözik a főtéma másodszeri megjelenése a főtéma bemutatásától, a darabban sem ugyanaz a két csavargó magatartása a mű kezdetén, mint a végén. Mint már mondtuk, a darab elején még reménykednek, hogy Godot eljön. A végén viszont már csak várnak rá, de tudják, hogy nem találkoznak vele. A várakozásnak ez a teljes reménytelensége egészen más, mint a kezdet reménykedő izgatottsága. A dráma tehát *egyáltalán nem ott végződik, ahol elkezdődött*. Cselekményének íve nem önmagába tér vissza.

De ha ez így van, mi marad abból, amit az anti-dráma, abszurd-dráma és elienszínház elnevezések jelentenek? *Nem marad semmi*. A Thália Stúdió előadásából éppen az bizonyosodott be, hogy a *Godot par excellence* színpadi mű. Olvasva nem annyira világos, mint színpadon látva, hogy se egészében, se részleteiben nem abszurd-darab ez. Ilyen elemek nincsenek is benne: tartalma, mondanivalója közvetlenül, nyilvánvalóan tárul fel a nézők előtt. Megírási módja sem abszurd; tökéletesen megszerkesztett, minden részletében kimunkált, bravúrosan komponált dráma. Hogyan lehet ezt az ízig-vérig színpadi alkotást ellenszínháznak nevezni?

Mindaz, amit elmondtunk, egyáltalán *nem* azt akarja jelenteni, hogy Beckett mondanivalójával teljesen és tökéletesen egyetértünk. Erről szó sincs. Az író filozófiája kegyetlenül és végtelenen pesszimista. Az emberi cselekvést, amely a szabadulást meghozhatja, *lehetetlennek* érzi. Az ember — mondja — képtelen az értelmés cselekvésre, csak a várakozás vagy a halál áll előtte, s a menekülést, az igazi szabadulást tulajdonképpen csak a halál jelentheti.

Mi tudjuk, hogy az emberen csak az értelmes cselekvés segíthet és segített is eddig mindig. Az ember tud és képes cselekedni. Beckett humanizmusa — kétségtelesen szereti és sajnálja az embert — éppen a cselekvés lehetetlenségének hirdetése miatt *valójában antihumánus magatartás*. Nem segít, hanem ront: a belenyugvás, a tehetetlenség érzését ébreszti fel és erősíti az emberekben. Pedig valójában csak a cselekvés segíthet: az szabadíthatja ki az embert nyomorúságából.

Aztán azt sem fogadhatjuk el, hogy Beckett csavargóiban az örök ember szimbólumát kell látnunk. A szituáció, amelyet az író drámájában felrajzol, *csak átmenetileg lehet valóságos*, s nem az ember örök sorsaként. De Beckett nem ennek az állapotnak átmenetiségét, hanem állandóságát, változatlanosságát, mozdulatlanosságát és mozdíthatatlanságát hangsúlyozza. A darab a kapitalizmus viszonyai között született, mondanivalóját ennek a világnak a brutális hatásai születték. Beckett azonban tévedett, amikor ezeket a hatásokat és élményeket abszolútizálta, kozmikussá növesztette. *Csak az ember állapotának egy átmeneti szakaszát ragadta meg és fejezte ki. Nem az ember örök sorsát.*

NÉPSZÍNŰ — MAI SZÍNPADON

A népszínmű körülbelül a század elején halt meg, abban az időben, amikor *Kacsóh* megírta a *János vitézt*, *Gárdonyi* pedig *A bort*. A halottat a magyar színház és az irodalom nagy alakjai közül senki sem siratta. Talán csak *Hevesi Sándornak* jutottak könnyei a népszínmű számára. Ebben a műfajban — írta 1916-ban a *Pesti Naplóban* — a „népies Magyarország ideája” jelent meg a színpadon. Nem is tekintette véglegesnek a népszínmű eltűnését; szerinte a műfaj csupán tetszhalott. „Elképzélhető — írta —, hogy a régi népszínmű jelesebb darabjai újból feltámadhatnak a színpadon, s bár semmi esetre sem abban a stílusban, amely az élethűségnek és a realitásnak a bélyegét akarná rásütni a fantáziának és a szépségnek e kedves alkotására.”

Amikor a lapok hírül adták, hogy a Thália — *Örkény* István átdolgozásában — színre viszi *Tóth Ede A falu rossza* című népszínművét, a műfajnak ezt a talán csakugyan legjelesebb darabját, melyet annak idején a Nemzeti Színház száz arannyal jutalmazott, a hir riadalmat okozott. *Göndör Sándor* és *Finum Rózsi* újra színpadra lép? Talán csak nem Hevesi intenciói szerint akarja a Thália színpadra vinni *A falu rosszát*?

Amikor a Thália bemutatóján az érdekes színházi élményre éhes és izgatott közönség előtt felment a függöny, még úgy látszott, csakugyan erről van szó. A díszletek mézeskalács stílusúsága, a galambdúcos, pirus cserepes parasztház, az ünneplős-sujtásos ruhában megjelent szereplők mind ezt igazolták.

Aztán kiderült, hogy nem „igazi” népszínmű előadás következik. Se az átdolgozó, se Kazimir Károly, az előadás rendezője nem ezt akarja. Hanem mit? A népszínműnek, mint színpadi, irodalmi alkotásnak a szatíráját, karikatúráját? A szatíra akkor érdekes, ha élő, eleven célpontra lő. A népszínmű viszont több mint fél évszázada halott, azóta régen porrá omlott össze.

Hogy az előadás szándékait, tendenciáit megértsük, egy filmből, az érdemtelenül, de kétségtelenül csúfosan megbukott *Délibáb minden mennyiségben* című filmből kell kiindulnunk. Miért is bukott meg ez a film? Azért, mert azt az „ünnepi magyarságot” karikírozta, amelynek éppen a népszínmű állított oltárt. Az „aranyló húsleves” és ennek az idealizált, hamis életérzésnek és izlésnek számtalan más rekvizitumát tette gúny tárgyává. A közönség egy része halálosan megsértődött. A film bukása furcsa módon azt bizonyította, hogy a film jó volt, s hogy csakugyan élő, eleven célpontra lőtt. *A népszínmű ugyanis csak mint színpadi produkció halt meg. Az az életérzés és izlés azonban, amely annak idején élte és sikereit táplálta, ma is él.*

A Thália Falu rosszá-ja mondanivalójában, filozófiájában a *Délibáb színpadi variációja*. Nem a régen elporiadt népszínműre lövöldöz tehát szatírájának nyilával, hanem egy ma is élő izlést és magatartásformát tesz nevetségessé. Ez a tendencia teszi ezt az inkább valamiféle *különleges kabaréra*, mintsem egy szabályos darab előadására emlékeztető színházi előadást *jelentőssé és egy közönséges vidám estnél jóval figyelemreméltóbbá, jelentékenyebbé.*

A Tháliának ez az előadása arra példa, hogy egy színház, ha akar, *nagyon kanyargós és messziről induló úton is eljuthat a mába*. Ez talán ennek a produkciónak legfőbb tanulsága.

ÖKRÖS LÁSZLÓ

ÜTON

(V. ROZOV SZÍNMŰVE A SZEGEDI NEMZETI SZÍNHÁZBAN)

A sztori ismerős. Egy fiatalember lázadozik, majd megjavul. Ebben segítségére vannak: egy partizán nagybácsi, egy szerelmes kislány és a társadalom. Ahogy ezt már megszoktuk az 50-es évek filmjein és regényeiben.

Csak vannak különbségek is. Frissen érettségizett hősünk problémája: elsajátította a problémamentes szocialista társadalomról szóló tanítást, kitűnő logikával rendszert kovácsolt belőle, s mivel rendszere a tökéletességre épült, első adandó alkalommal összeomlott. (Vova már a darab elején vagy jó vagy utolsó gazember akart lenni, és fejlődésének egyik csúcsa, mikor egy motorkerékpár zötyögő nyergében megérti tökéletesség-igényének tarthatatlanságát.) Hiába próbálkozik azzal, hogy modern polgári filozófusoktól kapjon választ problémáira, s elfordul a tudománytól is, amelyről azt tanulta, hogy nem öncél, hanem társadalmi hatóerő, tehát felelősségre vonható a társadalom hibáiért. A sztálini idők alatt megroppant szüleinek nem sok tekintélyük van előtte, hisz a tökéletesség mértékén ők is jóval alul maradtak. Minden nevelést eddigi tapasztalataiból kiindulva szent cél érdekében történő kegyes hazugságnak tart. Így kergeti vissza Moszkva felé a transzszibériai vasútvonal mentén gyalog, pénz nélkül a partizán nagybácsi által szervezett inkább lelkes, mint okos expressz-nevelő kollektíva, és az utolsó ratió-ként kilátásba helyezett pofon.

Hogy Vova nem jut vissza a régi életébe, hogy nem süllyed még mélyebbre, ez mostoha unokatestvérének, a melléje szegődő Szimának köszönhető, aki előbb kötelességből, félelemből, majd kényszerből, végül szerelemből követi. Mikor Vova elveszti Szima vasúti jegyét, megfosztja önmagát korábbi „nem tartozom senkinek” álláspontjától: most már ő felelős érte. Szállást, ennivalót, pénzt kell szerezniük, a munka tehát már közvetlen célt kap. A társadalmi visszasságokon sem tud esztelenül legyinteni, mert már saját bőrére megy. Szima minimális, de reális programot adott Vova fellengzősen kozmikus méretű céljaihoz. Szimának köszönhető, hogy majd nem tudják más székepszisbe visszarángatni a társadalom negatív jelenségei sem.

Szima funkciója még az is, hogy tanúja lesz Vova tragikus vétségeinek. Előtte lesz handabandázó, nyegle kölyökké, amikor félvállról beszél a béke kérdései iránt érdeklődő bakterral (aki a háborúban vesztette el feleségét és gyermekét, és egy

égő tankban jó idegeit), előtte mondja Vova, a fiatal kőművesnek, hogy ő a toronyház tetején is kipróbálná a bátorságát. Éppígy a lány előtt kénytelen feltárni vétségei után egy darabot öngazolásul sokat takargatott önmagából: „ha valaki azt mondaná: engedd magad apró ízekre széttépní, akkor nem lesz háború!, egy nyikkanás nélkül engedném magam...”, de abban van a hülyeség, hogy az égvilágon nem tudhat senki semmit”. És előtte hordozza lelkiismeret-furdalását, amely éjszaka felzavarja az ismeretlen állványokra, hogy igazolja maga előtt: nem miatta zuhant le társa. Ekkor — s részben új környezetének hatására — érti meg, hogy az élet nem tűri a felelőtlen hősöködést. Nem lesz belőle végül sem mintafíú, de lépett egyet előre. Úton van.

Az alapkonfliktus reális, elevenbe vág, csak nem túl mélyen. A személyi kultusz utóhatása sajnos, többnyire nem Vovákat produkál. Vova lelkületében ugyanis semmilyen torzulás nincs, csak egy külső, levethető, goromba burok nőt rajta. A történet maga nagyon életszerű, de színpadon nem életet, hanem drámát szeretnénk látni. A jó drámai konfliktusnak csak összetevői tipikusak, erőssége felfokozott. Rozov pedig inkább tompít, mint kiélez. Ezért küldi pl. hőst Szibériába, ahol a szovjet társadalom legragyogóbb perspektíváit láthatjuk, ezért választ hősenek kamaszt. Pedig az itt felvetett kérdés nem teljesen kamaszprobléma.

A rendező egyik érdeme mégis a darabválasztás. Rozov említett hibái ellenére számunkra is sokat mond. Bozóky István előtt főproblémaként a darab filmforgatókönyv jellege állt, s a rendező legnagyobb érdeme, hogy a formai és tartalmi buktatókat *új utakon* legyőzve vitte színre és diadalra a darabot.

A hagyományos utak óriási technikai apparátust követeltek volna. S mivel a színpad nem tudja utánozni a kamera kiemelő funkcióját, a technika megölné a színpadon az embert. Ennek elkerülésére építette meg Bozóky Székely Lászlóval ezt a színpadot, ahonnan minden egyedi tárgyat száműztek, csak letisztult geometriai testek maradtak, többszörös funkcióval: asztal, ágy, vonatülés, szék, sofőr-fülke, fűrészbak stb. A színpad közepén levő díszletfal hol magas épület, hol állomás, a mellette szabadon függő koronggal együtt rájuk vetítik a cselekmény idejének és helyének fénymeghatározóit. Tehát nappal erős sárgás fény a korongon, éjjel halvány ezüstszürke, a martin mellett pedig a fal kap vörös fényt.

A szereplők bőven éltek a pantomim eszközeivel. Kényszerítve is voltak rá, mert kiűzve a darabra ártalmas technikai felszerelést a stílusterés elkerülése végett, a szereplők ruházatán kívül minden kellék eltűnt a színpadról. A színészekre fokozottabb követelmény hárult. Kevesebbet deklamáltak, és többet játszottak, hisz meg kellett játszani környezetüket is, hogy megértessék azt, amit mondanak. És hogy milyen különbség van *elmondott* és *eljátszott* szöveg között, arra legjobb példa a Vova és Pável között lezajló motor-párbeszéd. Az itt elhangzó két mondat („Az élet akkor szép, ha tiszta” — „Tökéletesen egyetértünk”) konvencionális formában a maga ünnepélyességével elviselhetetlenül hazuggá lenne, a szerzői utasítás szerint megépített naturalisztikus színpadon viszont a részletek (a motorkerékpár pöfögése stb.) elfednék a lényegét. Így pedig jó neveltünk az elképzelt nagy huppanásokon, és a következő párbeszédet hallhattuk: Vova: (két kézzel belekapaszkodva társa kabátjába, füléhez pipiskedve mondja) Az élet akkor szép, ha tiszta. Pável: (tekintetével az út kátyúit keresi, fejét alig fordítja oldalra, és a „motorzajt” túlharsogva elordítja magát): Tökéletesen egyetértünk. (Újabb zökkenő, kanyar, és folytatódik tovább a beszélgetés.)

Ugyancsak részben a rendező érdemeit örökbíti Aldobolyi Nagy György zenéje. Ugyanis funkcionális beállítás a valószínű a rendezőtől származik. Bozóky nem szereti a fölösleges ismétléseket, egyszerre lehetőleg egy eszközzel dolgozik. Pl. állnak a fiatalok egymással szemben, arcuk és szavaik közömbösséget mutatnak, de közben megszólal ébredő szerelmük visszatérő dallamotívuma és megértjük a közömbösségük látszatvoltát. Aldobolyi zenéjének szerintem legnagyobb érdeme: művészi alázatossága, amellyel a színpadi produkció egészének alárendelte magát.

És a szereplők? A darabnak tulajdonképpen csak két hőse van. Vova, mint láttuk, intellektuális figura, de ugyanakkor kamasz is. Ha a színész Szabó Kálmán egy pillanatig saját egyéni gondolatait hallja szövegéből, és megfelelkezik kamaszvoltáról, oda a hős hitele. De nem feledkezik meg.

Szabó olykor vitatkozik is a szerzővel. Amikor nagybátyja először ledisznozza, neki szomorúan kellett volna mondani a „tudom”-ot. Ő e helyett kissé elégedett mosollyal mondta. Mert Vovának egy kicsit tetszik is a felvett póz. A toronyház tetejéről lenézve szerep szerint Vova csendesesen szól: „nem én voltam az oka”. Szabó megismétli a mondatot és továbbkiabál: nem én öltem meg!... Szabó a darabban létrejött megnyugvás helyett az úgy lelkiismeretileg befejezhetetlenség-

gét hangsúlyozza. Remekel az érzelmét ritkán eláruló fiú szerepében, amikor édesanyja elmegy az ágya mellől, s egy pillanat alatt végbemenő mozdulattal eljártssza a fiúból kitörő sírást, s az utána történő lassú elalvást. A fiatal színész kétség-telenül eddigi művészetének csúcsát érte el.

Demjén Gyöngyvér Szimája elbűvölő volt. Szima harmonikusan illeszkedik a világba, nem hordoz konfliktust, és soha nem mond alapigazságokat. Az ő feladata: apró nüanszokban bemutatni azt a nőt és embert, aki visszahozza Vovát az életbe; és finomná, poétikussá tenni szerelmük előttünk kibontakozó történetét. Nézzünk egy emlékezetes pillanatot: A lány hosszú betegség után egy reggel felkel az ágyában. Nézegeti hosszú hálóinge alól kikandikaló lábujjait, majd párnája alá nyúl és előveszi a nevezetes pár cipőt, fölhúzza, járni próbál, majd a beérkező nővér karján diadalmasan megteszi hosszú idők óta első önálló szükséges kivezető lépéseit. És felzúg a taps. A folyóba futáskor csak egy pillanatra kapja vissza a „hideg vízből” a lábát, és rohan tovább. Vagy amikor fölfedezi, hogy lapos sarkú cipőben még könnyebb sétálni, megelégedezik csúffá tett cipőjéről, elmélyülten sétálgat a színpadon.

Az epizódokról sajnos nem tudok írni. Nagyon sokan vannak. Többen, mint ahány színész. Úgyhogy az előadásban az egyetlen szürke foltot néhány halványan előadott hárommondatos szerep keltette. Legalább megérezhettük, hogy a darab szempontjából mit jelent a többiek kitűnő játéka.

Végezetül annyit szűrhetünk le, ezúttal mindenki úton van. Rozov, színházunk műsorpolitikája, Bozóky István, Szabó Kálmán és társai. A legjobb úton.

RIGÓ BÉLA

PIROSTÖVÜ NÁD

TV-FILM MOCSÁR GÁBOR NOVELLAIBOL

A címadó novella tömör, jól koncentrált írás. Főhőse, Murin Béla, egy kezdő szövetkezeti elnök, nemrég még járási instruktor, szembekerül Borsaival, egy másik termelőszövetkezet elnökével, akinek fő vezetési módszere a gátlástalan haszon-szerzés és üzletelés. A konfliktus e körül, ezzel kapcsolatban bontakozik ki, erőteljesen, hitelesen, egy pillanatra sem sémaszerűen.

Az ábrázolás izgalmasságát, feszültségét mindenekelőtt az adja, hogy az író Murin Bélát vizsga elé állítja. Emberségből, erőből, értelmességből, hogy úgy mondjuk, „vezetői állóképességéből” kell az új elnöknek vizsgáznia. S nemcsak az olvasó, hanem a novella többi szereplői előtt is. Murin minden lépését, minden szavát vigyázva figyelik vezető társai és a tsz-tagok is. Mit csinál, hogyan vizsgálják majd az új elnök? S a próba kemény. Múnnak ugyanis nem valami elvont moralitás szempontjából kell megállnia a helyét, hanem közben valóságos anyagi és gazdasági érdekeket is képvisel: üzletet köt. Az új elnök kiállja ezt a nem: könnyű próbát. Morálisan is és anyagi szempontból is győz. Ellenlábasa, Borsai, mindkét szempontból alulmarad: a fényesnek látszó üzlet, amelyre olyan nagyon készült, végül is nem sikerül.

Borsai kudarcában a pillanatnyi fiaskónál többet mutat meg az író: a későbbi nagyobb és végleges bukást is érzékelteti. Mégis, azt hisszük, egy ponton ezzel kapcsolatban erősíteni kellett volna az elbeszélés problematikájában annak a kérdésnek, hogy Borsai mire megy üzleti módszereivel, mit szól hozzájuk szövetkezetének tagsága. Ez a gátlástalan vezetési politika ugyanis olyan konfliktusokat hordoz magában — éppen azért, mert a tsz a mezőgazdasági nagyüzemek egyik sajátos formája —, mely előbb-utóbb saját anyagi sikereit is megsemmisíti.

A képernyő elé azzal a meggyőződéssel ültem, hogy a filmváltozat ebben az irányban bővíti ki majd a novellát. Nem ez történt. Szőnyi G. Sándor, a forgatókönyv írója és egyben a film rendezője, nem ezzel kapcsolatban érzett hiányokat. Egyszerűen kevésnek találta a novella anyagát. Ezért az eredeti történetet más Mocsár-novellákkal egészítette ki. Rögtön mondjuk meg, nem akármilyen novellákat fűzött össze. Mocsár Gábor a termelőszövetkezetek vezetésének problémáiról — Murin Béla alakja köré — egy egész ciklust rajzolt. A Pirostövü nád filmváltozatában ennek a novellasorozatnak az anyaga elevenedett meg. A *Fecskék és Miatyánk* és az *Ezek a Hollók* alakjai, problémái jelentek meg — a címadó novella történetének keretében — a képernyőn.

A tartalmi elmélyítés helyett Szőnyi G. Sándor tehát a tematikus kiegészítést választotta. Intenzitás helyett extenzitást. Ennek nem örülhetünk. Annak

ellenére sem, hogy a tartalomnak ez a felhígítása nem semmisítette meg a novellák eredeti anyagának erőteljes életszerűségét, érdekességét. Ezek a novellák ugyanis bátran és őszintén feltárják a termelőszövetkezetek életének konfliktusait. Ennek az életanyagnak az érdekessége, izgalmassága eltakarja, elfeledteti a rendezőnek azt az alapvető tévedését, hogy ezeknek a novelláknak az összefűzése végeredményben *formális*. A vezetés módszereivel vergődik ugyan mind a három, de annyira más konkrét életanyag kapcsán, hogy tartalmi azonosságról tulajdonképpen nincs szó. A keret a Pirostóví nád; a másik két novella anyaga úgy hat ebben a történetben, mint a cselekmény sodrásának erőszakos késleltetése. Az újabb és újabb problémák megjelenése oldja a címadó novella sűrűségét, intenzitását.

Hogy a tévé filmje mégsem keltett csalódást, hanem a nézők nagy tömegében megérdemelt elismerést váltott ki, az a novellák becsületes problémafeltárásán, életszerűségén, hitelességén kívül elsősorban a filmben játszó kitűnő színészeknek köszönhető. Az alakítások valóban mindent „kihozta” a szerepekből, amit csak lehetett. E tekintetben mindenekelőtt *Avar* István Murin Béláját kell kiemelni. Murin pozitív hős, a szó legnemesebb értelmében. Mégis egész világ választja el a pozitív hősnéktől az értelmezésétől, amely sokáig ehhez a fogalomhoz kötődött. Talán legfőképpen azért, mert Mocsár nem a sikert, nem a végeredményt ábrázolja — egy időben pozitív hős enélkül elképzelhetetlen volt —, hanem azt a nehéz, küzdelmes utat, amely ehhez a győzelemhez vezet. Hogy mikor? Nem tudjuk. Csak abban lehetünk biztosak, hogy nem azonnal és nem egyszerre. Nos, *Avar* alakítás azért nagyszerű, mert ennek az útra találásnak a nehézségeit ábrázolja. Az ő Murin Bélája küzdő, a küzdelmet, a küzdés gondját vállaló ember.

Borsai színesebb, látványosabb egyéniségét *György* László alakításában láttuk. A szerep — minden színésze, látványossága ellenére — rosszabb, mint *Avaré*. A figura nem egységes. A film szerint például — a novellában erről nincs szó — 500 kéve nádat ad „nászajándékba” egy traktoros feleségének, abban a reményben, hogy hátha a nő egyszer majd ezért lefekszik vele. Nem ilyen ember ez a Borsai! Ez mindig biztosra megy, üzletben, szerelemben egyaránt. Ilyen kockázatot, mint e nászajándék „sikerének” teljes bizonytalansága, nem vállal. György László azonban e hibák ellenére is szerencsésen megtalálta azt a kedélyeskedő, jópofáskodó, cimboráskodó alaphangot, amelyről elindulva ennek a Borsainak a lényege legjobban kifejezhető. S az alak — a forgatókönyv ügyetlenségei ellenére is — egységesnek, karakterisztikusnak hatott.

A többi szereplő közül ki kell emelnünk még az öreg Tilkászt bemutató *Bánhidi* Lászlót. A szerep — hálás volta ellenére is — veszélyeket hordoz magában. Könnyen operettfigurává válhat. Bánhidi ezt szerencsésen elkerülte, még hozzá anélkül, hogy az alak színességéből, érdekességéből valamit feláldozott volna.

A szolid, bizonyos mesterségbeli színvonalon mozgó felvételeket *Mestyán* Tibor készítette.

Ö. L.

Kondor Béla rajza

TANULMÁNY

VÖRÖS LÁSZLÓ

NAGY LÁSZLÓ

Már nem sokkal első jelentkezése után úgy beszéltek róla, mint felszabadulás utáni új líránk egyik legegységibb hangú és legnagyobb tehetségű költőjéről. Az azóta eltelt idő, a közben megjelent verseskötetek az eredetiség és tehetség vonatkozásában mindenben igazolták az első benyomások várakozását: Nagy László valóban mai költészetünk legelső vonalába emelkedett, gazdag, sokszínű líránkban előkelő és külön hely illeti meg.

Mégis, az összkép más lett, mint amit az indulás sejtetett. Nemcsak a költői hang és tehetség bizonyult különlegesnek, hanem a megtett út is, ennek a sajátos — bár költészetünkben korántsem teljesen egyedülálló — pályafutásnak minden ellentmondásával együtt. Költészetének vitathatatlan értékei mellett ez a tény is arra ösztönöz, hogy most, új kötetének megjelenése után egész eddigi pályaképét felmérjük.

„En amit tapasztaltam elég lesz ezer évre” — írja egyik szép költeményében, hangot adva annak a gondolatnak, amely sok más kortársánál is kifejeződik az összetorlódtott idő, a meggyorsult változások, a sorozatban átélt nagy jelentőségű történelmi események nyomán. Már első verseinek születése is ilyen, sok tapasztalatot hozó, nagy történelmi átalakulásokat érlelő időre, a háború utolsó éveire esik.

Ezeket a költeményeket utólag, válogatott verseinek gyűjteményében, a *Deres majális*ban jelentette meg, némi átformálással. Mégsem tartjuk irreálisnak úgy tekinteni rájuk, mint költészete első korszakának valódi termékeire, hű kifejezőire. Nemcsak azért, mert ebben a költő vallomása is megerősít: „A verseken itt-ott vigyázva javítottam. Néhol szócserékkel, új címekkel, strófák elhagyásával segítettém rajtuk. A javítások tartalmi s formai, ritmusbeli lényegüket nem érintik”; hanem azért is, mert ezek a költemények — elemzésük erről győz meg — valóban külön egységet alkotnak eddigi életművének egészén belül, az azonosságok és különbségek bonyolult szálaival.

A paraszti származás, környezet, a „mesék és balladák közt, a bájolók parancsoló ritmusában, a házra támadó regősénekek niagarájában” való nevelkedés már eleve predestinálja — főleg az indulásnál — a népies hangvételt, népköltészeti formát. A legszembetűnőbb azonban az, hogy már a *Deres majális* legelső verseiben sem annyira a népköltészet konvenciói befolyásolják Nagy László költői mondanivalóját és szemléletét, mint inkább ez utóbbi rendeli alá magának, használja fel és módosítja is egyben a népköltészet tartalmi és formai elemeit. Már ekkor megtalálható a hagyományosnak és a modernnek az a sajátos összeötölvözése, amely egész költészetére jellemző.

Szemléletében mindennapi életének tárgyi motívumai lépten-nyomon megjelennek. A por, az égitestek, virágok, fák, gyümölcsök, állatok, különösen a ló nagyon gyakran előfordulnak, lírája mégsem válik leíró jellegűvé. A természeti képek, tárgyi elemek — legtöbbször megszemélyesítés útján, ill. metaforaként — önmagukon jóval túlmutató jelentést hordoznak, az emberi viszonyok, a társadalom, a háború művészi kifejezőivé lesznek:

*Pirosra dagadnak
zöld vesszőn a bimbók,
korhadt fán véresre
megernek a ringlók.*

*Üstökös tündököl,
hallik suhogása,
vérhörpülő fejét
hajtja vértócsákra.*

(Üstökös tündököl)

A természet ilyen költői „elemberiesítése” a lírában elég általános jelenség — elég csak József Attila és Radnóti Miklós költészetére utalni —, Nagy Lászlónál mégis különös figyelmet érdemel, mert nála ez nem költői látásmódjának végső fázisában jelentkezik, hanem mint annak alapja, kiindulópontja.

A természet emberi átlényegítése ugyanis Nagy Lászlónál rendszerint együtt jár — akár a megszemélyesítés vagy metafora eszközeivel, akár más módon — a természeti képek felnagyításával. A közönséges tárgyak elvesztik közönséges arányaikat, gigantikus méreteket öltenek. Igaza van Diószegi Andrásnak, amikor azt írja, hogy „bármennyire hihetetlennek tetszik is a köznapi, nem költői gondolkodás előtt, de Nagy László számára a tulajdon élete, a józan tapasztalati valóság jelenik így meg. Mindazok a dolgok, amelyekkel összetalálkozik, a modern élet számtalan új élménye, konfliktusa mind-mind költői képpé, metaforává, s végső soron mitológiává érzékiesül.” (Kritika 1965. 11. sz.) A jelenségek intenzitása, a tárgyak méretei óriásra nőnek Nagy László szemléletében már ekkor is, ezzel együtt hallatlanul felfokozódik a mozgalmasság, a dinamizmus is:

*Égre dob deszka-kaput,
zöld ággal hozzánk befut,
villámozva ragyog szőre,
nyargal megáldott mezőre.*

*A sok kéve égre zúg:
felröbentett aranylúd,
sirok értük, mint a leány
háborodott libák után.*

(Vihar)

A méretek ilyen arányú felnagyításában, a valóság képeinek folytonos metaforává alakításában, a versbeli mozgalmasság felfokozásában már önmagában is van valami látomászerű. Még inkább, ha ez a monumentálissá növesztett s emberi tulajdonságokkal átszótt tárgyi világ csak alap, illetve háttér a direkter látomás számára, angyal, ördög, holtak megjelenítésére:

*Holtak felkelőben
lengnek lepedősen,
virágról virágra
lépnek vakmerően.*

(Holtak felkelőben)

A valóság és látomás ellentmondás-egységét szolgálják a poláris hangulati és méretbeli elemeket egybefogó képek is, mint a nagynak, hátborzongatónak, és a kicsi, kellemes szépségnek asszociálása az előbbi idézetben; másutt pedig így: „S valahol vér csörög / fűre, ibolyára.” Rokon ezzel az a költői fogás is, hogy a realitás sokszor bravúros asszociációval közvetlenül vált látomásba (Ősi jajgatás), vagy az elvont csap át a konkrét napi életet, pl. a háború utáni nincstelenséget felvillantó képhe.

*Torony felett ezüst félhold
hirdeti a pogányságot,
döglött lovak farka lobog,
felhők lengnek: üres zsákok.*

(Háború után)

Nagy László első költői korszakának legsajátosabb jellemvonását az adja, hogy ez a költői képekben megnyilvánuló belső monumentalizálás mindvégig dalszerű, terjedelmében kis kompozícióban ölt testet, ezzel is erősítve a tartalommanensen benne levő nagyfokú hangulati, érzelmi feszültséget. A zárt, kis forma erős kézzel fegyelmezi a kozmikus szférákba röppenő fantáziát, megóv a szertelen csapongásoktól. Nagy László a rövid formában rendkívüli tömörséggel, szigorú költői logikával egybekapcsolt gondolatgazdag képekkel tud sokat elmondani, megéreztetni. A háború előidézte nyomor nagyságát aligha lehetne tömörebben, plasztikusabban és művészebben kifejezni ennél a két sornál:

*de a nyomor parancsol itt,
melle csupa kitüntetés.*

(Elfogynak a fák)

„Aranytorkom porral van teli” — sűríti össze egyetlen expresszív képbe A Hortobágy poétája mondanivalójának lényegét, s mennyi érzelmet ébreszt a háború pusztításának ezzel a nagyon szemléletes érzékeltetésével is:

*A lángok ujsa égre esküdött,
most kulcsolódik két házsor fölött!*
(Lánglakodalom)

Nagy László 1944-ben, 45 elején írt verseiben a háború konkrét képe aránylag nem sokszor fordul elő. Olyan költői egyéniség ő — Diószegi is utal erre —, aki-nél nem a pillanatnyi élmény formálódik verssé, hanem a valóság benyomásainak egész sorából absztrahálódik a költemény, így reagálva érzékeny műszerként a legfontosabb korproblémákra. Ekkori verseiben sem elsősorban a háború közvetlen eseményeinek képe van benne (bár van ilyen költeménye is, pl. a *Lánglakodalom*), hanem az a rettegéssel, vérrel, félelemmel telített háborús atmoszféra, amely valóban eltöltötte ekkor a lelkeket. Ennek a légkörnek kifejezésére a látomásos, mitológikus ábrázolásmód nagyon alkalmas. Az arányok felbontása, a kozmikus méretek, az átszemélyesítéssel szinte kísértetiesé tett természet, a tartalom és forma közti feszültség kiválóan visszaadja egy felborult világrend emberének szorongását a háború démoni táncában:

*A balszerencse paripája
ránknyerít, közénk települ,
elmenekülnek a virágok,
és a lányszalag elrepül.*

*Arany kis libáim zsbongtak
s megannyi holtra szédült már,
fehér anyjuk csavargó céda,
csattogó fürdője a sár.*

(A balszerencse paripája)

A félelmetes erők, a rossz, a gonosz, a hátborzongató nyer itt művészi kifejezést, s szinte valamennyi ekkor írt versében. Ezzel párhuzamosan hangot kap a hidegnek érzett világból való menekülés vágya, szintén jellegzetes szemléletmódján. Égre lábóló lovával akar kivágtatni a világból (*Fehér lovam*), vagy az „álomban élni szép, a valóból elég” nosztalgijával. Költői világlátásával is mint-ha a valóság megszépítését s ezáltal elviselhetőbbé tételét akarná szuggerálni önmagának. A hangulati kontrasztok nemcsak pusztán hatásos kifejezőeszközök nála, hanem — úgy tetszik — mélyebb alapjuk is van: minduntalan az élet szépségeit keresni, még a félelmetes, romboló jelenségekben is gyönyörködtető mozzanatokot felfedezni, ha mással nem, a költői fantázia segítségével. Már itt megtalálható költészetének az a sajátossága, ami legszebben és legszemléletesebben később, *Gyöngyszoknya* c. költeményében ölt testet. A pusztító valóságjelenség sokszor olyan kép, képrendszer, vízió keretében jelenik meg, amely esztétikailag szép elemeket is tartalmaz: a bombázók kondenzcsíktja úszó fátyol, a tomboló tűz menyegző, lánglakodalom.

A lázadás a „hideg világ” ellen, a nosztalgia más élet után jól tapintható e versekben, de mindkettő elvont. Arról tanúskodnak e költemények, hogy költőjük — bár mélyen keresztül szűri magán a kor általános érzéseit — távol áll még a társadalmi harcban való tevőleges, konkrét beavatkozástól mind a jelen, mind a jövő vonatkozásában.

Ez a magatartás a háború utáni első években is jellemzi Nagy Lászlót. A *Vihar* szimbolikus értelmű záró strófáját erre a passzív szemlélődésre vonatkoz-tathatjuk:

*Vihar múltán nincs erőm
robotolni dúlt mezőn,
bomlott kévét nem kötözök,
inkább gyászba felöltözök.*

„A nagy társadalmi és történelmi változás ekkor még nem, vagy alig vált ihlető élményévé” — írja Illés Lajos (Új Írás 1965. 10. sz.). Valóban, a közvetlenül társadalmi vonatkozású témák ekkor is csak elvétve jelennek meg költészetében, s olyankor is az élet sötétebb oldalairól, a hadifoglyokról, háborúban eleset-tekről ír (*Októberi napló, Meszelő gyászmenyecskék*).

Az *angyal és a kutyák* ciklus hanyatlást jelent, még pontosabban: az adott költői szemlélet és eszközök lehetőségeinek kimerítése. Ezeknek az éveknek általános érzelmi légkörét már megközelítően sem tudja visszaadni. Elvontsága és egyoldalúsága, amellyel a borús érzéseket, a szorongást ragadta meg, és fejezte ki, itt már kirívóvá válik. Annak ellenére, hogy a költői látásmód, a művészi eszközök semmit sem változtak, költészetének színvonala mégis esett, mert az idő lépett túl rajta. Pedig nagy tehetségét ez idő tájt írt versei is cáfolhatatlanul bizonyítják. Kiváló asszociáló készsége, költői képeinek gondolati telítettsége, tömörsége legszebben talán egyik szerelmes versével illusztrálható:

*Ó csodálatos jégvirág,
táncolva megdermedt leány,
fátyolos, csipke-kombinés
napvilágomnak ablakán.*

*Csillag-kripta a két szeme,
kialudtak a csillagok,
lángudvarukba éjjelre
meghíva nem ballaghatok.*

*Ó csodálatos jégvirág,
mi lesz így velem s teveled?
Ha rádlehelek: tovatűnsz,
ha megbüvölsz: megdermedek.
(Ó csodálatos jégvirág)*

A nagy változás 1947-től, Budapestre kerülése után érlelődik költészetében. Az aktív társadalmi tevékenység, a szocialista lelkesedés, a jövőben való kétségek nélküli hit olyan új elemek gondolatvilágában, amelyeknek feltétlenül gyökeres változást kellett előidézni lírájában.

Ennek az átalakulásnak két olyan külső megnyilatkozása van, amely jelzi az egész belső problematikát. Első verseinek megjelenésekor úgy üdvözlik őt, mint aki feltűnést keltő, friss, eleven népi hanggal, újszerű szemlélettel tör be líránkba, ugyanakkor első kötetébe (*Tűnj el fájás!*) 1947 előtti verseinek túlnyomó részét nem vette fel. „Első kötetem összeállításakor, 1949-ben, a költészetről vallott fölfogásom, s valamiféle szégyenérzet zárta el javarészüket a megjelenéstől!” — írja a *Deres majális* utószavában. A versek azt bizonyítják, hogy az eseményeket kívülről szemlélő pozíciót, a passzív magartást és — minden szépség iránti fölékonysága ellenére meglevő — sötét színekre reagáló érzékenységét küzdötte le költészetéről alkotott új fölfogásában, de megtartotta mitologizáló szemléletét és a külső formát, sőt ezt tovább is fejlesztette. (Részletesen elemzi ezt Kiss Ferenc: *Alkotás vagy öncsonkítás?* c. tanulmányában. Kortárs 1960. 7. sz.). Ezt a költői periódusát tehát az a törekvés jellemzi, hogy régebbi, eredeti költői látásmódját és eszközeit a megváltozott viszonyok közt új tartalommal töltse meg.

Ennek a kísérletnek legkimagaslóbb alkotása a Nagy Lászlóról szólva napjainkban is sokat idézett *Tavaszi dal*. Valóban egyik legszebb, s eszmeileg is egyik legelőreemutatóbb költeménye ez. De nem is áll egyedül, melléje olyan más írások is sorakoznak, mint pl. a *Zuhatóg* és a *Májusfák*. Miért lett mégis ez a költői pályaszakasza annyira rövid életű, átmeneti? Az egyik ok nyilvánvalóan a szematizmus hatása, a tévesen értelmezett közéleti költészetfelfogás, amelynek hatalma alól nehezen lehetett kivonni magukat a művészeknek, főleg a közéleti lírába olyan egy csapásra bekerülő és feltétlen őszinte hittel író költőnek, mint Nagy László. Ez a hatás már egymagában elégséges lett volna ahhoz, hogy a szematikus költészet útjára térítse. Mégis szükséges rámutatni egy másik fontos tényezőre, mert ez Nagy László költészetének lényegét érinti.

A *Tavaszi dal*, bármennyire is kifejezi a „fényes szellők” korának tenni akaráását, lendületét, magát viseli a mitologizáló szemlélet legfőbb hibáját is, az elvontságot. Ez az absztrakt jelleg nagyon szuggesztív, mélyértelmű és művészi kifejezője lehet a borzongásnak, a *Rossznak* (mint a világ démonizálásán keresztül Nagy László első verseiben), vagy ellenkező előjellel az életkedvnek, a lelkesedésnek; a társadalmilag jó visszaadására mégsem alkalmas olyan mértékben, mint a félelemérzetére. Amellett, hogy a mítoszalkotásban már eleve sokkal inkább az árny növekszik hatalmassá, mint a fény (Nagy László legújabb kötete is erről tanúskodik), ráadásul a derűs színek használatánál a mitologizáló látásmód elvontsága is jobban kiütöközik. Nem arról van szó, hogy a szocialista lírában az ilyen absztrakt örömeink, hitnek, humanizmusnak, reménynek nincs létjogosultsága. De ez

egymagában nem elég. Nemcsak azért, mert így könnyen üres pátozzsá válhat, elveszitheti hitelét még a szubjektíve őszinte eszmeiségű költészet is, hanem azért is — és ez a fontosabb —, mert a korszerű líra társadalmi funkciójából adódóan nem nélkülözheti a jelenről és a jövőről írva a mélyebb és konkrétabb társadalmi összefüggések, fejlődési tendenciák, ellentmondások kifejezését.

A mitologizáló szemlélet ellentmondásossága is hozzájárult ahhoz, hogy a *Tavaszi dal* által fémjelzett periódus nem lehetett tartós. Ha a költő elevebben, szorosabban akart kötődni a valósághoz, törvényszerűen túl kellett lépni rajta.

Nagy László sematikus korszakának versei, amelyek jórészt *A tűzér és a rozs* c. kötetében kaptak helyet (1951), értékes tanulságokkal szolgálnak. Ekkori verseinek nagyobb részét nem vette fel a *Deres majális*-ba, néhányat válogatott be csupán változtatás nélkül, másokat kisebb-nagyobb módosítással. Számunkra ez utóbbiak a leginkább figyelemre méltóak, mert azt az utat jelzik, amelyen elindulva ekkori költői felfogásának politikai elkötelezettségét társadalmunk zavartalan fejlődése mellett kibontakoztathatta volna.

Nagy László akkor irt jó verset ezekben az években, ha nem direkt módon, hanem számára megfelelő áttételen keresztül fejezte ki a politikai, közéleti mondanivalót. Ha a táj, a helyzetkép a maga belső logikájából sugallja az épülő új világ igazát (*Vadászok, Öregasszonyok*), vagy a téma esztétikumából bomlik ki az új élet szépsége. Három, azonos motívumot tartalmazó költeménye, a *Gereblyező lányok*, a *Tengeri-török*, a *Traktoroslányok* azért nem sablonos, mert a munkájukat végző lányok látványának immanens szépségén keresztül sejteti meg az általánosabb érvényű politikai tartalmat. Ahol ezt nem tudja megtenni, hanem áttétel nélkül, erőltetetten aktualizál, ott azonnal veszít értékeiből a költemény. Mégis, jó néhány sikerült verse, ill. versrészlete arra enged következtetni, hogy ezen az úton, legszemélyesebb élményeiből általánosítva megtalálta volna a jó kifejezésére is a költői egyéniségének legmegfelelőbb hangot.

„Mintha fejlődésének minden periódusa más és más költőt mutatna: mikor azt hisszük, hogy ismerjük őt, merőben új formában tűnik fel” — írja róla találóan Illés Lajos. Ennek az önmagát tagadva végbemenő fejlődésnek egyik okát már pályakezdésének látomásos valóságábrázolása magában foglalja, de — ezzel összefüggésben — a társadalmi fejlődés is, amely nem tette lehetővé egyik megkezdett útján sem a végighaladást. Ez történt 1952-ben is.

A paraszti származás, a bulgáriai tartózkodás is közrejátszott abban, hogy hazajöve élesebben szemébe tűnjenek az aggasztó jelenségek. A hit és kétség csap össze benne, hogy kezdetben még az előbbi győzedelmeskedjék a józan számvetésben, múlt és jelen összemérésében:

*Ellobogott tíz évszázad,
de a korma ittmaradt,
ó, falu, a száj elbágyad,
ha kimondja múltadat.
Urad elvette mézedet,
hagyott neked nyülsóskát,
dajkálhattad a hírhedett
betyárt: Savanyú Jóskát.
Most hogy sorsod megfordítsa
nyers idő jött, szelétől
kipirosul, aki bírja,
aki nem, az elkékül.
Emeld magasra a fejed,
szívd a tudódre a szelet,
viseld, bírd ki, ha lehet.*

(Estli képek)

A *Gyöngyszoknya* ciklus verseit az utolsó sorokban levő magatartás jellemzi: kitarítani a nehézségek közt, dolgozni, küzdeni, lenni „olyan fa, mely bírja, ha a jég ömöl”. (*Osszel*) *Aszály* c. költeményében is ezt tartja szépnek, a parasztlak küzdését, „nem a bőségért: a megmaradásért”.

A kétségek egyre jobban eluralkodnak nála. A természet megszemélyesítésében a tárgyak sírnak, jajonganak, megszaparodik verseiben a tél, fagy, hó, jég, dér, zúzmara motívuma, s ezek is — mint a „hideg világ” 1944-ben — dermesztő szorongását jelképezik. Velük együtt a mitologizáló szemlélet elemei is fokozatosan visszatérnek, s egy mélyen vívódó gondolatosság megjelenítői lesznek. Vívódása nem úgy hullámszik, hogy hol a kétség, hol a remény keríti hatalmába, hanem

az ellentétes érzések egyazon versben törnek föl, a metaforák, víziók egyaránt szolgálják mindkettőt:

*Ebben a nagy zenebonás fényben
vas reménybe öltözöm,
kísértések ellen a hatalmas
naphoz szívemet kötöm.*
(Farsangi ének)

A *Rapszódia*, az *Anyakép*, a *Vig esztendőkre szomjas* is mélyen megrázó kifejezői ennek a megrendülve-bizakodásnak. Valamennyiben ott a gondolat, hogy nem pusztán személyes ügy ez a vívódás az elnyomorult csillagkép idején, hanem a „nagyobb család” érdekeiről van szó, ez követeli az igaz szót, és ez a társadalmi kötelességtudat segít helytállni is. „Vágyak térképét olvasom — ez a parancs” — írja a *Rapszódia*-ban. Az *Anyakép*-ben a szülőföld, a dúlt anyakép elkötelezett szolgálatát vallja, a *Vig esztendőkre szomjas* a minden körülmények közt való feladatvállalást mondja ki:

*Löknek, uszítják talpam távoli boldog tájra,
ledobnám már a gondot, ami őket is vágta,
égette, szorította, — végül is be kell lássam:
nem bírok elbujdosni én se a boldogságban.*

*Szirtedre álltam, idő, zajba, viharzó fénybe,
alattam millió évek, életek porrá égve.
Szívemig peng a halál húrja, táncol a szívem,
érzi, repül az élet, nem tudja jární szelíden.*

Vívódása szétfeszíti, kiszélesíti a rövidebb, zártabb formai kereteket is, a dal-szerűség háttérbe szorul, és megjelenik — a *Gyöngyszoknya* és a *Havon delelő szivárvány* c. költeményekkel — az egységes látomásrendszerre épülő nagy kompozíció is.

A *Gyöngyszoknya* a be nem ért termést elpusztító szörnyű erejű jégverés víziója. A látomás egyes alkotó részei más versekben is előfordulnak, mintegy jelezve, hogy a mítoszalkotás kedvelt elemeiről van itt szó. A vihar képe már 1944-es *Emlékezés régi viharra* c. versében benne van, majd egy évvel később a *Vihar*-ban is. A titáni kavargás, zürzavar érzékeltetésére pedig sokszor használja a tánc forgatagát, a lakodalom képét (*Lánglakodalom*, *Vig esztendőkre szomjas*). Ezeket az elemeket is igénybe véve szélesíti ki hatalmas látomássá, a viharerővel táncoló, közben gyöngyszoknyájából a földre gyöngyöt zúdító démoni asszonyá a jégverést. Csupa mozgás, száguldás a vers első része, mozdulat-, hang- és színorgia, amít még fokoz az utána beálló csend és mozdulatlanság. Az ellentétet kiemeli azzal is, hogy a jégverést külsőleg, hatásától elvonatkoztatva szép, lebilincselő tüneménynek festi, ami után még jobban kiütöközik a nyomában járó pusztulás.

Mégis, az ember, aki szétnéz a tájon a megsemmisülés után, nem roppan össze:

*S mégis: amiket szív s ész gyönyörűn eregettek,
ábrándok, tervek sárba lesújtva nem lehetnek!
All az ember a tájban, vassá mered a lába,
főnséges fejét bánat, bitangság fölé vágja —
s látja: az újabb harcok zöld arénája megnyílt,
mellébe levegőt vesz, tartja — egeket zendít.*

A költemény társadalmi vonatkozása nyilvánvaló: a még be nem teljesült szocializmus rombadöltétől való félelem szimbolizálása. A kétségekkel itt is szembe-szegezi a hitet, a „jégnél keményebb szemű” embert, ennek elvontsága mégis szembeálló, művésziileg is. A jégverés, a „csupagyöngy céda” elemi erejű, monumentális, vele szemben az egyetlen férfi mint „mákszemnyi elevenség jár e gigászi képen”. A vízió egyetemlegesen, mindenoldalúan felmagyítja a természeti csapást, a Rosszat, a férfinak csak a hitét. A jégverés pusztító hatását konkrét, érzéki képekkel festi, az ember bizakodását elvontan, így a vers jobbára művésziileg is az ember tehetetlenségét sugallja, bármennyire szép és felemelő is az idézett befejező rész.

A *Havon delelő szivárvány* — szemben a *Gyöngyszoknyával* — már olyan nagy látomásrendszer, amelyen belül nem annyira a logikai, hanem a hangulati egység a meghatározó, ezért átmenetet jelent az utolsó kötet, a *Himnusz minden*

.időben hasonló költeményeihez. Az alaphangulatot a mindent elborító hó, a tél sugározza, ami korábban is kedvelt motívuma volt Nagy Lászlónak. Ebben a dermesztő „jégszerkezetű tájban” villannak fel emlékei, s mint ahogy ezeket őrzi a behavazástól, úgy vár szépet, reményt az erős kezű férfiaktól, akik szivárványt visznek a hegy havasába, az asszonyoktól az otthon melegét,

*hogy az otthon, mint a nagyvilág
ki ne hüljön
hogy az ember az életet
újra kezdje,
ha szézüllött a csillagok
égi kertje.*

A hit ebben a versben is élte, költői feladatát is vállalja („Míg a te csont-palotádát / hideg rázza, / lélek, ó lélek / feledni, mulatni mesével / tilalmas néked”), de a csalódás, a komorság mégis folyton erősebb lesz.

Emberileg-művészileg őszinték, megrendítők és szépek ezek a versek, a megcsalatlanságnak, és ennek ellenére az eszmények őrzésének szép dokumentumai. Ekkori lírája ugyan „nem tekinthető a kor szocialista embere útja és lelki folyamatai teljes bemutatásának, de azt aényt, hogy egyéni lelki reakciók, reflexek, magatartásformák lehetséges és valóságos elemeit hitelesen és riasztó erővel ragadta meg, senki sem vonhatja kétségbe.” (Illés Lajos) Nem véletlen, hogy Nagy László éppen ekkor tért vissza eredeti költői szemléletéhez, amikor a komorság, a szorongás kifejezésének bizonyos létjogosultsága lett, s ennek a szocializmusért aggódó, a jövőt körvonalazottan nem látó érzésvilágnak művészi, magával ragadó megjelenítését is tudta adni. Mítoszalkotása azonban itt is bebizonyította ellentmondássonőségát; hogy ez a költői módszer nem képes a társadalom, az emberi érzelmek komplex, árnyalt visszaadására, bármennyi értéke van is egyfajta lélekállapot tükrözésében.

Az 1955 végén, 1956-ban írt versek reményvesztésének további fokozódását mutatják. A *vasárnap gyönyöre* c. vers ugyan még az élet szépségének lankadatlan hajszolását vallja, akkor is, ha a sok küzdelem kevés örömet hoz; de ezen túl is a hit — ha mégoly elvontan is — néha még hangot kap:

*vérharmatos fejjel is izzó
égitettek közt álmodom.
(Virágok térdelnek)*

De egyre inkább „rettegés-alkotta ábrák” töltik ki képzeletét, s előlük megfogalmazza a menekülés programját, ars poeticáját:

*Nem akarok már emlékezni,
emlékeimtől elvérezni —
Feledni minél hamarabb!
Úgy lehetek csak szabadabb.
S holnap már fehér ruhában,
szerelemem, tengerre szállok,
ne remegj és ne siránkozz:
megtanulni a fényes zúgást
megyek a Niagarához.
(Csodák csodája)*

Hosszú idő, nyolc év után jelent meg a költő legújabb kötete, a *Himnusz minden időben* (1965), s ez lírájának új szakaszát képezi. Az 56-os válság, a „halállal élek, nem a kenyérrrel” hangulata már eltűnt. A versek világa végső fokon sötét, de a fény-árnyék kontraszt sem hiányzik. Jól figyelni meg Czine Mihály, hogy míg a „*Deres majális*-ban a hit és a megcsalatlanság birkózásából születtek a legnagyobb versek, újabb kötetében az életnek a halál elleni perlekedéséből.” (Kortárs 1965. 10. sz.). Legtöbbször egymást felváltó hangulatok formájában, hol a fagy, a hó győzelmével (*A város címere, A falak négyszögében*), hol a tűz, a nap, a május, egyszerűen az életöröm diadalmaskodásával (*Asszony-fejű felleg, Almok játéka*). Személyes vívódása így transzponálódik általánosabb érvényűvé, minden emberhez szólóvá, de egyben a földközeltől még távolabb szárnyalóvá.

Nagy László ebben a kötetében szintetizálja első pályaszakaszának és az 1952—56 közötti periódusnak szemléleti, formai jegyeit, költői eszközeit. A kis kompozíciók, a dalok, és a nagy, terjedelmes költemények egyaránt fémjelzik e nyolc

esztendő termését. A zárt, rövid formák most is kis remeklések, egynémelyikük a megtévesztésig a 44—45-beli verseket idézi fel:

*Sortüzek döreje szédit,
sziv szakad és vakolat,
gyász-szalagok közt az Édes
már megint sírvafakadt.*

*Fél a fű, a vézna fust is
ijedten legöndörül,
félelem dobog a házbán,
a tájban körös-körül.*

*Fekete bársony-koloncok
örvényét veti az ég,
varjú-koszorú fölöttem,
rajtam hideg veríték.*

(Varjú-koszorú)

A kötet jellegét mégis a nagy kompozíciók adják meg, amelyek most is vízió-láncok, de a képek logikai kapcsolata fellazult. Itt már a forma sem fegyelmezi a fantázia csapongását, képfűzését, sőt a keret Juhász Ferencre emlékeztetően tágul a képek halmozásával, öntörvényű egymásutánjával, s a rendszerré kerékképzést már az irracionális is befolyásolja. A valóságjelenségek, a tárgyak teljesen feloldódnak a belső szemléletben, arányaik, funkcióikat attól kapják.

Hogyan változik mítosszá a valóság ezekben a versekben, mivel népesedik be a világ, milyen jelenségek lesznek gigantikusak? A *Bűcsúzik a lovacska*-ban a lópusztító gonosz hatalom, az emberrontó, szépséget száműző gép, a „csoda/fémgyomor, benzint, áramot, atomot evő és bontó gyomor”; és maga a lovacska is, a szenvedő, halálra ítélő. A *Menyegző*-ben az egyetlen hatalmas túlekedésben kavargó Törtetők, Romlottak, Üresek, egyszóval az Embertelen; és az új pár, az Ember-ideálok, „összeesküdve örökre a jóra, igazra/gyönyörűsége”, akiknek feladata „kozmiikus küldetés ösatyák kötáblái ellen”, de ők szoborrá öntve állnak, háttal a forgatagnak. Mint ahogy a *Gyöngyszoknya*-ban sem tudta teljesen egyensúlyozni az elvont jövőbe mutatót a minden ízében megérezkített elriasztó erőket, úgy itt sem. A *Zöld Angyal*-ban a Romlás ölt testet, *A forró szél imádatá*-ban a Szerelem.

Ami betölti e mítikus világot, az elsősorban a Szörny, a Rontás valamilyen formában, s ha nem az, akkor vagy passzív, vagy szenvedő ember, állat. A mítoszalkotás egyoldalúsága és absztraktsága ebben a kötetben kulminál Nagy László eddigi költészetében. Ezen mitsem változtat, hogy ezekben a költeményekben is számos megagadó szépség, mély emberi érzelm, humanizmus van, s az sem, hogy e humanizmus tántoríthatatlanul az Embertelenség ellen szól. Mélyen megszenvedett költői érzések zengenek itt, de mellettük benne van költeményeiben a felül-emelkedés, a kívülállás attitűdje is, méghozzá már tudatos kívülállás a közvetlenebb korproblémákon.

Új kötetének jellegzetes költői magatartását legszebben ő maga mondja ki:

*Süt a mindenség, szemembe úsznak
csillagok, vérdíjak, tünemények.
Hullt világokkal felcicomázva
állok, a megváltóm: csak az ének.
(Kék hegyek hidege)*

Az utolsó nyolc év költészetét ezért minden látszólagos modernsége ellenére sem érezzük korszerűnek. Nem hihető, hogy ez lenne a jövő szocialista költészetének útja, vagy akár csak egyik útja is, legfeljebb olyan értelemben, hogy ebből is átvehetők egyes szemléleti elemek és költői kifejezőeszközök.

Nagyon tudatosnak kell tartanunk azt a fejlődést, amellyel József Attila túlépelt saját mitologizáló látásmódján. Tudatosnak abban a felismerésben is, hogy már nem mítoszokkal lehetséges a társadalmi és lelki folyamatok lényegét kifejezni, hanem elsősorban az értelem szavával, a gondolati lírával, mert „csak a törvény a tiszta beszéd”. Líránképek nagy nyeresége lenne, ha Nagy László is — önmagát tagadva, mint eddig minden költői pályafordulókör — megtenné a József Attila-i lépést.

KILÁTÓ

KOMMUNISTA ÍRÓ KAPTA AZ 1965. ÉVI IRODALMI NOBEL-DÍJAT

SOLOHOV KITÜNTETÉSÉNEK VISSZHANGJA A NEMZETKÖZI SAJTÓBAN

A folyóirat formátumra váltó Tiszatáj egy évvel ezelőtt, 1965 januárjában új rovattal, a „Kilátó”-val gazdagodott. Világirodalmi kitekintésre a napilap-jellegű megjelenés idején állt nyitott terünk: csupán „moszkvai tudósítónk”, a Szovjetunióban tanuló tehetséges fiatal költő és publicista, Dalos György leveleit közölgettük, s így volt ez az elmúlt év első felében is, mígnem a szerkesztőség lehetővé tette a rovat terjedelmének növelését. A moszkvai tudósításoknak (melyek közül emeljük ki a Szabó Lőrinc kirgiz költőbarátjának megtalálásáról, illetve a szerző ezzel kapcsolatos ázsiai útból szóló írásokat — 1965. 2. és 11. sz.) ezután is örömmel adtunk helyet, de emellett — legnagyobb örömünkre — a rovatot már „szerkeszthetjük” is: együvé tartozó, egy problémakört érintő, egymásba kapcsolódó írások szervezésével és közreadásával. Ilyen összeszerkesztő igény jegyében közöltünk kritikákat a jugoszláviai magyar irodalom új műveiről (6. sz.), a német (7. sz.), a csehszlovákiai szlovák és magyar (8. sz.), illetve a román szocialista irodalom köréből (12. sz.). Ez a törekvés hívta életre Wittman Tibor kitűnő tanulmányával az élen vietnami összeállításunkat (10. sz.), valamint a kubai irodalom és művészet kérdéseivel foglalkozó „Kilátó”-anyagot (11. sz.). A továbbiakban hasonlóképpen egy-egy problémakörre szeretnénk koncentrálni rovatunkban, még jobban szélesítve tematikát — a politika, tudomány és képzőművészet vonatkozásában például —, munkatársi gárdát egyaránt.

Az egyéves periódus lezárásául egyetlen lehetséges téma: a napjaink legnagyobb világirodalmi szenzációját jelentő Solohov Nobel-díj kínálta és kívánta a „Kilátó” reflexiót. Mert Solohov Nobel-díja nemcsak a Csendes Don, a Fel-törtt ugar és A hazáért harcoltak szerzőjének, nemcsak a szovjet irodalomnak, hanem a szocialista realizmus művészi látásmódjának is elismerő kitüntetése, felbecsülhetetlen értékű propagandája, különösen fontosnak véljük az alábbi — bevalljuk: lehetőségeinkhez mérten nem kis erőfeszítéssel készült — összeállítás közreadását. Minden kommentár nélkül sorakoztatunk egymás mellé — s talán magyarul elsőnek — Solohov Nobel-díjával kapcsolatos nyilatkozatokat, tanulmányrészleteket, cikkeket a világsajtóból: a szovjet, az amerikai, az angol, a francia, a kelet- és nyugatnémet, az olasz, az osztrák és a svájci szocialista vagy polgári újságok, folyóiratok hasábjairól. Az állásfoglalások, köz-
tial a nyugati polgári lapok reflexiói is, kivétel nélkül egyöntetű elismeréssel hódolnak a minduntalan Tolstojjal rokonított Solohov kivételes epikai zsenijének. S az összképet lényegesen az sem módosíthatja, hogy egy-két megnyilatkozás — részleteiben, burkolt vagy nyílt formában — ellenséges tendenciájú. E gondolatokat előrebocsátva ajánljuk az olvasó figyelmébe nemzetközi sajtószemlénként s folyóiratunk egyéves „Kilátó”-rovattát.

KOVÁCS SÁNDOR IVAN

A TASZSZ KÖZLEMÉNYE

TASZSZ. Stockholm, okt. 15. Mihail Solohov szovjet írónak ítelték az 1965. évi irodalmi Nobel-díjat. Ezt a határozatot mai ülésén fogadta el a Nobel-bizottság. (Pravda 1965. okt. 16.)

SOLOHOV TÁVIRATA A NOBEL-DÍJ BIZOTTSÁGNAK

Szívből köszönöm irodalmi munkásságom nagyraértékelését, a Nobel-díjat. Ugyancsak hálásan teszek eleget szíves meghívásuknak és részt veszek a stockholmi Nobel-ünnepségen. M. A. SOLOHOV.

(Pravda 1965. okt. 17.)

ÁVIGNONI VISSZHANG

Avignon városában a napokban zajlott le a Pen Club végrehajtó bizottságának ülése Dante születésének hétszázadik évfordulója alkalmából. Megfigyelői minőségben részt vett ezen az ülésen Georgij Markov, a Szovjet Írószövetség vezetőségének titkára. Az utolsó avignoni ülés idején jött a hír Solohov kitüntetéséről. Georgij Markov Avignonból telefonált, hogy elmondja, miként ünnepelték a szovjet író a Pen Club ülésén.

„Mihail Solohovot Nobel-díjjal tüntették ki. Ez a nagy örömhír a dél-franciaországi Avignonban ért. Az irodalmi témájú beszélgetések egyenletes menetét félbeszakította a hír, hogy a Csendes Don világhírű írója Nobel-díjat kapott. Este a találkozó szervezői fogadást rendeztek. A fogadáson én mondtam tósztot. Amikor Solohov nevét kiejtettem, hosszan tartó taps zúgott fel. Azután odaléptek hozzám egymásután Anglia, Belgium, Románia, USA, Franciaország, Jugoszlávia és más országok írói, hogy gratuláljanak a kiváló szovjet író sikeréhez.”

(*Lityeraturnaia Gazeta* 1965. okt. 16.)

A MOSZKVAI LENIN KÖNYVTÁR SOLOHOV-KIÁLLÍTÁSA

Solohov munkásságának szentelték azt a kiállítást, amely a Lenin Könyvtárban nyílt meg az író kitüntetése alkalmából. A vitrinekben az olvasók legkorábbi publikációit is láthatják, köztük a Komszomolia és a Parasztifjúság c. folyóiratok 1925-ös évfolyamában a Csendes Don első nyomtatott fejezeit.

(*Szovjetszkaja Rosszija* 1965. nov. 16.)

NEGYVENKÉTMILLIÓS PÉLDÁNYSZÁM

Solohov könyvei hazánkban 678 kiadásban jelentek meg, összesen 42 millió példányban.

(*Lityeraturnaia Gazeta* 1965. nov. 16.)

AZ OGONYOK SOLOHOVOT ÜNNEPLŐ CIKKGYŰJTEMÉNYE

Az Ogonyok szerkesztősége, szerzői és nagyszámú olvasótáborra tiszta szívből küldi üdvözlését Mihail Alekszandrovicsnak. Ez évben a Pravda Könyvkiadó ki-bocsát egy az Ogonyok szerkesztésében megjelenő cikkgyűjteményt, amelyet szovjet és külföldi írók szenteltek Solohov munkásságának. (Továbbiakban a hetilap válogatást közöl ebből az antológiából.)

(*Ogonyok* 1965. okt. 24.)

ANNA SEGHERS

...Egy jó elvtárs (Olga Halpernek hívták) hozta Németországba első ízben a Csendes Don köteteit. Mikor elolvastuk a fordítást, megértettük, hogy mi történt evvel a hatalmas, régi néppel, az új országban. Nagy szelet élet volt ez, amelyet Solohov adott nekünk, az igazságra iszonyúan megéhezetteknek. És ahogy múlt az idő, ez az éhség egyre erősödött. ...Solohov könyvei — a lelkiismeret hangja, felhívás minden irodalmárhoz: írjátok meg az igazat!

(*Neues Deutschland*, a Német Szocialista Egységpárt napilapja, 1965. okt. 16.)

CHARLES SNOW

...Valamennyi orosz író közül — Csehov után — Solohov a legnépszerűbb ma Nyugaton. ...Meggyőződésem — és legtöbb barátom is így véli —, hogy a Csendes Don az utóbbi negyven év legszebb regénye. M. A. Solohov nagy író. Hatalmas tehetsége és a történelmi körülmények lehetővé tették számára, hogy ilyen nagyszabású művet alkosson. Vesenszkaja — ez a csodálatos kozák falucska — a világ egyik irodalmi szentélye. Pamela Johnson és én jól jártunk. Bejárhattuk Solohov Don-parti tájait. Örvendetes dolog, hogy ez a kiváló író ma is tulajdon regényhősei között él.

(*Neues Deutschland* 1965. okt. 17.)

BRANKO COPIC

Maxim Gorkij tanított engem az ember igazi szeretetére. Mihail Solohov, a parasztlélek művésze pedig konkretizálta ezt a szeretetet, azokra az emberekre sugározva ezt, akik hozzám, a parasztfiúhoz mindenkinél közelebb állottak, és mindenkinél érthetőbbek voltak. M. A. Solohov nagy művének köszönhetem első forradalmi fellobbanásomat. Végigkísért a felszabadító háborún, és segített megtalálnom igazi írói utamat.

(*Ogonyok* 1965. okt. 24.)

„NAGYSZÁMÚ JELÖLT”

...A szovjet írók 89 jelölt közül választották ki. Ez a legmagasabb szám, amely 1901 óta, amikor a Nobel-díjat először osztották ki, előterjesztésre került. Legtöbb esélye még a guatemalai írónak, Miguel Angel Asturiasnak volt. Az előterjesztettek listáján szerepelt Konsztantin Pausztovszkij, Graham Greene, Henrich Böll, Erich Kästner, Pablo Neruda, Alberto Moravia, Friedrich Dürrenmatt, Jean Anouilh, Nelly Sachs, de Samuel Beckett és Ezra Pound is.

(*Neues Deutschland*, a Német Szocialista Egységpárt napilapja, 1965. okt. 16.)

„ELŐTÉLETEK RUBIKONJA”

...A Svéd Akadémia igen tiszteletreméltó urai késve, ha nem is elkésve, jelentkeztek ezzel a megtiszteltetéssel. Mielőtt ebben az évben a Svéd Akadémia a szovjet- és szocializmusellenes előtételek Rubikonját átlépte, az egész világ, de különösen a haladó emberiség már megismerte és nagyra értékelte M. A. Solohov munkásságát...

...Műve irodalmi és esztétikai problémák gazdag tárháza. Már sokat írtak róla, de még többet fognak. A hatalmas, a nagy, amely Solohov olvasóit megragadja, meggyőzi és előrevezeti — az az Októberi Forradalom levegője, a szocializmus felépítésének pátosza, a kommunista erkölcs, alakjainak életközelsége, gondolatainak néppel való egybeforrottsága.

(*Neues Deutschland* 1965. okt. 17.)

„AZ IGAZSÁG EREJE”

...Solohovot, aki 60 éves, ebben az évben 89 jelölt közül választották. Mesterműve, a Csendes Don, 1928-ban jelent meg először, s a Svéd Akadémia elismerte, hogy a díjat meglehetősen későn kapta meg...

...Solohov íróháza, Konsztantin Fegyin azt írta: „Solohov a tragédiából nem csinált drámát, s a drámából ábrándokba menekülő olvasmányt.”

„De az igazság ereje olyan, hogy bármekkora is az élet kegyetlensége, az élni vágyás és az új nap alkotásának öröme ellensúlyozza.”

(*Daily Worker*, az Angol Kommunista Párt napilapja, 1965. okt. 16.)

„VILÁGSZERTE VÁRTÁK”

...A 179 éves Svéd Irodalmi Akadémia a díj odaítélésekor (Solohov) „művészi erejét és becsületességét” hangsúlyozta, és úgy említette az orosz regényíró, mint „korunk legkiválóbb íróját”.

Mr. Solohov kitüntetését, akinek legismertebb művét, a Csendes Don-t Oroszországon kívül 14 nyelvre fordították le, világszerre várták és vegyes érzelmekkel fogadták.

A döntésben néhányan politikai elemet véltek felfedezni. Úgy gondolták, most megkísérlik elensúlyozni azt a rossz érzést, amelyet hét évvel ezelőtt a szovjet kormányban Paszternák kitüntetése okozott.

(*The New York Times*, amerikai polgári napilap, európai kiadás, 1965. okt. 16—17.)

„A KOZÁK PARASZTOK HŐSKÖLTEMÉNYE”

...A regény (a Csendes Don) a proletariátus diktatúrájának győzelme a paraszti és kozák individualizmus, anarchizmus és cári tradíciók felett.

Az író egyidejűleg a Csendes Don két utolsó kötetében s Új barázdát szánt az eke c. regényében folytatja a doni kozák lakosság és az Októberi Forradalom találkozásának elbeszélését. Az első részben egy kozáknak az új renchez való hosszú, szenvedéssel teli alkalmazkodását ábrázolja, majd az Új barázdát szánt az ekében a Don vidékének kollektivizálását, egy egész nép életének változását írja meg...

...Olyan pillanat ez, amely minden tekintetben radikális változást jelent a letűnő cári birodalom viszonyaihoz képest.

...A forradalom forrongással tele éveinek elmúltával visszatért városkájába, ahol élete legnagyobb részét töltötte. A kozák nép, amellyel teljesen egybeforrt, ösztönözte realista elbeszélő művészetét. A második világháború alatt a szovjet-hadsereg haditudósítójaként működött, majd számos külföldi utazáson vett részt Európában és Amerikában.

(*Unità*, az Olasz Kommunista Párt napilapja, 1965. okt. 16.)

„SZEMÉLYES MŰZEUM”

(A lap moszkvai tudósítójától:)

...Solohov, aki ez év május 11-én töltötte be 60. életévét, talán az az író, akinek művei a legnagyobb példányszámban jelentek meg a Szovjetunió különböző népeinek nyelvén. Megközelítőleg 40 milliós példányszámban forognak közkezen. De egész biztosan az egyetlen élő író, aki személyes múzeummal rendelkezik.

A múzeum gondolata az elmúlt évben született a Don melletti Rosztovban élő barátai között. Így akarták Solohov 60. születésnapját megünnepelni. Az ötlet, meg kell vallani az igazat, nem tetszett túlságosan neki. Azt állította, hogy „még nem múzeumba való író”.

(Unità 1965. okt. 17.)

„KÉTSZER MEGFILMESÍTETTÉK”

...1928-ban jelent meg négykötetes regényeposzának első kötete, a Csendes Don, amelyet később, 1941-ben Sztálin-díjjal tüntettek ki. Az első két kötetet még a második világháború előtt németre fordították. A doni kozákok ábrázolása az első világháborúban, a forradalom alatt és végül a „fehérek” és „vörösök” közötti testvérháborúban a világirodalom remekei közé tartozik. Több mint 50 nyelvre fordították le, és kétszer filmesítették meg.

(Neue Zürcher Zeitung, svájci polgári napilap, 1965. okt. 17.)

„IZZÓ PÁRTÁLLÁS”

...A Svéd Akadémia szóvivője szükségesnek tartotta, hogy hozzáfűzze:

„Solohov, bár meggyőződéses kommunista, főművében került a politikai állásfoglalást.”

Ezzel a véleményével meglehetősen egyedül állhat, hisz a Csendes Donból áradó erő nem utolsósorban a szerző izzó pártállásából ered, amellyel azt ábrázolja, hogyan szabadult fel a Don melletti falu, mi vezette a parasztokat új útra...

...Művével a nagy orosz epikusok hagyományát folytatja. Solohov a vita közepén foglal helyet, amelyet a Szovjetunió élete és felépítése hoz magával, s az író feladatának tekinti, hogy ne csak leírja, hanem művével aktívan hatást is gyakoroljon az eseményekre.

(Volksstimme, az Osztrák Kommunista Párt napilapja, 1965. okt. 16.)

„NYUGAT-EURÓPAI NYELVTERÜLETEN KÍVÜL”

...Miután „az utóbbi években idealista tendenciájú kiváló mű” (amelyet Alfred Nobel előfeltételként tűzött ki) nem jelent meg, a Svéd Akadémia „tizennyolc halhatatlanja” ismét a nyugat-európai nyelvterületen kívül keresett jelöltet.

...Az Akadémia mérlegelte, hogy a díjat megosztják Anna Achmatova költőnővel és Konsztantin Pausztovszkij íróval, ahogyan ez korábban is megtörtént. Svédország irodalmi köreiből sokan csodálkozásuknak adtak kifejezést, hogy olyan valaki kapja a kitüntetést, akinek legjobb alkotó évei már elmúltak, hisz a Csendes Don 1929 és 1939 között jelent meg, nagy regénye a kolhozokról is több mint 30 éves.

„A FORRADALOM KRÓNIKÁSA”

...A forradalom előtti kozák föld, a nyers, naptól izzó Arkádia ábrázolásán tudjuk lemérni Solohov írói erejét. Ismét és ismét át kell olvasni, hogy felidézzük, hogyan másznak a háború és forradalom kis vasbogarai a zölde, poros falvakba, hogy lakóinak életét megváltoztassák. Olyan jeleneteket ír le, amelyek Tolsztojhoz is méltóak volnának, s amelyek méltán teszik Solohovot világszerte ismertté. S most meghozták neki a Nobel-díjat...

(Die Welt, nyugatnémet polgári napilap, 1965. okt. 16.)

„KÉTELKEDTEK, HOGY ELFOGADJA A DÍJAT”

...Hét évvel ezelőtt a Csendes Don hatvanéves írója kritizálta a Svéd Akadémiát, mert honfitársának, B. Paszternáknak adományozta a Nobel-díjat. Azzal vádolta az Akadémiát, hogy nem itéli meg objektíven az irodalmi értékeket. Az Akadémia 89 jelölt közül választotta ki Solohovot. A díj 64 éves történetében eddig ez volt a legmagasabb szám.

...Egy akadémikus megállapítása szerint későn érte a megtiszteltetés az író, mivel első műve már 1928-ban megjelent. „De szerencsére nem túl későn ahhoz, hogy csatlakozzon a Nobel-díjasok sorához korunk egyik legkiválóbb írójának neve.”

Néhány irodalmár Stockholmban kételkedett abban, hogy Solohov elfogadja a díjat, tekintettel arra, hogy olyan élesen bírálta a Svéd Akadémiát. De nem sokkal a bejelentés után a TASZSZ megjelentetett egy hosszú életrajzi cikket a következő címmel: „Solohov elnyerte a Nobel-díjat”.

Solohov az egyetlen szovjet író Paszternáktól eltekintve, aki elnyerte ezt a díjat. Franciaország kapta eddig a legtöbbször, 11 alkalommal, utána következik az Egyesült Államok és Anglia 6—6 irodalmi Nobel-díjassal.

...Néhányszor járt külföldön, 1959-ben elkísérte Hruscsovot az USA-ba. Az amerikaiak szerint csendes, kevés beszédű ember.

„BÍRALT”

... (Az Új barázdát szánt az eke) alig leplezett bírálatot tartalmaz a túlkapások ellen.

1963-ban Hruscsov idézett egy eddig ismeretlen levélből, amelyet a szerző Sztálinhoz intézett 1933-ban, és tiltakozott a túlkapások ellen, amelyeket a kollektívizálás idején követtek el.

Hatvanadik születésnapján, a múlt év májusában harmadszor is megkapta a Lenin-rendet. Külföldi kitüntetései között szerepel egy tiszteletbeli jogi diploma a St. Andrews Universitytől.

(*The Times*, angol polgári lap, 1965. okt. 16.)

„TISZTELET A DONI KOZÁKNAK”

...Solohovra adott szavazataival a Svéd Akadémia nem a „modern” (divatos?) — a Szovjetunióban „polgári formalistának” neveznék — irodalom mellett foglalt állást. Solohov műve, amely messze a Szovjetunió határain túl is ismert, klasszikus elemekkel is rendelkezik.

A szovjet elbeszélők között nem találunk hozzá hasonlót, mert Maxim Gorkij-nak is inkább az elbeszélés sikerült, mint egy nagy regény világrahozása. Ha megkíséreljük az összehasonlítást, Solohov Csendes Donja inkább Tolsztoj regényeihez áll közelebb, mint egy Raszkolnyikovhoz, vagy a Karamazov testvérekhez. Sok hasonlóságot mutat a Gogolnál, Lermontovnál, Puskinnál megismert Kaukázus-képekhez.

Solohov Tolsztojjal nem annyira a háborúról és erkölcsről vallott nézeteiben azonos, hanem sokkal inkább a nép háborújának, ismeretlen katonáknak és parasztoknak széles körű ábrázolásában. A Háború és Békéhez hasonlóan a Csendes Don történeti eposz és családi krónika egyben: Tolsztoj polyphon regénykoncepciójával szemben Solohovnál egy hős áll a regény középpontjában. A Csendes Don nem Jasnaja Poljana-i gróf, hanem paraszt, doni kozák.

(*Die Zeit*, nyugatnémet politikai és kulturális hetilap, 1965. okt. 22.)

„MONUMENTÁLIS ÖSSZMŰ”

...Mammutregényéért, a Csendes Donért, 1941-ben megkapta a Sztálin-díjat és a „Szó mestere” kitüntető címet. Új barázdát szánt az eke című regényét 1960-ban Lenin-díjjal jutalmazták. Mennyiségileg és minőségileg monumentális össz-művéért múlt hét pénteken elnyerte az irodalmi Nobel-díjat.

...Solohov kevesebbet írt a kombinátokról, Komszomol-tagokról, kollektívákról és neves kommunistákról, mint a régi témákról: szerelem, halál, természet, ország és emberek, háború és béke... részlet a Csendes Donból...

...Saját hazájában Solohov, az SZKP Központi Bizottságának és a Legfelsőbb Szovjet tagja, nem nagyon törődik az előkelőséggel. Még mindig Vesenszkajában él. Reggel négykor kezd írni (jelenleg a Hazáért harcoltak című regényén dolgozik), és este a Donban halászik.

(*Spiegel*, nyugatnémet politikai hetilap, 1965. 43. sz.)

„KOZÁK ÉS PARASZT”

Bernard Féron írja:

...Az irodalmi Nobel-díjat M. Solohovnak adományozták. Legutóbb Borisz Paszternákot érte e kitüntetés 1958-ban, de ő visszautasította, „megfontolva azt a jelentőséget, melyet országában e díj odaítélésének tulajdonítottak”.

Bunyin és Paszternák után íme végre Solohovot tüntette ki a Svéd Akadémia. Ez alkalommal a Nobel-díj nem belső vagy külső emigránsé lesz, hanem a szovjet rendszer igazi írójáé. Moszkvában bizonyára úgy fogadják e hírt, mint egy sérelem jóvátételét.

Solohov mégsem hasonlít egyetlen író társára sem. Nem lehet elhelyezni a szovjet irodalom egyik csoportjában, áramlatában sem. Az olvadás előtt kitűnt

eredetiségével, bár tökéletesen ortodox volt. Tíz év óta távol tartja magát a mozgalomtól, amely olyan sok fiatal és kevésbé fiatal íróat sodort magával. Bár a kritikusok a legnagyobb szerzőnek tartják, az iskolában klasszikusként tanítják, elárassztják tisztelettel, távol marad a moszkvai irodalmi köröktől. Nem moszkvai, nem akar Moszkvában élni, nem érzi jól magát a „lélek mérnökei” között, amelyek mégis ő volt az egyik prototípusa. Ő kozák és paraszt, szinte ennyi elég is művének meghatározására.

Ez a mű kevés alkotásból áll, bár Solohov negyven évvel ezelőtt adta ki első könyvét... A Don vidéki elbeszélések Solohov világának első formába öntését jelentik. Azután a háború tett rá nagy hatást, mint minden szovjet emberre. Tisztelettel adózott a haza hőseinek, és az Emberi sorsban egy olyan ember sorsát beszéli el, aki mindent elvesztett az ellenségeskedések idején.

„FRESKÓ”

De Solohov nem ilyen művei miatt kapta a Nobel-díjat. A Csendes Donban és az Új barázdát szánt az eke című művében az a leglényegesebb, hogy az egyikben a polgárháború, másikban a kollektivizálás támogatása inspirálja. Talán az író nem volt tisztában műve dimenzióival, mikor hozzátámasztotta e nagy munkához. Az a benyomásunk, hogy témája mindjobban hatalmába kerítette, ahogyan meg akarta közelíteni, és egy aktuális regényből hatalmas freskó lett.

„GESZTA”

...A Csendes Don nyilvánvalóan a háború előtti korszak, a forradalom, a polgárháború tablója Grigorij Melehov történetén keresztül. Mindenekelőtt azonban a doni kozákok gesztája. Ezek nem a történelem margóján hetvenkedő lovagok, és nem cirkszi akrobaták. Magával ragadja őket a vihar, amely az egész orosz földön végigsöpört. Még ha meg is akarják menteni autonómiájukat, rá kell döbenniük, hogy a fehérek és a vörösök között kell választaniuk. Természetesen tudjuk, Solohov melyik oldalon áll, de nem tud lemondani a gyengédségről azokkal szemben, akik a másik utat választották.

„PRÓZAJÁBAN AZ OROSZ FÖLD”

...Mme Olga Andries-Carlisle, aki az utóbbi időben több alkalommal beszélgetett Solohovval, azt írja, hogy ez a „mogorva és sovíniszta ember” szereti Oroszországot „teljes, legyőzhetetlen szeretettel”, és „országá iránt megfoghatatlan érzelmet érez”. Valójában prózájában az orosz föld jelenik meg. A részletek felhalmozásával, nehéz nyelven (sokat kölcsönöz a helyi kifejezésekből), még falujának illatát is visszaadja. Látszólag világképe nagyon korlátozott. Azt választotta, ahol gyökerezett, sztanyicáját. Úgy tűnik, mintha nem is ismerne mást.

(*Le Monde*, francia polgári napilap, 1965. okt. 16.)

HENRI TROYAT, A FRANCIA AKADÉMIA TAGJA

„Végtelenül csodálom Solohovot. Nagyon nagy író. Kitűnő érzéke van az eposzhoz, az epikus cselekményhez, a természethez. Műveiben egymás mellett jelenik meg az erőszak és a poézis. Teljes mértékben egyetértek a Svéd Akadémia választásával.”

(*Le Monde* 1965. okt. 17—18.)

ANTOINE VITEZ, A CSENDES DON FRANCIA FORDÍTÓJA

...Solohov műve nem csupán a polgárháború és a kollektivizálás objektív ábrázolása — az objektivitás is lehet skandalum tárgya —, hanem olyan politikai erkölcs is szerepel benne, amely egészen más, mint a kor hamisan optimista műveiben.

Nem sematikus. Solohov minden szereplője egyéni nyelven beszél, meggyőző, kifejtői álláspontját. (Kalmikov kapitányra gondolok a 3. kötetben, Izverinra a 4. kötetben, Grigorij Melehovra, amint kifejtí éreivt a bolsevikok elleni harcban, 5. kötet.) Szó sincs sematizmusról. Itt egy történelmi aggodásról van szó. Az ember nem tudja, mit tett volna ő maga, kinek volt igazá ezen vagy azon a napon 1920-ban, milyen kritériumok alapján kellett a dolgokat megítélni.

... Nincs pozitív hős — Solohov így magyarázza a történelmet: valahányszor a kozákok középutat kerestek, mindig az ellenforradalom felé sodródtak. eltérő módon, de lényegében ugyanazt ábrázolja az Új barázdát szánt az eke is. Solohov kommunista író volta ebben nyilvánul meg. Nincs szüksége pozitív hősrre. A Csenedes Don kommunista szereplői sem vonzóbbak, mint a többiek, és egyikük, aki egyedül marad élve a könyv végén, vadállattá válik. A kérdés nem ez: Solohov azt akarja bizonyítani, nincs „harmadik út”.

Igy a Csenedes Don és az Új barázdát szánt az eke sokkal több, mint regionális regény. Amikor húszéves korában elkezdte írni a Csenedes Dont, talán csak az a cél vezérelte, hogy rehabilitálja a kozák népet az orosz olvasók szemében, és végül történelmi példát adott.

„NYELVÉBEN ÚJÍT”

A Csenedes Donban és az Új barázdát szánt az eke című művében a hagyományos orosz regény eszközeit használja fel. Tolsztoji konstrukciói, a fiatal Gorkij lírai ábrázolása, szép leírások, mint a Tárász Bulybában. De hamis lenne az az állítás, hogy Solohov nem újít egyáltalán. Inkább a nyelvben újít, mint a kompozícióban, és a fordítás nem is tudja visszaadni ebben a tekintetben az eredetét. Újítása leginkább a különböző nyelvezetek kombinációjában mutatkozik. Megtalálhatjuk a parasztok nyelvét, s a tájleíráshoz is azokat a kifejezéseket használja, melyek az ott élők ajkán élnek, a népi eposzok nyelvét, a hivatalos közlemények nyelvét. Egvedül ezt könnyű fordítani. Ezekben jelenik meg a történelem, a megtörtént dolgok egymásra következése. A másik oldal a természet, a egyszerű természetleírások. A Don, a jégmezők, a hóolvadás, az erdő, az állatok és emberek szerelme, halál, születés, rothadó levelek, a vér gőze...

Nem tudom, ellentmondás vagy harmónia van-e a közömbös természet (beleértve az emberi természetet is) és a történelem szükségszerűsége között. Solohov mindenestre e két oldal ötvözetében áll előttünk.

(Le Monde 1965. okt. 17—18.)

LE MONDE KÜLÖNTUDÓSÍTÓJÁNAK JELENTÉSÉBŐL

„Solohov művének kérelhetetlensége és feddhetetlensége miatt kapta a Nobel-díjat” — ezekkel a szavakkal indokolta a Svéd Akadémia választását.

Dr. Anders Oesferling a szovjet regényíró életét és művét ismertetve kiemelte a Csenedes Don eposznak „ironikus ívét”, és hozzátette: ennek a krónikának 4 részét, melyek viszonylag lassú ütemben jelentek meg 1920-tól 40-ig, a szovjet kritika meglehetősen hidegen fogadta. Nyugtalanította őket az a hang, ahogyan Solohov a kozákok forradalmáról beszélt az új hatalom birtokosaival szemben, és az a törekvése, hogy objektíven ábrázolja ezt a népcsoportot, védve kérelhetetlen szilárdságát, függetlenségi vágyát, és azt, hogy semmiképpen sem akarta alávetni magát.

„Bár Solohov meggyőződéses kommunista, tartózkodik minden politikai kommentártól a Csenedes Donban. Elbeszélésében vibrál az élet, olyan bőven ömlik a vér, hogy még a csataterék véres áldozatait is semlegesíti. A kozák Grigorij, aki a fehérek és a vörösök között ingadozik, és saját pusztulásáig vívja harcát, egyszerre hős és áldozat. A történelmi szükségszerűség győzi le, mely itt az antik nemezis szerepét játssza.”

Amit Solohov azóta írt, pl. az Új barázdát szánt az eke című művében, töretlen vitalitásról és a népi, vaskos, bolondos típusok iránti előszeretetről tanúskodik. De a Csenedes Don igazolja azt a kitüntetést, amelyet ugyan egy kicsit később adományoztak neki, de nem túl későn, hogy az irodalmi Nobel-díjasok listájához csatlakozhasson korunk egyik legkiemelkedőbb neve.

(Le Monde 1965. okt. 17—18.)

JEAN CATHALA: SOLOHOV — VÁZLAT EGY ARCKÉPHEZ

Akár az íróról, akár a műről van szó, amely távolról egységesnek látszik, Solohovot nem lehet sietve definiálni. Műve mégis csak három regényből és néhány elbeszélésből áll, bár elég nagy terjedelműek. Mindig csak a Don vidéki kozákokról írt, és mégis — jogosan — úgy kapta a Nobel-díjat, mint az egész szovjet nép képviselője. Művei a vihart idézik, a természet elszabadult erejét, de a Csenedes Donban az értékegyensúly kifinomult művészetre vall, az Új barázdát szánt az ekében a mechanizmus szétbontásával egy óraműves pontosságát fedezhetjük fel. Elég három sor, hogy azonosítsuk, stílusa mégis ellentmondó stílusok keveréke...

...Csodálkozunk, hogy annyira nyílt, ha a mindennapi életéről, és annyira néma, ha saját műveiről van szó. Hivatalos beszédeit hallva, azt kérdezzük magunktól, hogyan írhatott ugyanazzal az őszinteséggel vitathatatlanul remek műveket.

Minden ellentéte közül egy látszik alapvetőnek: a tragikum és a komikum ellentéte. Nemcsak azért, mert Solohov képes arra, hogy a legváratlanabban adagolja az ellentéteket, hogy nevetessen akkor, amikor a sztálingrádi visszavonulásról van szó, vagy egy Csukar-szerűen egyén zavaros beszédén. Egyik vagy másik regisztráción a legvégső határig jut el: a fizikai borzalomig, vagy a nagyfokú durvaságig. Nem találunk vele egyenrangú írókat a szovjet irodalomban.

Vaskosságban Gogolhoz közelít — de sokkal inkább rabelais-i. Ami az atrocitásokat illeti, nincsenek előfutárai az orosz irodalomban. Ha semmi más nem volna művében, csak az erőszak, ebből az antitézisből akkor is elegendő volna ahhoz, hogy sajátos jelenség legyen országa irodalmában.

A stockholmi akadémikusok műve „kérelhetetlensége” és „szigorúsága” miatt tüntették ki. Mi inkább azt mondanánk, ereje és igazsága miatt. De felmerül egy kérdés: hogyan ítéljük meg Solohov igazságát? Azért, mert nem hízelgett a „vezér”-nek, vagy mert nem szépítette a tényeket, vagy mert nem ábrázolt „pozitív hősöket”?

Valójában egy ilyen író olvasása közben megismerünk és átélünk egy világot, amelyet soha nem láttunk, és soha nem is fogunk látni, elmerülünk és átváltozunk olyan lelki világokban, amelyek teljesen különböznek egy huszadik század második felében élő átlag francia lelkivilágától. Egy olyan történelem részeseivé tesz bennünket, amelyet nem mi csinálunk, és nem is tudnánk csinálni. Igazsága erejéből fakad.

Solohov a szocialista realizmus elismert mestere hazájában, műveivel felfedi számunkra a realizmust. Nem a passzív tükrözést, egy létező valóság kiszámított kifejezését művésztéte transzformálva, hanem a rajtunk kívül létező alapos tanulmányozásából kiindulva olyan univerzumot hoz létre, amelyet aztán sajátunkénak ismerünk el.

Solohovot a Szovjetunióban dicsőség övezi, nem vitatják, minden értelemben klasszikusnak ismerik el, a középiskolában tanítják.

Mondjuk meg őszintén: ez a hivatalos és iskolai tömjénezés nem válik hasznára. Először is a francia fiataloknál megfigyelhetjük, ha túljutottak Racine és Hugo szövegmagyarázatain, nem éreznek soha többet kedvet, hogy újraolvassák őket. És ráadásul Solohovról, mint a múlt írójáról éppen olyan hamis képet kapunk, mintha művére korlátoznánk az egész szovjet irodalmat.

Valójában ott egy egészen eltérő irodalom kezd kibontakozni. Egy olyan irodalom, amely nemcsak újra átgondolja a történelmet, de új szemzőgből látja az ember problémáit és egészen újakat vet fel. Elég csak egy Szoizsenyicinnre utalni (és olvasni), gondolataiban és látott erejében egyaránt nagy.

De nem szabad elfelejteni, hogy bár a Csendes Don egy negyedszázaddal ezelőtt jelent meg, Solohov folytatja és folytatta az írást. A Harcoltak (1959), valamint az Új barázdát szánt az eke második részében (1960) megújulás mutatkozik, amelytől nem idegen a kor szelleme. A közvetlen valóság szükségessége, a lelkiismeret mélységeiben való elmerülés, sűrítettebb ábrázolásmód, a váratlan kihagyások művészete iránti igény jelenik meg bennük.

Solohov a múlt írója lenne? A kérdésnek nincs sok értelme. Ha Solohovnak nem voltak előfutárai, nincsenek folytatói sem. Megpróbálták korlátok közé szorítani. Főleg a Don vidékén elég sok a vetélytársa, de nem tudják túlszárnyalni. A Csendes Donnak és az Új barázdát szánt az ekének csak epigonjai születtek, de nem tanítványai. Ez a regényíró, akit tipikusnak számítanak a szovjet irodalomban, egyedi jelenség. Eredeti, amelyet semmi sem tudott megváltoztatni. Valójában azért érdemli meg a kitüntetést, mert mindig önmaga tudott lenni.

(*Les lettres françaises*, francia irodalmi és művészeti hetilap, 1965. okt. 21—27. Nr. 1102.)

MARTINE MONOD: A BOLHA GYORSAN UGRIK, DE AZ ÍRÓ LASSAN ALKOT

M. Solohov, a Csendes Don írója, mint tudjuk, nagy hatást tett mindazokra, akik elolvasták művét. Egy személyben a Legfelsőbb Tanács tagja is, de sohasem választotta el művét, életétől. Ha hazája népe kérte, hogy képviselje, ez nemcsak azért történt, mert nagy író, akinek műveit hatvanhárom nyelvre fordították le, és csak a Szovjetunióban 42 millió példányban kelt el, hanem főleg azért is, mert Solohov nagyszerű küldött.

A kozákok életében nagy szerepet játszik a folyó. Ezek a hatalmas folyók ellenállhatatlanul hömpölyögnek a tenger felé, amelyek maguk is kontinentálisak. Folyók, amelyek nem tudnak az óceánban felszabadulni. Ehhez hasonlóan a nép is keresi szabadságának hagyományait a szovjethatalom megjelenése idején, egy eddig soha nem hallott nyelven. Solohov megértette ezt a nyelvet, és tudta, hogy egyedül ez érvényes népe és saját maga számára. Ezt elmondta úgy, ahogy el kellett mondania, a kozákokból kiindulva.

A Csendes Don bámulatra méltó eposz, amely egyedül is igazolná a Nobel-díj elnyerését. Talán az a legnagyobb benne, hogy a forradalom ügyének igazságát az ellenfél oldaláról sikerült bebizonyítania. Grigorij, a kozák harcos, aki azért csatlakozik a fehérekhez, mert életmódjához jobban illik a ló, mint a vonat vagy az autó, mert soha nem gondolt semmi másra, mint hogy egy szép lányt megöljen, és mert az a világ, ahol a moszkvai és pétervári munkások tevékenykednek, zavarba ejti.

Általános síkon bemutatja, egy bizonyos területen a polgárháborút és azt, ami előkészítette. Meg kell mondanom őszintén, ez bámulatosan sikerült neki. Kéves ilyen szöveget ismerek, mint azok az oldalak, amelyeket Solohov a kozákoknak szentel. Harcba indulnak valami ellen, egy olyan eszme ellen, amelyet nem is ismernek. Azért harcolnak, mert kozákok, de a harcról, amelyet folytatnak, nem tudnak semmit.

Az orosz forradalom különös aspektusban jelenik meg, a nagyság nimbusza veszi körül, mert a kozákok ellenfelei tudják, hogy miért harcolnak. Mártírhalált halnak, de nem hátrálnak meg. A Szovjetunió a különböző időkben vállalt áldozatokból születik.

Solohov Ukrajna regényírójához, Tolsztojhoz kapcsolódik, de teljesen eredeti. Eredeti stílusában és önmagában. „Ha úgy érzem, meg kell írnom valamit, nem zavartatom magam” — mondja, és hozzáteszi: „A változás az érdekes. Az emberek lassan változnak. De minden változik. Engem az érdekel, hogy bemutassam az emberi lényt a történelem legválságosabb pillanataiban. Szenvedélyesen szeretem azokat az embereket, akik társadalmi és nemzeti kataklizmák részt vevői. A jellemek ilyenkor kikristályosodnak.”

Solohov egy másik gondolata az ízlések különbözőségéről szól: „Mindenkinek megvan a maga ízlése” — mondja. „Van egy közmondás nálunk: »Egyesek a pópát szeretik, mások a pópa feleségét, és megint mások a pópa lányát«... És megint mások a kaviárt.”

A Don melletti Rosztovban (az itteniek választották meg) élő ember nem megalkuvó. Mindenekelőtt „szovjet állampolgárnak” érzi magát.

És valóban az is. Elválaszthatatlan a sztyeppétől, sztyanyicájától, és szenvedélyesen érdeklik a helyi problémák. „A víz elvezetése fontos problémánk” — mondja. Az irodalmi Nobel-díjas tanulmányozza a vízvezetés kérdéseit, a csőrendszereket, mint ahogy követelő leveleket ír az állami szervekhez, ha azok nem azt csinálják, amit az ő megítélése szerint csinálniuk kellene.

Meglehetősen nehéz definiálni. Fordítója, Antoine Vitez írja: „Lelkesedéssel fogadtam el a Csendes Don fordítását, mert bámulatosnak tartom. Nem számoltam azzal a hatalmas munkával, amelynek nekifogtam. Olyan csodálatos, nyelve annyira gazdag. Minden pillanatban nyelvi csapda fenyegetett.”

Az Új barázdát szánt az eke és a Hazáért harcoltak című művét fordítva Jean Cathala ugyanilyen nehézségről beszélt. Ez kivételes emberi gazdagságból fakad, amelynek a nemzeti gazdagság az alapja. Az író egy helyen megjegyzi: „A bolha gyorsan ugrik, de az író lassan ír.” Valóban, műve hatalmas mélységű, de nem nagy terjedelmű.

(*Humanité Dimanche*, a Francia Kommunista Párt napilapjának heti melléklete, 1965. okt. 24.)

ANDRÉ WURMSER: AZ EMBERI SORS

...Hogy Solohov az egyik legnagyobb élő író, az tagadhatatlan, és azt hiszem, azt nem is tagadja senki. Nagy, mert érzéke van a nagysághoz. A Csendes Don nyolc kötete és az Új barázdát szánt az eke két testes kötete mutatja epikus vénáját, de ugyanaz az emberi nagyság mutatkozik meg egyéb elbeszéléseiben is, az Emberi sorsban, vagy a Hazáért harcoltak-ban.

Solohov nemcsak hozzájárult ahhoz, hogy helyesen ítélhessük meg a szovjet nép életének egy korszakát, hanem — ez emeli olyan magasra műveit — szenvedélyesen szereti az embereket, szomjazza az igazságot, lelkesedik a forradalom nemes ügyéért. Nincs merev válaszfal: az egyik oldalon író, a másikon politikai gondolkodó. Tisztán lát, mert Solohov kommunista.

Minden bizonnyal ezért is érte ilyen későn a megtiszteltetés. Ezért örömrünk nemcsak abból fakad, hogy örülünk minden igaz tetteknek, hanem azért is, mert ezáltal a mi ügyünket érte megtiszteltetés.

Solohov műve azokból a földrengésekből indul ki, amelyek a szocializmus útját jelzik az utolsó nagy győzelem felé. Három tagozódású, de számtalan dimenziójú, gigantikus eposz.

Az első a vidék metamorfózisának megrendítő élményét monja el, a vak haragot, a hibákat, az öregek vonakodását attól, hogy átadják helyüket a fiataloknak; az új embernek, aki még kissé tapogatózó, ügyetlen — ez az Új barázdát szánt az eke.

A második a polgárháborút ábrázolja bizonytalanságaival, zűrzavarával, borzalmaival, a Hagymány folyamának harcát a Forradalom tengerével. A kozákok érzékenységet és szalmaláng lelkesedését, a fehérek intrikáit, a vörösök önzetlen hősiességét, falvak bizonytalanságát, amelyekért a hősök és a birtokukból elűzött földesurak küzdenek — ez a Csendes Don.

A harmadik rövidebb, de talán még megrázóbb; azoknak a hősöknek igazolása, akik legyőzték a hitlerizmust: az Új barázdát szánt az eke harcosainak és a Csendes Don mártírjainak.

...Solohovban a kommunista ember értette meg a történelmi korszakot, és tudta rögzíteni műveiben, amelyért most Nobel-díjjal tüntették ki. A szocialista világ első negyedszázadának krónikásává vált. A díjnak nem kevésbé jó hatása, hogy felébreszti mindazokat az emlékeket, amelyek Solohov nevének pusztá emléttésére bennünk keletkeznek. Ha egy forradalom már negyedszázados, hívei közül sokan kifáradnak, hibáik fája elrejtje előlük sikereik erdejét, minden emberi alkotás tökéletlensége elfelejteti velük, hogy az ember felszabadításának ügye szent, és ha lassan is, de kibontakozóban van az új ember, ki a fájdalomokban véráztatta földön született, amely méltó az emberi névre.

(*Humanité*, a Francia Kommunista Párt napilapja, 1965. okt. 16.)

Fordította: DALOS GYÖRGY és SZENTIRMAI LÁSZLÓ

Szántó Piroska rajza

K R I T I K A

BARTA JÁNOS MŰVÉSZETELMÉLETI TANULMÁNYAIRÓL*

BARTA JÁNOS: ÉLMÉNY ÉS FORMA

A magyar irodalomtudomány megélenkülő — végső hatásában minden bizonytalansággal rendelkező — elméleti érdeklődésének egyik figyelmet érdemlő terméke Barta János nemrégiben megjelent kötete. Minthogy azonban ez nem egészen határozott szerkezetű mű, hanem csupán nagyjából egy témakörbe vágó és részben nyíltan polemikus írások gyűjteménye, talán nem illemtalan a kötet kapcsán inkább a fölvetődő helyeslő vagy vitázó gondolatokat papírra vetni — szabályos, a könyv minden részletét gondos értékelés mérlegére vető kritika helyett.

A szerző egyik legfőbb célja: kidolgozni az egyértelműen tükrözés-központú, a valóságtükrözés elvét mereven alkalmazó gyakorlattal szemben egy árnyaltabb, a művészi alkotásokat és a műveket létrehozó tényezőket a maguk sokféleségében számba vevő, a műalkotások sokaságának változatosságához alkalmazható rugalmasabb irodalomtörténeti és műelemzési módszer népművelői szempontját. Ennek érdekében bizonyítja, hogy a műveknek a valósággal való pusztán egybevetése még nem szolgálhat értékük mércéjéül, ezért hangsúlyozza a művészetben a művészi szerepet játszó önkifejezés és általában az alkotás folyamatában döntő szerephez jutó művészi szubjektum szerepét, ennek érdekében áll ki a romantika — mint ugyancsak jelentős értékeket tartalmazó művészeti stílus, ill. irányzat — mellett éppúgy, mint ahogyan a realizmus színjáték stílusától eltérő modern színpadi törekvések oldalán. Ezért emeli ki a művészetek agitatív, közösségteremtő és gyönyörködtető funkcióit; sőt, hihetőleg nem utolsósorban éppen ezért törekszik magának a realizmusnak — mint nem általános esztétikai, hanem fontos stíluskategóriának — minél gondosabb jellemzésére, s ezzel egyúttal körülhatárolására is. Ezért emeli ki több ízben a formálás mozzanatának fontosságát, ezért érinti azt a problémát is, hogy a valóságtükrözés vizsgálatánál a valóság különböző területeinek figyelembe vételére van szükség.

Álljunk meg talán ez utóbbi kérdéseinél.

Ha a valóságtükrözésből mint elvi alaptól kívánunk kiindulni, valóban tudomásul kell venni a Barta János által kiemelt tényt: azt, hogy a valóság fogalmába az emberi tudat is beletartozik. Ha a dolgok mélyére nézünk, akkor azonban azt is látunk kell, hogy itt sem lehet még megállni. Ki kell mondani azt a — tautologikuságig evidens és sokszor mégis figyelmen kívül hagyott — tényt, hogy a maga módján minden beletartozik a valóság fogalmába. Viszont éppen ezért (minthogy egy fogalomnak addig van értéke, míg az elhatározást is ad) ezen a végtelenül tág fogalmon belül világos és egyértelmű megkülönböztetéseket kell tennünk: különböző területeket, más-más „szférákat” kell egymástól elhatárolnunk, s ezek sajátos természetét külön-külön kell figyelembe venni és megvizsgálni. Hiszen máskülönben pl. a tudat és az anyag közé is egyenlőségi jelet lehetne tenni, ami képtelenség volna. De más, kevésbé szembeszökő „területek” egybeomlása, alkalmankénti összekeverése is súlyos tévedések és főleg meglehetősen zürzavar forrásává lehet. Valóság a tárgyi világ is (ennek látott felszíne és különféle rejtett törvényszerűségei egyaránt), valóság valamely társadalom pillanatnyi helyzete, de valóságosak a fejlődést mozgató (ezt a helyzetet tehát megszüntető) törvények is. Valóság általában a mozgás, de az a formák kikristályosult állandósága is. A valóságot alkotják az emberek tudatában létező és így ható eszmék (a rajtuk kívüli valóságot adekvát módon „tükröző” és a „téveszmék” egyaránt). A valósághoz tartoznak a logika általános törvényei és az egyedi álmokképek is — és sorolhatnánk még tovább a különféle „valóságszférákat” — mindezek azonban a legkülönbözőbb módon és más-más mértékben hatnak a művészetekre általában, ill. az egyedi műalkotásokra. Ezen túlmenően: megkülönböztetendő az ábrázoló tükrözés (az ábrázolás tárgyául választott személynek, jelenségnek stb. megjelenítése) és a determináltságban, a művészi alkotás módjának műkéntjében (stílusban

* Barta János „Élmény és forma” c. esztétikai tanulmányainak leg többjét először a debreceni Alföld c. folyóirat közölte. (A szerk.)

stb.) megnyilvánuló *tükröződés* között. Ezek után azt is elmondhatjuk, hogy az ábrázolás (vagy inkább: megjelenítés) *tárgyául* egyaránt szolgálhatnak a tárgyi világ elemei, társadalmi viszonyok, eszmék, egy adott lélekállapot stb., stb., de ugyanígy ezek a művészi megjelenítés *mikéntjében*, ill. magában a tárgyválasztásban is szerepet játszanak mint determináló tényezők. Mindebből aztán variációk sokasága adódik — a közöttük történő világos és rendszeres különbségtételek nélkül tehát nem lehet a valóságtükrözés talajáról kiinduló és elméletileg valóban megalapozott elemzéseket, stílusvizsgálatokat végrehajtani, ilyen irodalomtörténeti munkákat megalkotni.

Barta — ha elvileg nem fogalmazza is ezt így meg — gyakorlatilag már azáltal is e mindent egybeemelés tendenciáit korlátozza, hogy a tudat objektivitását elismerve, de azt a rajta kívüli világtól elhatárolva megkülönbözteti egymástól a valóságtükrözés két fajtáját: az ábrázolást és az önkifejezést. Mindezzel a legkevésbé sem tagadja, hogy az utóbbiban előtérbe lépő Én, a szubjektum maga is a külvilág befolyása alatt áll, hogy meghatározottatik általa, viszont a „minden mindennel összefügg”, „minden minden más által meghatározottatik” általános végső igazságain belül igen helyesen előtérbe állítja a *közvetlenebb* összefüggéseket, ill. funkciókat.

Barta könyve azonban nem mindenkor eléggé következetes. A művészet „igazsága” kérdésének részletes tárgyalása ugyanis mintha a valóságábrázolás fogalmának kissé félszeg „fellazítási” kísérlete volna. Mintha valami olyasféle megfontolás állna mögötte: ha valamely művet inkább az önkifejezés igényéből születettnek találunk is, legalább „igaz” voltát bizonyítsuk be. E fogalom azonban meglehetősen homályban marad a tárgyalás folyamán, s a művészi őszinteségnek — mint e kifejezés variánsának — előtérbe állítása sem teszi ezeket a fejtegetéseket meggyőzőekké. Minden jó mű „igaz”-sága ugyanis ezek szerint kb. abban áll, hogy jó, művészileg tökéletesen megformált-e, ad-e művészi élményt. Ebbe azonban kár belekevernünk az igazság, az őszinteség kérdéseit — még akkor is, ha hozzá tehetjük ehhez, hogy az őszinteségnek, az igazi élménynek a hiánya (főképp lírai költőknél) nemegyszer okoz művészi törést, nemegyszer szül selejtes műveket. Vajon „igaz”-e Dante Isteni színjátéka vagy Polükleitosz Lándzsavívője? „Őszinték”-e Bach Brandenburgi versenyművei, a párizsi Notre Dame, vagy a magánhangzók szonettje? Nem jutunk messzire e fogalmak alkalmazásával, másrészt pedig tény az is, hogy őszinte, legbensőbb és szép emberi érzésekből fakadó, ilyen értelemben tehát igaz, alkotóiok tehetségtelensége következtében azonban giccses versek tömegét tudná bármely irodalmi folyóirat szerkesztőse felmutatni. Barta gondos történeti visszatekintés alapján mutatja ki, hogy a „művészi igazság” fogalmán koronként és alkotónként ki-ki mennyire mást értett. Ez is azt bizonyítja, hogy — legalábbis, ha nem a szó filozófiai jelentését vesszük alapul — az esztétika tudományossá tételéhez aligha segíthet hozzá az igazság fogalmának előtérbe hozása, akárcsak a hasonlóan lazán értelmezett „hiteles”-sége. Barta „hiteles tükröződéseknél” minősíti ui. Jókai szélsőségesen romantikus regényeit is, Gyulai józanul realista Udvarházát is. Ezen az alapon azonban hiteles és igaz valóságtükrözés az a gorkiji mondás is, mely szerint „Ember — ez büszkén hangzik” és Vörösmarty öntéppó kiáltása is: „Az emberfaj sárkányfog-vetemény”. Csak épp a fogalom eredeti értelme foszlik így semmibe.

Részben idekapcsolódik a kötet egy másik problémája is. Barta János példák során mutatja ki, hogy a művészet valami merőben más, mint a tudománynak valamiféle illusztrációja. (A teljes igazság kedvéért itt azért azt is meg kell jegyeznünk, hogy a vitatott tételt ebben a formájában egyetlen esztétánk, kritikuskunk, irodalomtörténésünk sem állítja, legfeljebb ehhez hasonlólt vallanak többen.) Világosan rámutat arra, hogy a valóságból, valamely mintából minden alkotó más művet hoz létre: stílus, egyéniség, a választott műfaj törvényei stb. szerint. Mindez kétségtől így van, s nehéz megérteni, miért kell e nézeteiért magát egyik bírálójával szemben a szubjektív idealizmus felé tett engedmények vádjától megvédenie. Határozott ellenvetést támaszt azonban az, hogy ő mindenben — arra függesztvén szemét: mi az, ami „kimarad” a műből, azaz, ami nem vesz részt benne — valamiféle *szűrő* tevékenységet lát. A tárgy-, anyag- stb. *választást* mi szükség volna úgy felfogni, mint a világ többi részének kiszűrését? Az arcképfestő „kiszűrte” képéből a szobát, a tájat? A vasbetonnal építő a fát, a követ? A műalkotás létrejöttét megelőző lelki folyamatokat — bármennyire is összefüggjenek ezek vele — nem lehet magával a megvalósult művel összekevernünk, különben esetleg nem azt nézzük, mi *van* a műben, hanem azt, ami nincs benne.

Ehhez hasonló probléma másutt is jelentkezik a kötetben. A mű belső formájának „közvetlen talaja ... az alkotó szellemisége” — mondja ki egy helyütt. Ez is kétségtől igaz, akár a legobjektívabb műalkotás esetében is. De a talaj

nem azonosítható azzal, ami kinőtt belőle, s a megvalósult mű sokkal egyetemesebb értékű lehet, mint az ennek létrejöttében döntő szerepet játszó pszichikum: a szubjektum és az anyag kölcsönhatásából ezeket magába foglaló, de mégis új minőség születhet a műalkotásban. Barta János ennek kérdéseivel — kidomborítván azt, hogy az értékes műalkotás mindig valami emberileg jelentőset tartalmaz — szintén figyelmet érdemlő módon foglalkozik, s — a marxizmus klasszikusai nyomán haladva — kiemeli ennek kapcsán azt, hogy mindebben az alkotók teremtő módon vesznek részt, hogy a művész „nem egyszerűen a tudatán át tükrözteti a valóságot, hanem úgy, hogy zárt, befejezett, tárgyias jellegű műalkotást hoz létre”. Csak azt sajnálhatjuk, hogy e kérdésekkel mégis nem bővebben és nem következetesebben foglalkozik. Ebben az esetben el lehetne kerülni az olyan buktatókat is, amilyeneket pl. a „művészet = tudatforma” kiindulópontja rejt magában. (Hiszen pl. maga a milánói székesegyház éppoly kevésbé tudatforma, mint ahogy Michelangelo Mózes vagy Bartók Csodálatos mandarinja sem az — noha e művekben kétségkívül fölismerhetjük meghatározott tudatformáknak a művészi objektivációit. E kettőt azonban megint csak nem volna szabad összekeverni egymással.)

Nem volna illő az itt bírálatként elmondottakat mind kizárólag Barta Jánosnak címezni. De épp a problémákhoz igényesen közelítő művek vizsgálata figyelmeztet: itt volna az ideje annak, hogy irodalomtudományunk világosabb elhatárolásokat tegyen a maga területén, s hogy a megszokottnál egyértelműbb, határozottabb terminológiával dolgozzék.

A kötet legérdekesebb darabjai a *Néhány szó a tükrözési elméletről*, az *Útjelzők és tilalomfák*, a *Kifejező funkció és kifejező stílus*. Ez nem jelenti azt, hogy a többiben ne volna számos fontos, találó (és esetleg vitatható) megállapítás. Az inkább összefoglaló-rendszerző jellegű írásokkal szemben azonban főképp az előbb kiemelték adnak lehetőséget elméleti vitákra, továbbgondolásra — ezért is kapcsolódtak hát többnyire hozzájuk e reflexiók. (*Magvető Könyvtadó 1965.*)

TAMÁS ATTILA

RÓNAY GYÖRGY: A KLASSZICIZMUS

Kár volna rangsorolni a Gondolat Kiadó stílusokat ismertető sorozatának eddig megjelent köteteit. Az egyes stílusok, s az őket megközelítő különféle felfogások egyaránt biztosítják minden egyes kötet teljesen sajátos profilját. S ha legtöbbször van is vitatnivaló, az nem vitás, hogy a sorozat sajátos és már nagyon várt missziót tölt be: a hosszú elhanyagolás időszaka után ki akarja s érzésének szerint ki tudja elégíteni a stílustörténet iránt fellobbant érdeklődést.

Az egész sorozat egyik legkorábbi kötete a két éve megjelent Klasszicizmus-kötet. De mind a klasszicizmus művészi gyakorlatát kísérő elméleti jellegű szemelvények, mind Rónay György bevezető tanulmánya megérdemlik a kissé elkésztet ismertetést. Annál is inkább, mert kérdésfeltevései és megoldási kísérletei jórészt eltérnek ugyan a mai magyar irodalomtudomány stílustörténeti felfogásától, viszont oly színvonalas és sokoldalú megközelítéssel tárgyalják a klasszicizmus történeti és elméleti kérdéseit, hogy szükséges eredményeikkel szembenézni, s bár néhol vigyázva, de tanulni tőlük. Ami pedig a tanulmány stílusát illeti, a jeles író keze teszi a magvas olvasmányt mégis könnyen és élvezettel olvasható, gördülékeny esszévé.

S az ő fordításai által válik először elérhetővé magyarul a klasszicizmus elméleti irodalmának jelentős része.

Már az eddigi kritikák is joggal utaltak a tanulmány „irodalomcentrikus” jellegére, a többi művészeti ág, elsősorban a képzőművészetek korabeli jelenségeinek elhanyagolására. Épp ezért ennek kérdéseivel nem foglalkozom s inkább azt igyekszem részletesebben megvizsgálni, hogy a klasszicizmus irodalmi jelenségeinek sajátosságait tárgyalva, milyen eredményeket ért el Rónay bevezető tanulmánya.

A klasszikus, klasszicitás, klasszicizmus és klasszicisztikus szavak értelmezésével, történetiükkel és ma ismert jelentéseik elemzésével kezdődő fogalommagyarázat után a klasszikus és romantikus ellentétpárjának egykori társadalmi töltését, osztálytartalmát vázolja folytatásul s így tér át az egész irányzat szélesebb történelmi alapokon való tárgyalásához. Itt azonban az esszé könnyed stílusában is annyi egymásnak ellentmondó szakirodalmi véleményt sorakoztat fel, hogy nem csupán a műhelymunka közepébe, de a kétségek közé is hatékonyan sikerül bevezetnie az olvasót. S ha rokonszenves is az a tartózkodás, mellyel a problémák sokrétűségét érez-

tetve, nem dönt kifejezetten valamelyik felfogás mellett, ez viszont nem tudja megmenteni az ellentmondó álláspontokat magasrendű szkepszissel egyeztető eljárás belső ellentmondásaitól. Hogy csak a történelmi példák mellett maradjak: a francia klasszicizmus elméletét — joggal — az olasz arisztoteliánusok (*Vida, Castelvetro*) és *Scaliger* munkáinak hatására vezeti vissza, de rövidesen felveszi egy olyan francia előklasszicizmus fogalmát (*IV. Henrik* ideje, *Malherbe*), melyre az olasz elmélet még nem hatott, s ezzel a francia klasszicizmus autochton jellegét bizonyítja. *Toffanin, Mario Praz* és mások felfogását ismertette nem mindig elég világos, hogy miben ért velük egyet, s miben nem. A könyv egyik legszébb és legármánytalabb része a klasszicizmus és barokk bonyolult ellentmondásainak megoldására tett kísérlet. A közös, bár eltérő módon értelmezett arisztoteliánus elmélet alapján kialakult és a különböző társadalmi körülményektől determinált ellentétes művészi gyakorlatok szépen illusztrálja *Corneille* fejlődésén, s az uralkodó francia klasszicizmus alatt lappangó barokk ellenáramlatok továbbélésén. De azt hiszem, a két nagy áramlat egymás mellett élésének teljes bonyolultságát ezzel aligha lehet kiemelni. Hogy a barokkon belül milyen elevenek voltak a klasszicisztikus áramlatok, s hogy a klasszicizmus nyugodt monumentalitása nem csupán abszolút ellentéte a barokk szenvedélyes, mozgalmassá monumentalitásának, hogy *Hatzfeld* és mások *barokk-klasszicizmus* fogalma nem is olyan teljes nonszensz, fából vaskarika, azt talán az is bizonyíthatja, hogy a barokk hanyatlási termékének tartott rokokó először épp a klasszicizmus hazájában, Franciaországban bontakozott ki. Aligha merném ugyanis a rokokót kizárólag a mélyben lappangó barokk ellenáramlatok fellángolásának tartani. De ha a teljes képlet meglátását hiányoló néhány megjegyzés ellenére is a XVII. századi klasszicizmusának árnyalt történeti kibontását tartom a könyv legértékesebb részének, annál inkább sajnálom, hogy a következő évszázad francia klasszicizmusának bonyolult képletét már nem kísérni kellő figyelemmel, megelégszik néhány utalással a herculeaneumi ásatások és a rokokó édes-kés antikizálása közötti összefüggésre, valamint az empire vértelen akadémizmusára. Pedig a rokokó, a felvilágosodás, a forradalom klasszicizmusa éppúgy hozzátartozott volna a teljességhez, mint a winkelmanni-mengsi neoklasszicizmus franciaországi hatása.

Hogy nem csupán a — nagyrészt a francia klasszicizmus különböző etapjainak kisugárzásából táplálkozó — má-

sodlagos európai klasszicizmusok részletes tárgyalása marad el, hanem a francia klasszicizmus XVIII. századi folytatásáé is, önmagában indokolt lehetne, mert épp a két legjelentősebb klasszicizmus, a versailles-i és a weimari alaposabb s a valóban leglényegesebb elvi kérdéseket megoldó vizsgálatát tenné lehetővé. De épp a weimari klasszicizmus tárgyalásánál derül ki, hogy a klasszicizmus egyéb áramlatainak elhanyagolása elvi alappal is rendelkezik. Nem csupán a történeti és stílustipológiai elvek némi keveredése, mint már más kritikusi is megjegyezték, hanem az is hozzájárul ehhez, hogy a görögös német klasszicizmus legnagyobb jelenségének, Goethének klasszikum-értelmezését, mely nála a normatív, lényegében az esztétikai értéket jelző stílusfelfogással járt együtt, Rónay az író vonzódásával elfogadja. Ugyanakkor viszont az irodalomtörténészek inkább deskriptív értelmű klasszicizmus fogalmát elejtve a klasszicizmuson egyre inkább a vértelen akadémizmus utánzó irodalmát érti. Az eredetileg a klasszicizmus tárgyalását ígérő könyv ezért egyre kevésbé a különböző korokban különböző esztétikai színvonalon kifejeződő antikizáló irodalmi és művészeti áramlatokat, és egyre inkább a bár antikizáló, de *klasszikus* írókat tárgyalja, a klasszikuson nagyjából esztétikai értékítéletet értve a szó goethei és részben Sainte-Beuve-i értelmében. E fogalmi ellentmondásosság miatt nem derül ki egész világosan, hogy a reneszánszot klasszicizmusnak tartja-e? Viszont a klasszikussá tágított fogalom példatárába magától értetődően kerül be a virágzó reneszánsz egyik legnagyobb alakja, Raffael és e „stílus”-kategória határai a realizmus felé is elmosódnak; ezért fog egyetértően hivatkozni „Klasszicizmus és realizmus” című jegyzetében Wilhelm Girnus tanulmányára, mely az esztétikai érték kategória értelmében használt realizmus legnagyobb német alakjainak tekintti Goethét és Schillert.

Ugyanakkor viszont ezekért a nem eléggé tisztázott terminológiából származó bizonytalanságokért bőségesen kárpótolja olvasóját a francia klasszicizmus esztétikai és poétikai nézeteinek, műfaji hierarchiájának nagyon gazdag elemzésével s az árnyalt társadalmi háttér megteremtésével. (Bár kérdés, hogy *Corneille, Racine, Molière* és *Boileau* neveivel fémjelvezhető klasszicizmus virágzásának kétségtelenül igen jelentős polgári elemei láttán is jogosult-e oly határozottan „e klasszikus irodalom félreismerhetetlen városi jellegére” (51. l.) utalni, mint Rónay teszi. Hisz épp ez a kor a par excellence udvari irodalom kora s.

városi jellege inkább a következő században erősödik meg.) Másrészt épp Goethe klasszikum-felfogásának igen finom tárgyalása során az egyes nagy stílusok mögött meghúzódó *magatartás* jelentőségére is joggal hívja fel a figyelmet. Ha nem is a mindenkori romantikát stílustipológiai értelemben leküzdő mindenkori klasszikus alkotóművész magatartásának értelmében, és ha nem is pusztán a külső forma elemeire szűkített stílusfogalom értelmében, hanem mindkét szó jelentését jóval szélesebb és

ugyanakkor konkrét-történetibb értelemben használva, de a kettőnek dialektikáját árnyaltan kidolgozó marxista stílustörténeti kutatásnak van igazán jövője. S ennek a feladatnak elvégzéséhez nyújt fontos segítséget Rónay György szép könyve is, elsősorban a klasszicizmus legjelentősebb korszakainak és alkotóinak művészi tudatát közvetítő gazdag szemelvényanyagával és értékes interpretáló megjegyzéseivel. (*Gondolat Könyvkiadó 1963.*)

CSETRI LAJOS

ROMANTIKA, SZIMBOLIZMUS

HORVÁTH KÁROLY ÉS KOMLÓS ALADÁR ANTOLOGIÁI

Mi a romantika? A múlt század „egyik legnagyobb hatású és jelentőségű művészi irányzata”; bonyolult, ellentmondásokkal teli jelenség, melynek azonban legeltérőbb változataiban is megfigyelhetők a közös vonások. „A romantika mindenekelőtt egy sajátos lelkialkatot és művészi attitűdöt jelent, amely sok vonásában közös valamennyi romantikus művésznél, de amelyből igen eltérő világnézeti állásfoglalások következhetnek a változó történelmi időben. A romantikus művészi magatartás és lelkialkat a művészi eszközök bizonyos rendszerét hozza létre, amely az alkotó érzülete és szándéka szerint igen különböző társadalmi hatást fejthet ki.”

Két fő típusát s a fejlődésben is nagyjából két ízét lehet megkülönböztetni a romantikának; az egyikbe „a korunkban az időszzerű társadalmi fejlődés irányában ható” művészek tartoznak, a másikba azok, akik „a kor valóságos küzdelmei elől a fantázia, az irracionális vagy a magánélet területére húzódtak vissza”; az egyik — a modern szöveget irodalomtudomány igen szerencsés, Gorkijtól eredő elnevezése szerint — az aktív, a másik a passzív romantika. Kettejük közt, Blagoj szerint, „a vízvázlastó a romantikus író ilyen vagy olyan viszonya a valósághoz”.

A romantika, mint lelkialkat és mint ábrázolási módszer, időhöz a történelmi fejlődés egy bizonyos szakaszához, és bizonyos társadalmi föltételeihez kötött jelenség: a tizenharmadik század legvégétől körülbelül a következő század harmadik harmadáig terjed; kezdeteiben többnyire még együtt szerepel a klasszicizmussal, utolsó periódusában a realizmussal.

„Romantikára emlékeztető esztétikai jelenségek” azonban akadnak előbb is, utóbb is. „Ezek azonban csak a tizenkilencedik századi irodalomban alkotnak összefüggő rendszert a sajátos történelmi és társadalmi helyzet következménye-

ként. Nem beszélünk tehát »örök romantikáról«, mint a polgári irodalomtörténetírás szellemtörténeti iránya, de nem is tekintjük a romantikát a művészetekben időnként fölmerülő »antirealizmus« egyik válfajának, hanem a konkrét történelmi és társadalmi tényezők alapján kísérjük megmagyarázni, hogy az adott korszakban a valóságnak miért éppen a romantikus művészi tükrözése alakult ki és vált uralkodóvá.”

Lényegében, és lehetőleg a szerző saját szavaival, ez Horváth Károly bevezető tanulmányának „elvi alapvetése”; az első fejezetben így határozza meg a romantika fogalmát s így határolja körül tárgyát is, föladatát is. Ismerteti utána a romantika előzményeit, kialakulását, fejlődésének szakaszait, majd rátér művészi sajátosságainak elemzésére. „Milyen jegyek alapján minősíthetünk egyes jelenségeket romantikusoknak?” Erre a „nem könnyű” kérdésre a válasz a következő: a romantikát jellemzi az egyéniség kultusza; a felfokozott életérzés, az élet teljes intenzitással való átélésének igénye, s ennek jellegzetes megnyilatkozása: a kalandok, változatos életfordulatok keresése; azután mint legfőbb érték és követelmény, az eredetiség, úgy is, mint nemzetiség, s úgy is, mint helyi szín; a népköltészet fölfedezése; illetben a képzelőerő döntő szerepe; stílusban törekvés a festői és zenei hatásokra; a „grotteszk”, vagyis a hangulati és jellembeli ellentétesség egyén és társadalom konfliktusának ábrázolása az egyén szempontjából; a társadalmi vagy személyes forrású melanicholia; majd, a romantika másik, egészében inkább aktív szakaszában a konkrét társadalmi helyzet romantikus ábrázolása, a társadalmi felelősségtudat, a társadalmi összeütközések ábrázolására a jellem-kontraszt; együttérzés a természet egészével, az, amit Horváth János „lírai részvétnek” nevezett és bizonyos ünnepi pátosz.

Ezt követi a három legjelentősebb és leghatásosabb romantika, német, angol és francia vázlatos ismertetése; majd az olaszé; végül a romantika bemutatása a kelet-európai irodalmakban, olyan közös vonások és párhuzamok jelzésével, amelyek szinte kiáltva követelik az alaposabb összehasonlító-irodalomtörténeti vizsgálatot.

A könyv második fele kitűnően egybeválogatott szövegyűjtemény, a romantikus elméletek és elvi állásfoglalások szinte teljes panorámája. Egészen teljes természetesen nem lehet; viszont ebben a terjedelemben ennél teljesebb aligha lehetne. Hogy magyar dokumentumok nincsenek benne — itt-ott föl is rótták ezt — az könnyen érthető; a „hiányt” a bevezető tanulmány ismételt jelzései nyomán ki-ki maga pótolhatja; s ugyanakkor szép kárpótlást nyújtanak a kelet-európai romantikák területéről vett, és nyilván sokak számára fölfedezésként ható szemelvények.

A sorozatnak, melyben Horváth Károly könyve megjelent, a kiadó szándéka szerint az a célja, hogy „föltérképezze” a világirodalom legjelentősebb áramlatait és stílustörékezeit. Mint ilyen föltérképezés, a mű nagyon jó és nagyon megbízható. A romantika, mint „áramlat”, világosan áll előttünk. Mint „stílustörékvés”? Erre azt mondhatnám, hogy igen is, meg nem is. A jellemző jegyek fölsorolása a lehetőség hiánytalan; kevésbé látjuk e jellemző jegyek „életét”, magát az élő romantikus „stílust”. De van-e egyáltalán ilyen? És ha van, hogyan lehet megfogni? Igaz, kapunk egy-egy találó, rövid elemzést is a bevezető tanulmányban; talán többet szeretnénk, s mélyebben behatolva a művek szövevébe, zsigereibe; bár annak is tudatában, hogy az adott körülmények között majdnem lehetetlent kívánnánk; és hogy a szövegyűjtemény nemcsak elvi állásfoglalások sorozata, hanem — mint ilyen — egyben stílárius példatár is.

Azonfölül pedig a sorozat, ahogy formája igen szerencsésen kialakult, bizonyos értelemben az olvasó közreműködésére is számít. A kötet végén álló „eligazító a szövegekhez” sokkal több, mint pusztán „eligazító”, amolyan bővített tartalomjegyzék; arra szolgál, hogy az olvasó maga igazodjék el a segítségével. Az „élményt”, és a tájékozódást végül is az teszi teljessé, ha a könyv elolvasása után az eligazító alapján még egyszer elolvassa a dokumentumokat, abban az összefüggés-rendben, ahogyan tanácsolják neki; utána mintegy „magától” meg tud felelni a kezdetben föltett kérdésre: mi a romantika, és milyen is a romantika. Persze voltaképpen mégsem „magától” vonja le a következtetést, hanem a

szező tapintatos útmutatása nyomán: úgy, hogy a szerző a maga, szerényen és tapintatosan mintegy tartalomjegyzékre redukált, szintézisét — ezt a nagyon komoly, alapos és megbízható szintézist — vele is elvégezteti. Mindezt azért is hangsúlyozni kell, hogy ennek a szerényen függetlenbe húzódott háromlappnyi vázlatnak ne csak a hasznát vegyük tudomásul, hanem tudományos értékét is érdeme szerint méltányoljuk.

S ha már az érdemeknél tartunk, utalni kell Horváth Károly nagy tájékozottságára éppúgy, mint tájékozódásának biztosságára, a bonyolult jelenségekben való világos, de szimplifikálás nélküli eligazodására; végül szemléletének kellő árnyalatosságára a jelenségek értékelésében, ahogy rámutat például az úgynevezett passzív romantika eredményeinek más társadalmi föltételek között aktívvá fordulására, vagy arra, hogy bizonyos stílárius vívmányait és lélektani fölfedezéseit az európai nagyromantika is hasznosította. Talán hozzáténném ehhez, hogy nemcsak a nagyromantika, hanem a modern költészet is. Tudjuk, hogy Novalistól és E. T. A. Hoffmantól éppúgy vezetnek szálak a szimbolizmusig, sőt a szürrealizmusig, mint Schellingtől a fiatal Gideig; vagy mint — némileg más „fekvésben” — Mickiewicz-től Lautréamont-ig, az „Ősök”-től a „Maldoror énekei”-ig. Valamiféle kitekintésben esetleg ezekre a dolgokra is lehetett volna utalni: egy kicsit részletesebben megvizsgálni azt, hogyan vizsít a romantikából a realizmusba, és hogyan a modern költészet, elsősorban a szimbolizmus felé. Az utóbbi felé például Nervalon, Baudelaire-on, Norwidon át; vagy a „mérhetetlen” Hugón át mindkét irányba: realizmus felé is, szimbolizmus felé is. Am lehet, hogy a határok illetően kiterjesztése már bele se fért volna a megszabott keretekbe.

Egyébként — és ezt már nem Horváth Károly kitűnő könyvére vonatkozólag írom, hanem csak annak ürügyén kockáztatom meg — az effajta érdeklődés és vizsgálat félig-meddig az úgynevezett stílörténet keretébe tartoznék, és azt hiszem, ez iránt irodalomtörténet-írásunkban, egész irodalomtörténeti szemléletünkben van valami idegenkedés; némileg olyasféle, amilyen egy időben az átmenetileg anatómia alá vetett összehasonlító irodalomtörténet iránt élt. Valóban semmi értelme sincs, hogy elmitizáljuk a dolgokat és „örök romantikáról” beszéljünk, vagy „örök klasszicizmusról”, esetleg „örök barokkról”; s az irodalomtörténet jelenségeiről valóban nem lehet akárcsak megközelítően kielégítő magyarázatot adni, ha nem „a

konkrét történelmi és társadalmi tényezők alapján". De nincsenek-e meg a stílusnak is a maga konkrét alapjai egy-egy kor valóságában; s nem olyan-e a stílus, mint valami nagyon finom és kényes mérőeszköz: rezdülései, elmozdulásai olyan örök egyelőre rejtett működéséről is hírt adnak, amelyek majd csak később fognak láthatólag is fölszínre törni? Aztán: az életérzések természetesen a kor valóságában gyökereznek; de nincsenek-e hasonló életérzéseknek hasonló kifejeződésai, képei, jelzói, hasonlatai, metaforái — ahogy egy jellemző és tanulságos példára csak a minap mutatott rá Komlós Aladár „Baudelaire olvasása közben” című tanulmánya záró szakaszában? S ha egyszer a tények fönnállnak, miért ne vennénk szemügyre őket?

Tény, hogy egy-egy stílus, vagy ma közkeletűbb szóval irányzat a történelem egy bizonyos szakaszában, bizonyos társadalmi föltételek következtében, egységesen, szervezeten, uralkodóan érvényesül; a romantika például nagyjában a múlt század első kétharmadában. Ugyanakkor azonban az is tény, és „természetes”, mint éppen Horváth Károly mondja, hogy „a romantikára emlékeztető esztétikai jelenségekkel a régebbi, illetőleg a tizenkilencedik század utáni irodalomban is találkozunk”; és ez nemcsak a romantika esetében van így. Gondoljunk a szürrealizmusra: Salvador Dalira például, s ugyanakkor a tizenhatodik századi Arcimboldi meglepő „szürrealista” kompozícióira; a modern líra némely merészsegeire, s ugyanakkor a tizenhetedik század elején Théophile de Viau híres „szürrealista” képsorozatára, a tornyon lépkedő ökörrel meg a serényen odébb lépő fával. Nyilvánvaló, hogy nincs „örök szürrealizmus”; de hogy a művészet történetében föl-föllépnek időnként „a szürrealizmusra emlékeztető esztétikai jelenségek”, az is nyilvánvaló. Mi e hasonlóságok eredete, oka, magyarázata?

Hasonlóképpen: nincs valamiféle „örök trobar clus” és „örök trobar clar”, a kifejezésnek egyfelől világosságára, másfelől homályosságára való „örök” törekvés, és kettejük közt „örök” antagonizmus — valahogy olyasformán, ahogyan Fritz Strich beszélt klasszika és romantika „örök” birkózásáról — de tény, hogy bizonyos, időről időre föllépő hermetizmusok között rokon vonások észlelhetők, Maurice Scève és Mallarmé közt például. Mint ahogy vannak időről időre rokon mód föllépő „dekadenciák”, mikor a költők az „elátkozottság” és veszendőségérzés hangulatában élnek; s vannak ismét fegyelemre, harmóniára, egyensúlyra törekvő „klasszicizmusok”.

Mindezek mögött valami elvont, szellemi elv munkáját föltételezni sok egyéb ok mellett márcsak azért sem helyes, mert ezzel egyrészt óhatatlanul elmechánizáljuk a fejlődést, másrészt nem magyarázunk meg semmit. E rokonságok természetesen nem ismétlődő azonosságok, hanem csak rokon jellegű változatok, de mint ilyenek, tények; tehát tényyszerű, konkrét vizsgálatot kívánnak; a hasonlóságok is, meg a hasonlóságokban megnyilatkozó különbségek is. Vagyis, például: miért volt, miért lehetett Arcimboldi Rudolfi császár udvarában „olyan”, vagy legalábbis „olyasféle”, amilyen korunkban Dali és más szürrealisták; s ugyanakkor miért, és miben nem „ugyanaz” mégsem; miben különbözik, miben *kell* is különböznie, minden tagadhatatlan hasonlóság ellenére, a „valódi”, „összefüggő rendszerként” jelentkező huszadik századi szürrealizmustól.

Konkrétábban, közelebb a témához, mely a kitérőre alkalmat nyújtott: közismert dolog, hogy számos alapvető különbségük mellett barokkban és romantikában bizonyos rokon vonások is vannak, olyannyira, hogy ezek bizonyos abszolútizálásával egyesek már-már egyenlőségi jelet tettek a kettő közé, a romantikát az „örök barokk” változatának, vagy fordítva, a barokkot az „örök romantikának” vélték. Bizonyára mondanivaló sem kell, hogy történetlenül, egyoldalúan és tévesen. Ugyanakkor az említett rokonságokat sem lehet tagadni. A Horváth Károly fölsorolta romantikus jellegzetességek közül nem egy jellegzetessége a barokknak is. Egyéniségkultusz (gondoljunk Corneille drámáira), fölfokozott életérzés, kalandok és változatos életfordulatok keresése (barokk regény), sőt még bizonyos melankólia és bizonyos groteszk is — mindez megtalálható a barokkban: kétségkívül, de egyúttal *mutatis mutandis* is; és a vonások megléténél nem kevésbé érdekes és fontos, hogy miben *nem* azonosak mégsem: hogy mennyiben színezi, módosítja, változtatja őket a más és más történelmi-társadalmi alap és helyzet. Minderről bizonyára fontos mondandói lennének — lehetnének — a kellő realitással megalapozott stílustörténeti vizsgálatnak. S egy ilyen vizsgálat ebben a könyvben, ahová bele sem férne — bizonyára! a romantika mivoltára vonatkozólag is gyarapítaná és még jobban árnyalná azokat a hiteles, megbízható és széles körű ismereteinket, melyeket Horváth Károly könyvéből nyerhetünk.

Mi a szimbolizmus? Erre a kérdésre sem könnyű felelni; nem tudtak rá egyértelmű választ adni maguk a szimbolis-

ták sem. „Ha egyenként megkérdeznénk a szimbolizmusnak mondott költőket, valószínűleg annyi meghatározást kapnánk, ahány a megkérdezett személy”, mondta találon egy szimbolista költő, Adolphe Rebté. „De ha a kortársak mindegyike — folytatja ezt az idézetet Komlós Aladár — csak saját törekvését, illetve a törekvések tarka összevisszaságát látta is, a ma perspektívájából a sokféle egyéni igazság már kollektív mozgalomná olvad össze: azzá, melyet első szakaszában dekadens, a másodikban szimbolista mozgalomnak nevezünk. E mozgalom egyik törekvése támadó: harc a naturalizmus, parnaszizmus, pozitívizmus ellen. A másik tartalma: sóvárgás a transzcendensre, a lélek felszabadítása, álmok, vágyak, az elfojtott öntudatlan, egy irracionális érzékenység megszólltatása, megfoghatatlan rezdülésekké, amiket csak az intuíció pillanthat meg, a meghatározhatatlan, elmosódottat jelentő *indécis* szó fejezhet ki, s az is inkább csak sejtethet.”

Természetesen ennek az iránynak is megvan a maga társadalmi alapja, megvannak a történelmi-társadalmi föltételei. „A dekadencia, illetve szimbolizmus megszületéséhez egy új lelkiállapot kellett, s ezt az 1870-es francia vereség hozta meg” — írja Komlós Aladár, és utal Alfred Poizat-ra, aki a francia romantikát is, szimbolizmust is arisztokratikus reakciónak minősíti, s azt a különbséget látja köztük, hogy amaz egy győztes, emez egy legyőzött nemzet reakciója.

Hogy a szimbolizmus létrejöttéhez „új lelkiállapot” kellett, az vitathatatlan; hogy kialakulását előmozdította, meggyorsította az 1870-es vereség, az nagyon valószínű. De a szimbolizmus — és főként az úgynevezett „dekadencia” — kezdetei jóval a vereség előttre nyúlnak. Néha úgy látszik, mintha ez az irány és hangulat közvetlen folytatása volna a romantikának; az átmenet abból ebbe elég jól nyomon követhető az olyan „közömbös” költőknél, akik félig-meddig még, és félig-meddig már nem romantikusok, mint a már említett Nerval, Baudelaire, és valamivel később a lengyel Norwid. Az új költői életérzés és látásmód föltétele, az új lelkiállapot már jelentkezik valamikor az ötvenes években; a hangulatváltozás első és valószínűleg döntő dátuma, már amennyiben az irodalom fejlődésében határozott dátumok egyáltalán vannak, 1948, illetve 49 lehet: az „aktív” romantikák derékba törése a forradalmak bukásával, a „népek tavaszának” elfagyásával.

A folyamat lassú mozgással, de nyomon követhetőleg halad „a szimbolizmus ősein” át, hogy Komlós Aladár nevezi őket, kiteljesedése felé, amikor, egy idő-

re, az európai költészet uralkodó jelenségévé válik. Aligha véletlen, hogy ez a folyamat, s elsősorban az „új lelkiállapot” szintén jól észlelhető kiformalódása, párhuzamos, egy társadalmi, történelmi, sőt gazdasági folyamattal: a mind zavarosabb kapitalizálódással, s az élet ezzel összefüggő, mind erőteljesebb urbanizálódásával.

Blagojnak a romantikával kapcsolatban tett, idézett megjegyzését a valósághoz való viszony „vízválasztó”, meghatározó voltáról alighanem általánosságban is érvényesíthetjük: egy-egy irodalmi, költői irány „mibenlétét” többnyire erősen meghatározza, mindenesetre nyomatékosan jellemzi viszonya a legáltalánosabb értelemben vett valósághoz: valóságélménye. A romantikának, s elsősorban az úgynevezett nagyromantikának, minden jel szerint, általában organikus, összefüggő, szerves valóságélménye volt; a szimbolizmus ezzel szemben szakadozott, atomizálódott. Amaz inkább folyamatban élt és érzett, emez inkább pillanatokban. Amaz még érzékelt az emberéletnek a természethez igazodó ritmusát, emez már jobbra a természettel való közvetlen kapcsolat nélkül, az új nagyvárosok mesterséges világában élt. Amaz mintegy hegytetőről pillantott végig egy elébe táruló tágas tájon, vagy hosszú vándorúton haladt át rajta, emez csak elvétve érintkezett vele, s inkább extatikus látomásokban csodálkozott rá, vagy sejtette meg. A szimbolizmus „föltételei” közt nyilván ott kereshetjük az emberi életformák, és az emberi élet környezetének meglehetősen hirtelen bekövetkezett megváltozását is.

Tudjuk, és Komlós Aladár is hangsúlyozza „Szimbolizmus és romantika” című fejezetében, mennyire hatott az irányra a német romantika, és annak filozófiája. De hogy a világ objektív valóságában kételkedő bölcslet éppen most hatott ilyen erősen, s ráadásul ekkora késéssel, annak egyik magyarázata az is lehet, hogy e hatás „föltételei” most értek meg: most alakult ki, minden bölcséletet megelőzőleg, egy olyan élet-hangulat, jórészt a már említett történelmi-társadalmi tényezők következtében, amely mintegy igazolásul, elméletül, esetleg csak kézenfekvő, kész megfogalmazásul, e filozófiai bizonyos gondolatait átvette, milderre keresve sem lehetne tipikusabb példát találni a fiatal André Gide-nél, aki maga is buzgó látogatója volt Malarmé híres kedd estéinek. Mint egy későbbi visszaemlékezésében mondja, ebben a korai korszakában — az „André Walter”-ében — nemcsak hogy „szerette az olyan szavakat, melyek teljes szabadságot hagynak a képzeletnek, mint *incertain, infini, in-*

dicible”, hanem a külső világ egyáltalán szinte minden jelentőségét elvesztette számára; nem bízott benne, és csak úgy merészkedett a külső, látható és érzékelhető világra, „mint törékeny jégre, mely minduntalan beszakadhat alatta”. Az életérzés „esprit flottant”-ja valósággal vonzza igazolásául azt a német romantikus-idealista filozófiát, mely aztán a maga részéről csak táplálja és tovább fokozza ezt az életérzést. S ha már Gide-nél tartunk, hadd idézzük még egy jellemző mondatát ebből a szimbolista korszakából. „A táj, ahelyett, hogy elvonná figyelmemet önmagamról, reménytelen módon mindig fölötti száncalmas lelke formáját” — jegyzi föl naplójában 1891 júliusában, belgiumi utazásán. Nem lehetne-e ezt a mondatot, tompítottabb fogalmazásban, akár Verlaine mintegy húsz évvel korábbi „Belga tájképei” elé is mottóul írni?

A gazdag, jól és sokoldalúan válogatott, áttekinthetően csoportosított dokumentumok ebben a kötetben is bőségesen igazolják és támogatják a bevezető tanulmány megállapításait. Különösen jól világít rá a szimbolizmus egyik leglényegesebb vonására, mindarra, ami benne transzcendens törekvés, egy Brju-szovtól vett hosszabb idézet, 1903-ból, „A titkok kulcsai” című művéből. „Értelmi formák és oksági gondolkodás nélkül” ismerni meg a világot, valami közvetlen, „költői” ismerettel; ez volt valóban a szimbolizmus legfontosabb törekvése, s épp ezzel jelenti a költészet történetében a nagy fordulatot. S ugyancsak a lényegre tapint rá Brunetiére is egy 1839-ben írt tanulmányában: a naturalizmus, mondja, a világ felszínét ragadja meg, a pusztá külsőséget; a szimbolizmus viszont a dolgok mögé. lényegileg akar hatolni, mégpedig úgy, hogy túlmegy a természet pusztá — naturalista — megfigyelésén, és interpretálásához saját magából, az emberi lélekből adja hozzá az elveket, a természet és ember közt meglevő megfelelések, korrespondenciák alapján. Ennek eszköze, módszere a szimbólum. „Amit a hasonlat vagy az allegória megkülönböztet, feloszt, szétválaszt, hogy egymás után fejjeze ki, azt a szimbólum — ellenkezőleg — egyesíti, összekapcsolja, egy és ugyanazon dologgá ötvözi.” A szimbolista líra, s egyáltalán a modern líra „megértésének” feltétele tehát nem a szimbólumban létrejött szintézis szétfejtése, elemeire bontása, a logikai okfejtések alacsonyabb hatványára való redukálása, hanem az „egy és ugyanazon” dolognak a maga hatványán való megragadása, a kép képi „tartalmának” tudomásul vétele, benne foglalt, de mintegy szintetikus formában benne foglalt „jelentésével” együtt. Mint

Komlós Aladár írja: „Hiába megannyi poétikai terminus technikus, mindez nem pótolhatja a szimbolista vers közvetlen szemléletét és átélését.” S példaként utal Ady versére, „Az Ős Kaján”-ra, „amely mítoszszerű képben ábrázolja az élet vagy költészet hatalmát az ember fölött (a szimbolista vers polivalenciájára jellemzően Ady maga adott a versről ily kétértelmű magyarázatot)...”

Hogy a szimbolizmus mennyire kapcsolatos a valósághoz való viszonyoknak a fejlődés egy adott szakaszában való megváltoztatásával, megrendülésével, szinte válságával. az némileg abból is sejthető, hogy a visszahatás ellene épp e „valóság”, élet, életszomjúság felől és nevében történt, naturalizmus, vitalizmus, dinamizmus különféle változataiban, s úgy, hogy a német romantika és romantikus-idealista bölcsélet hatásait más hatások és ösztönzések váltották föl, például Withmané, vagy Nietzscheé.

Uralkodásának mintegy húsz-harminc éves szakasza után a szimbolizmus fokozatosan kihamvadt, elvértelenedett. De — írja Komlós Aladár — „ha dagálya viszszahűződött is, az irodalom megtermékenyült tőle. Ma már méltányosak lehetünk iránta. Eszre kell vennünk, hogy egy többnyire lélektelen költészetet detronizált, s a művészet általános nagy megújulását és elmélyülését indította el... A szimbolista iskola a múlté, de ma már látnivaló, hogy roppant áttörés volt a lélek értelem-meg-nem világította, titokzatos rétegei felé, s ellenfelei is jórészt az általa tört úton járnak. A költők ma is a *szimbolizmust* folytatják, mikor élményeiket nem nevezik meg, hanem lefordítják a képek nyelvére...”

Tanulmányát, mely a századvéd és századforduló európai és magyar irodalmával való alapos és együttérző foglalkozás szép, valóban kiérett eredménye — tegyük hozzá, a költészet dolgaiban elsősorban illetékes *költő* munkája, tudományosságában is — Komlós Aladár ezzel fejezi be: „A szimbolizmusnak csak egy, még le nem küzdött nagy veszedelme van: az, hogy együtt jár vele a költészet és a szélesebb közönség közötti szakadék kibégülése. A modern vers magános emberek furcsa látomásait közli, mindnyájunk szenvedései és vágyai helyett. A feladat, melyet csak ritkán sikerül megoldani: modern költőség és mindenkire szólás egyesítése.”

Ehhez a záró megállapításhoz csak két megjegyzést szeretnék hozzáfűzni. Az egyik: éppen Komlós Aladár könyve — ez is, az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatában megjelent hasonló témájú is — s egyáltalán az effajta könyvek járulnak a leghatásosabban hozzá ahhoz, hogy az a bizonyos szakadék minél ke-

vésbé legyen mély. — A másik: vajon az a szakadék valóban akkora „veszedelem” volt-e, s az a „szélesebb közönség”, amely a szimbolizmust oly fölháborodva fogadta, nem egyszerűen az a kispolgárság, az a kispolgári ízlés volt-e, amely mindenütt és mindenkor öklét rázza minden igazi, hiteles művészetre, s kivált minden újra a művészetben, akár Baudelaire-nek vagy Debussynek, akár Ady-nak vagy Bartóknak nevezik? Ha „dac és kihívás” volt ez a művészet, és szakadékot vágott, jogos dac és jogos kihívás volt, művészi tünete „annak a dacnak és kihívásnak — írja Illyés Gyula egy a kötetben is idézett cikkében — mellyel ezek a költőnek, szellemnek és jellemnek egyaránt nagyszerű emberek a tizenkilencedik század földhözragadt polgári észjárásával ujjat húztak”. A híres,

sokat kárhoztatott szimbolista „homály” a szellem védekezése is volt az Ohnet-k, és főként az Ohnet-kért rajongó ízlés ellenében.

A szimbolizmusra is áll, amit Stendhal mondott egy helyütt az új szépségről. „Annak a száz embernek, aki tízmillióból megérti az olyan új szépséget, mely nem pusztán utánczata vagy tökéletesítése a tömeg által már megértett szépségnek, húsz vagy harminc évre lesz szüksége, hogy meggyőzze az utána következő húszezer legérzékenyebb lelket arról, hogy az új szépség valóban szép.”

Ami közel egy századja „száz emberrel” kezdődött, ma már a költészet anyanyelve. S anyanyelvét mindenki érti, hacsak nem süket. (*Gondolat Könyvkiadó 1965.*)

RÓNAY GYÖRGY

Szántó

Szántó Piroska rajza

KRÓNIKA

SZEGEDI SZERZŐK ESTJE

A Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportja és a Szeged m. j. Városi Tanács Művelődésügyi Osztálya rendezésében december 8-án nagy sikerű irodalmi est keretében mutatkoztak be olvasóknak a Szegeden élő szerzők: Andrássy Lajos, Bárdos Pál, Dér Endre, Fenákel Judit, Lódi Ferenc, Mocsár Gábor, Németh Ferenc, Papp Lajos, Polner Zoltán, Simai Mihály, Tóth Béla, akiknek műveiből és a költők verseire szerzett dalokból: Bitskey Tibor, Gyimesi Kálmán, Kemény Kló, Leikes Dalma, Miklós Klára és Nagy Attila művészek adtak elő. A műsor előtt a Tisza Szálló koncerttermét zsúfolásig megtöltő közönséget üdvözölte és bevezetőt mondott dr. Halász Előd egyetemi tanár. A műsort összeállította és rendezte: Versényi Ida.

SZABADEGYETEMI ELŐADÁSOK KECSKEMÉTEN

Egyre közkedveltebbek Bács-Kiskun megye székhelyén a Szabadegyetem keretében tartott előadások. A pedagógiai tagozat rendezvényeit százhatvanán, a filozófiai háromszázan, az irodalmi háromszázötvenen hallgatják rendszeresen. Különösen az utóbbiak, az élő irodalmunk jelesit sokoldalúan bemutató előadások keltettek osztatlan sikert. November 18-án Weöres Sándor költő, november 25-én pedig a négy évtizedes írói tevékenységét ünneplő Németh László író személyesen is részt vett az életműveket elemző rendezvényen. Weöres Sándor másnap délelőtt a Katona József gimnázium diákjaival, délután a Ovónőképző Intézet növendékével, este a Művészkлуб tagságával találkozott. Németh László meglátogatta egykori kiadójanak, Tóth Lászlónak özvegyét.

December 10-én Nagy László József Attila-díjas költő látogatott Kecskemétre. Munkásságát Czine Mihály irodalomtörténész ismertette.

A PACO TIZEDIK MAGYAR KIADÁSÁRÓL

Az 1953-ban alapított Eszperantista Világbéke Mozgalom (Mondpaca Esperantista Movado, MEM) célja: az eszperantó nemzetközi nyelvet is a békehearc szolgálatába állítani, a világ eszperantistáinak millióit is bevonni a békéért folytatott világméretű küzdelembe. A mozgalom nemzetközi jellegét jól tükrözi tükárságának összetétele is: elnöke Nikola Alekszjev (Bulgária), főtükára Anton Balague (Ausztria), tükára G. Holmkvist (Svédország).

A mozgalom világszerte igen népszerű eszperantó nyelvű folyóirata, a PACO (BÉKE) minden hónapban más-más országban jelenik meg. Központi szerkesztősége Franciaországban van (főszerkesztője W. Gilbert), ezenkívül minden ország békebizottsága mellett működik egy eszperantista szerkesztő bizottság. Az anyag részét a központi szerkesztőség adja, emellett lehetőség van a nemzeti kultúrák terjesztésére.

A tizenkettedik éve rendszeresen megjelenő folyóirat tizedik magyar kiadása nemrég hagyta el a szegedi nyomdát. Az első magyar kiadás 1956 szeptemberében jelent meg, s a tíz szám közül kilenc a Szegedi Nyomda Vállalat dolgozóinak kiváló munkáját dicséri. A kiadás, szerkesztés, lektorálás munkájának nagy részét a magyar szerkesztő bizottság szegedi tagja, Tombác Imre elvtárs végzi. (A Szegedi Városi Tanács nyugalmazott elnöke, 1924-ben ő szervezte a baloldali tevékenysége miatt később betiltott Szegedi Munkás Eszperantista Csoportot, 45 éve eszperantista.)

A tizedik magyar kiadásban Domokos Lajos „Húszéves szabad Magyarország (1945—1965)” c. cikke hazánk gazdasági és kulturális eredményeit ismerteti.

Ismerteti a folyóirat többek között a magyar Béketanács működését, a MEM magyar szekciójának nyilatkozatát a háborús bűnök elévüléséről hozott nyugatnémet törvényről, az 1966-ban Budapesten megrendezésre kerülő IV. MEM-konferencia előkészületeiről, s megjegyzéseket fűz az Egyesült Államokban élő Szent-Györgyi Albert professzor (a szegedi orvosegyetem volt rektora) atomháború-ellenes könyvéhez.

Megemlékeztet olvashatunk a közelmúltban elhunyt Szakasis Árpádról (az Országos Béketanács elnöke, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének elnöke, a Béke Világtanács tagja, volt államelnök), aki évtizedeken keresztül dolgozott az eszperantó mozgalomban, s a Béketanács az ő kezdeményezésére segíti a PACO magyar számainak kiadását.

Röviden ismerteti a folyóirat az immár Európa-hírű szegedi Pedagógus Eszperantó Szeminárium 1966-ra tervezett tanfolyamait, célkitűzéseit, az 1965-ös Országos Tudományos Diákköri Konferencia Eszperantó Szekciójának munkájával kapcsolatban Horváth György negyedéves szegedi joghallgató, nagy érdeklődést kiváltó „A diplomáciai nyelv problémája” c. referátumát, s a Szegedi Pedagógus Eszperantó Csoport egyik pályázati felhívását.

A rendkívül sokszínű irodalmi anyagok között közlik József Attila négy versét (Anyám, Kertész leszek, Aitató, Hazám) Kalocsay Kálmán és Szilágyi Ferenc fordításában.

A májusban megjelenő következő magyar kiadás „ünnepi szám” lesz: 1966 nyarán Magyarországon ülésezik az 51. Eszperantó Világkongresszus.

R. A.

BOLDOG ÚJ ÉVET KIVÁN OLVASÓINKNAK
A TISZATÁJ SZERKESZTŐSÉGE ÉS KIADÓHIVATALA

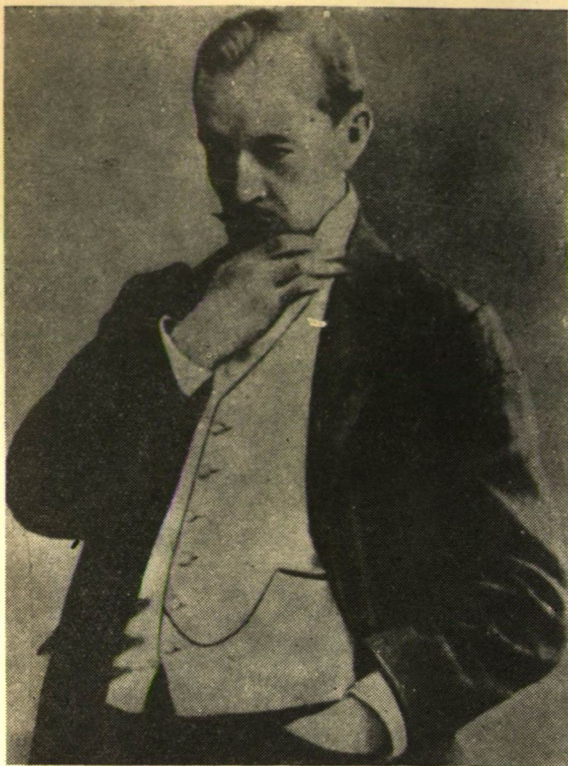
KIS SZEGEDI
IRODALOMTÖRTÉNET

VIII.

Szeged irodalmi múltjának első nemze klasszikusa Tömörkény István (1866—1917). Eg évszázada született Cegléden, apja itt volt vészt vendéglős, majd pedig Makón mérte „hámozott szőlő”. A Steingasser család azoban hamar „hazakövetkezett” a Maros parjáról a Tisza mellé, s Tömörkény bennszülő szegedinek vallotta magát önnön „napáldozájá”-ig. Amikor pályát kell választania, „Ibse mestersége” mellett dönt: patikusnak készí— írja róla Jubász Gyula. De 1886-ban má a Szegedi Híradónál találjuk: itt jelennek me első írásai. Háromévi dacból vállalt kato náskodás következik ezután: menekülés az e fogyatkozó vagyon, a patriarchális polgári idill szorításából a „görbe hegyek” közé, aza Boszniába, majd Bécsbe. Visszatértekor rövi habozás után az újságírás mellett dönt: átlé a Szegedi Naplóhoz. „Szerkesztőségi irodá” jában szolgál 1899-ig. Várakozón tekint a ekkor esedékes szerkesztőváltozás élé: d nem az egyetlen méltóra, nem rá esik a vá lasztás. Így kerül a Somogyi Könyvtárhoz é a városi múzeumhoz, s a kéttős intézménynel a historikus Reizner János után 1917-ig ő les a direktora. Igazgatói működése (s majd Mór Ferenc munkálkodása) idején alakul ki a lapok mellett Szegeden egy másik irodalmi é tudományos szervező centrum: a Kultúrpalota, s majd csak 1921 után, az egyetem ide településével veszíti el központi szerepét.

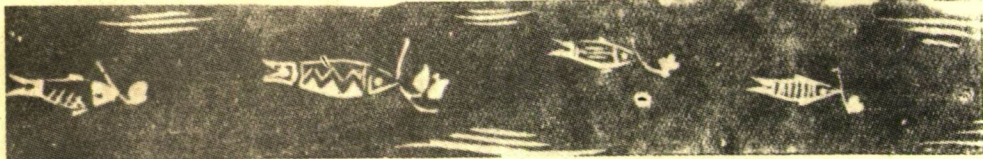
Íme ez Tömörkény mikrobiográfiája. Hogy teljes legyen, tegyük hozzá még városi kőszálásait, readre ismétlődő tanyai szemléződéseit a néppel való folytonos intenzív kapcsolatát, s íme Tömörkény emberi-írói világot, Petei László telibetalált kifejezésével: mikrokozmoszat is jellemztük. Mert Tömörkény a szegedi föld és nép encikese mindenekelőtt és mindenkoron; a Tisza-táj „célszörű szögény embőrei”-nek derével gazdag, tragédiakkal termes nagy eposzát építette fel apró rajzaiban és kurta elbeszéléseiben, s legjobb műveivel a szegedi horizonton tútekintőn: a magyar paraszti világ arculatának egyetemes jellegzeteségeit is megragadva. Első és utolsó könyve: a „Szegedi parasztlak és egyéb urak” (1893) s a Mórizs Zsigmond bevezetőjével megjeleni „Népek az ország használatában” (1917) c. kötetek között negyedszázados írói pálya ível. Ha nem is töretlen, de állandó fejlődés: a szegedi parasztnovella örökségét kiteljesítő patriarchális-anekdotikus rajzoktól, a Halbóri Főrgyeteg Janosok világától a paraszti mentalitás legmélyéig hatoló, lélektani humorral átszótt elbeszéléseken át a munkássággal való találkozás felszabadító élményét, s a háború embertelenségét ábrázoló írásokig.

Két flekk kalodájába zárva neddő kísérlet lenne „feltekinteni” most tízkötetnyi életművének klasszikus értékeit. Ehelyett csak két problémára utalnánk röviden: a Tömörkény-hagyomány értékelésének kérdéseire és történetére, illetve művészete kétségkívül meglevő leköz, jobb szó híján „provinciális” vonásaira. A kortárs kritika nem kényeztette el: jobbára csupán fanyalgó vagy vállveregető bírálatokat kapott, s legjobb pályatársait is pl. csak halála bírt a lényegét többnyire megkerülő szólásra. Kosztolányi és Krúdy ilyen szépeket írtak ekkor róla: „a legnagyobb magyar causeur, egy csevegő, aki írt. Elmékedéseiben és kacskaringós becselkedéseiben örök időkre lekottázta a magyar vér ütemét...” — „Az Alföld felett átomként ütnik el a látóhatár felé egy fehér kőcsagmadár. Ez volt Tömörkény lelke.” Móra Ferenc, Tömörkénynek 12 évig „székálló apródja” sem adta alább, s őszinte szeretettől, de nem kevés érzelmességtől is áthatott írá-

Az író a századforduló idején

Tápai Antal szegedi Tömörkény-szobra

Buday Györgynek a Tiszát szimbolizáló fametszete Ortutay Gyula monográfiájának címlapjáról

sában tovább színezte a felszínes Tömörkény-képet, a „legpolgárabb életet” élő bekes adófizetőként jellemezve őt. Es még Juhász Gyula nagy költői tanulmánya (1923) sem mentes — kitűnő, maradandó megfigyelések mellett (pl. Tömörkény és a nagy oroszok összevetése) — némi elfogultságtól, s az emberi alkat bohém vonásaira ő sem tesz kisebb hangsúlyt az általa különben legjobbnak értékelt Móra-tanulmánynál. Móríciz már jó érzékkel tapint rá Tömörkény írásainak etnográfiai telítettségére („minden könyve versenyez egyegy néprajzi múzeummal”), de a feltétlen elismerés magasából majd csak Ady röntgenszeme lát át igazán Tömörkényen is: „a megkomponálás művészete nem adatott meg neki... nagyon magyar s annyira szegedi, hogy az már szinte bosszantotta az embert...” A szegedi hagyományt egészséges kritikával szemlélő Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégi-umának Tömörkény-portréja — Ortutay Gyula 1934-ből való kitűnő könyvével — rajzolt először Ady szellemében való teljes képet a nagy íróról, s nem leplezi el pl. kompozíció-

formálásának, stílusának töréseit sem (terjengős részletek, bőbeszédűség, zsurnalisztikus stíluselemek stb.). A marxista Tömörkény-kutatás tovább munkálta a valóságos Tömörkény-képet. Kispéter és Diószegi András tanulmányai csak nemrég tudatosították Tömörkény anekdotizmusának és regionalizmusának veszélyeit, de ugyanakkor ők mutattak rá nyomtatékosan a munkássággal való találkozásának jelentőségére is, arra, hogy e találkozás pl. olyan kitűnő elbeszélésekben realizálódott, mint pl. a „Sztrájktyánán”, amely egyben Tömörkény internacionalizmusának is maradandó művészi dokumentuma.

Tömörkény műve nemzeti irodalmunk történetében nem megkésett, jó időben kibomló klasszikus teljesítmény. Ahogy azonban — megtartva és megtagadva — túllépett az anakronizmussá fokozódott szegedi parasztnovellán, a népiesek és Móríciz fellépésével — akik nála jóval erősebb kontúrokkal láttaták az össz-osztályviszonyok s a paraszti rétegződés különbségeit — úgy vált meghaladottá az ő sajátos parasztlátása is.